

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

REALISATIONSFRÅGAN

1808—1834

I.
FRÅGANS FÖRHISTORIA OCH
FÖRSTA FRAMTRÄDANDE
1808—1818

AKADEMISK AVHANDLING

AV

SVEN BRISMAN

GÖTEBORG 1908
WETTERGREN & KERBER

*Dokenten K. G. Westman
minneshäpning
från prästören.*

REALISATIONSFRÅGAN 1808—1834

I.
FRÅGANS FÖRHISTORIA OCH
FÖRSTA FRAMTRÄDANDE
1808—1818

AV

SVEN BRISMAN

GÖTEBORG 1908
WETTERGREN & KERBER

Inlämnad den 14 september 1908.

GÖTEBORG 1908
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.-B.

Föreliggande avhandling avser att skildra huru man uppfattade de värkningar, som emissionerna 1808—09 medförde för vårt lands pänningeväsen, och på vilka vägar man sökte lösa de därigenom uppkomna problemen. Själva de ekonomiska företeelserna hava behandlats blott i den mån detta varit nödvändigt för att giva en bakgrund åt huvudframställningen. Avhandlingens titel svarar sålunda ej fullt mot innehållet, men då realisationsfrågan intager den dominerande platsen och ordet blivit hävdvunnen term för samtliga de hithörande pänningeproblemen, har jag funnit lämpligast att använda detta ord som huvudtitel.

Beträffande citaten bör anmärkas att jag icke ansett mig böra särskilt angiva, när blott en del av en mening medtagits. Vidare ha stavningen och interpunktionen genomgående modärnisserats, detta främst av det skälet, att då framställningens natur vid flera partier nödvändiggjort ett flitigt citerande, ett motsatt förfarande skulle värkat i hög grad störande vid läsningen utan att någon motsvarande fördel därmed vunnits.

Slutligen ber jag att få frambära mitt värdsamma tack till mina lärare, professorerna *L. Stavenow* och *G. F. Steffen*, av vilkas undervisning och råd denna avhandling i väsentlig mån är en frukt. Jag står även i tacksamhetsskuld till greve *Axel Mörner* för min vistelse vid Esplunda arkiv samt till professor *Sam. Clason*, som bistått mig med synnerligen värdefulla råd och upplysningar. Till samtliga tjänstemän vid Göteborgs Stadsbibliotek önskar jag även framföra ett tack för aldrig svikande tillmötesgående.

Göteborg i november 1908.

Sven Brisman.

Innehåll

Källor	s. VI
Emissionerna 1808—1809	s. 1
Programmen av 1809 och 1812.....	s. 13
Emissionernas verkningar på Sveriges ekonomiska liv och deras behandling vid riksdagen 1815.....	s. 47
Karl Johans kamp för växelkursens nedsättande	s. 100
Realisationsfrågans upptagande vid riksdagen 1817—18	s. 152

KÄLLOR

(Här angivas blott sådana källor, som direkt citerats.)

Originalkällor

A. Tryckta

Riksståndens protokoll med *bihang* för riksdagarna 1809—10, 1810, 1812, 1815 och 1817—18.

Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister, Anteckningar och minnen. I urval ordnade och utgifna af Elof Tegnér. 1—2. Stockholm 1889. (Trolle-Wachtmeister.)

Arbeten, ur vilka blott någon enstaka notis tagits, finnas citerade i noterna. Göteborgs Stadsbiblioteks och Kungliga Bibliotekets samlingar av broschyrer hava genomgåts, likaså de viktigaste Stockholms- och Göteborgstidningarna. Då emellertid härvid blott i enstaka fall något av intresse påträffats, har detta källmaterial i avhandlingen använts blott då särskild anledning därtill funnits. Angående materialet för de prisstatistiska uppgifterna se bil. I.

B. Otryckta

1. I *Riksbankens arkiv*:

Bankoutskottets protokoll (»Secrete banco-protocoller», innefattande såväl pleniprotokoll som kansli- och finansfördelningens protokoll) och akter (BUP; BUA). *Bankofullmäktiges* protokoll (Bfm. P.), inkomna handlingar (FIH) och registratur. *Bankorevisionens* protokoll och akter.

2. I Riksarkivet:

Statsrådsprotokoll, Handels- och finansexpeditionen (HFP).
Särskilda utskottets protokoll och handlingar 1815 (SUP;
 SUH). *Statsutskottets* protokoll (StUP) hava använts blott
 då bestämd anledning därtill funnits. *Wirsénska samlingen*:
 Brev till G. F. Wirsén. G. F. Wirséns koncept, Finansfrå-
 gor (2 buntar) och Diverse fonder (1 bunt). Då denna
 samling vid avhandlingens nedskrivande hållit på att ny-
 ordnas, hava omslagsrubriker i regel ej kunnat utsättas.
K. E. Lagerheims samling: 12. Konceptpromemorior 1782
 —1813.

Handlingar rörande finansväsendet 1810—1834. 1. Diverse
 uppsatser, P. M. m. i finansärenden 1810—1834. 2.
 Uppsatser och betänkanden i finansiella frågor 1809—1825.
 (Funna bland G. F. Wirséns papper.)

Kommitté för likvidation af Sveriges utländska skuld.

Finansväsende, vexeldragning: sammandrag af vexelslut.

3. I Kungliga Biblioteket:

Engeströmska samlingen: Bref till Lars v. Engeström.

Konung Carl XIV Johans bref till Lars v. Engeström
 1811—1823 (Karl Johan till Engeström).

Lars v. Engeströms rapporter till H. K. H. kronprinsen
 1815 med Högbemälte Herres svar. (H. H. svar.)

Bref till G. af Wetterstedt.

4. I Uppsala Universitetsbibliotek:

Alinska afskriftsamlingen: I. Bref och depescher till Carl
 XIII.

Hans Järtas papper: V. Bref till Hans Järta.

VII. » från » »

XII. Handlingar rörande handel och
 finanser.

5. I Mörnerska arkivet, *Esplunda*:

»Min brefväxling med baron Wirsén under åren 1813 och
 1814.» (Mörner—Wirsén 1814.)

»Landshöfdingarnes bref 1814.» (Lh 1814.)

Bref till A. G. Mörner.

Diverse andra buntar, som citeras i noterna.

VIII

6. *Meddelanden av prof. Sam. Clason*, ur vissa enskilda källor, av vilka det varit mig omöjligt att taga del.
7. I *Kammarkollegii arkiv*:
Konungens befallningshafvandes ämbetsberättelser.

Bearbetningar

C. D. Skogman, Anteckningar om rikets ständers bank och allmänna lånerörelsen i Sverge. Stockholm 1845—46. (Skogman.)

F. B. v. Schwerin, Författningar rörande banko-verket i sammandrag och med anmärkningar. Stockholm 1828. (Schwerin.)

B. v. Schinkel, Minnen ur Sveriges nyare historia. (Schinkel.)

Förkortningar

RSt	=	Rikets ständer	
Ad	=	Ridderskapet och adelns protokoll	
Pr	=	Prästeståndets	»
Bg	=	Borgareståndets	»
Bd	=	Bondeståndets	»
Bih	=	Bihang till riksståndens	»
BEU	=	Allmänna besvärs- och ekonomiutskottet	
StU	=	Statsutskottet	
BU	=	Bankoutskottet	
SU	=	Särskilda utskottet	
StBU	=	Sammansatta stats- och bankoutskotten	
PU	=	Protokollsutdrag	

Emissionerna 1808—1809.

Sverige kan med skäl kallas pappersmyntfotens klassiska land. Det är här detta slags myntfot först uppträder, när den palmstruck-ska bankens sedlar — världens första egentliga banksedlar — blevo oinlösliga. Och sedan dess har Sverige hela tiden gått i spetsen för utbildningen av detta myntsysteem.

Sålunda se vi i frihetstidens pappersvaluta det första exemplet på att ett oinlösligt sedelmynt bevarats från starkare depreciering och gjorts till en nästan normal institution; riksgäldssedlarna åter intaga samma ställning beträffande oinlösliga statsobligationers användande såsom allmänt rörelsemedel.

Vårt lands erfarenheter av denna art äro emellertid ej slut med detta. Knappt hade man genom 1803 års realisation¹ vunnit den ivrigt åtrådade »redan i pänningeväsendet», förrän dess bestånd började hotas. Man stod då mitt uppe i en tid, som bildar epok i pappersmyntfotens historia. Det stora världskrigets verkningar sträckte sig även till pänningeväsendets område. Knappast någon stat kunde då bevara sitt myntväsen orubbat. Pappersmyntfoten, som dittills varit en mera sporadiskt förekommande företeelse, blev under denna tid förhärskande i hela Europa, och den har sedan dess ända till 1800-talets slut bevarat ställningen som ett av de viktigaste och mäst utbredda valutasystemen. Under sådana omstän-

¹ Ordet »realisation» har av gammalt använts i Sverige för att beteckna övergång från pappersmyntfot till metallmyntfot. Det kommer därför att i det följande användas som term för detta slags valutareform.

digheter var det naturligtvis ej att vänta, att Sverige, då det på allvar indrogs i den politiska världskrisen, ensamt skulle kunna bibehålla sin nyvunna metallmyntfot. Det hade ju för övrigt ända sedan Karl XII:s dagar visat sig vara en finansiell omöjlighet för vårt land att föra krig utan rubbningar i myntförhållandena.

När 1808 års krig utbröt, stod det även redan från början klart, att man ej skulle kunna reda sig länge utan att tillgripa sedel-emissioner som ett yttersta räddningsmedel. För krigets förande funnos nämligen inga andra medel utsedda än de alldeles otillräckliga engelska subsidierna.¹ Till någon tid kunde man visserligen reda sig genom att anlita för annat ändamål avsedda fonder o. d., men länge kunde det ej gå utan betydande sedelutgivningar.

Då det är dessa som äro avgörande för den nya pappersmyntfotens uppkomst och karaktär, måste vi först kasta en blick på deras tillkomst.

Det svåra värvet att anskaffa medel till krigets förande kom närmast att tillfalla den kommitté, som med presidenten Lagerheim till ordförande tillsatts för att ombesörja de engelska subsidiernas indragning. Denna kommitté hade det emellertid en tid framåt relativt lugnt. Den första av de tre perioder, i vilka vi kunna indela detta krigs finansiella historia, kännetecknas nämligen av att jämförelsevis få svårigheter mötte, när det gällde att skaffa pengar. Till en början redde man sig genom att anlita växeloperationsfonden och den övriga återstoden av den s. k. wismarska pantskillingen, och i mars lyfte man det kreditiv på 1 mill. rdr, som 1800 års riksdag anvisat »till rikets försvar och upprätthållande».² Därmed var den första stora emissionen värkställd.

Med dessa medel redde man sig till slutet av april, då subsidierna för februari och mars inflöto; ytterligare medel bereddes genom att lyfta subsidier i förskott, varjämte man fick riksgälds-

¹ Den följande framställningen är i huvudsak grundad på den av Lagerheim författade redogörelse, som åtföljer K. M:ts n. proposition till StU 9 juni angående banken, statsvärdet och riksgäldskontoret. Tryckt i saml. Kgl. förordningar.

² FIH 1808 s. 423. Hur angelägen man var att i möjligaste mån skona banken visas av att kreditivet först förskottsvis begärdes och utbetalades från riksgäldskontoret »för att från det angelägna bankovärkets operationer afböja all anledning till missfördelaktig opinion». Riksgäldskontoret måste dock snart därefter infordra det från banken. Ad 4:1,922.

kontoret att förskottera den den 4 maj utskrivna krigsgården, som beräknades till 1 mill. rdr.

De sålunda anskaffade summorna räckte emellertid blott till juni månads slut; för juli måste utgifterna bestridas med den sista återstoden av wismarska pantskillingen, uppgående till 750,000 rdr. Därmed voro alla tillgångar uttömda, och kommittén befann sig i en svår situation. Den vågade ej underrätta konungen om detta sakernas tillstånd utan att på samma gång föreslå något medel att anskaffa pengar¹, och att uttänka något sådant var ej lätt. Emellertid lyckades kommittén slutligen finna en utväg och framlade sitt förslag i en skrivelse till K. M:t av den 16 juli. Den avstyrker här på det kraftigaste såväl ett direkt anlitande av banken som utgivande av statsobligationer.² Allt som kunde sätta realisationsens bestånd i fara borde absolut undvikas. Men på samma gång måste en betydande pänningssumma anskaffas. För att uppnå det sålunda angivna målet hade kommittén uttänkt en ganska sinnrik plan.

Denna grundade sig på det förhållandet, att banken ännu ej fullgjort sitt uppdrag att inlösa 15 mill. rdr riksgäldssedlar. Det återstod nämligen ännu 3,526,317 rdr härav. I denna summa hade riksgäldskontoret ett när som hälst tillgängligt kreditiv. Visserligen var det avsett till inlösen av riksgäldssedlar, men banken hade ingen rätt att kontrollera att det värkligen användes till detta ändamål. Den var skyldig att på riksgäldskontorets anfordran utbetala detsamma. Kommittén föreslog nu, att riksgäldskontoret, i

¹ »Kommitterade insågo nogsamt, att den förfärliga belägenhet, varuti konungen och riket härigenom råkade, kunde, så snart denna underdåniga berättelse till konungen ankom, föranleda till vidtagande av utvägar, som för riket kunde bliva av de vådligaste följder. Konungens tänkesätt om detta rikets stora resurser samt om banken, stats- och riksgäldsvärken m. m. voro av kommitterade kända.»

² Banken kunde icke biträda »utan att realisationen, tillika med de författningar, varpå dess bestånd vilar, tillintetgöres, och icke håller poletter, valutor, mynttecken eller, som är detsamma, creditsedlar utfärdas och användas utan vådligaste följder för statsväcket och näringarna enskilt, samt för hela riket i gemen.» (Kommitténs skrivelse till K. M:t 16 juli. Bil. litt. A, s. 30). I en bifogad promemoria heter det bl. a.: »Det är för att undvika en sådan statsväcket och alla publika kassor i grund förstörande, alla näringsrörelser förödande samt följaktligen varje rikets inneväanare utarmande olyckshändelse, som högsta vikt därå ligger, att till krigets utförande sorgfälligt undfly sådana utvägar, varigenom myntrealisationen kunde äventyras och gå förlorad.» (s. 37).

stället för att använda den innestående summan till dess egentliga bestämmelse, helt enkelt skulle giva en anvisning på densamma åt regeringen, mot 5 % ränta och statskontorets på fem år ställda obligationer.

Detta var ju helt enkelt att på en omväg tvinga banken att utan vidare ge ut en betydande sedelmassa såsom lån åt regeringen. Kommittén kunde naturligtvis ej vara blind för faran härav. För att förekomma alla skadliga följder föreslog den därför på samma gång, att riksgäldskontoret skulle upptaga ett inrikes lån, genom vilket motsvarande summa småningom skulle kunna indragas.

Detta förslag vann konungens bifall, och riksgäldsfullmäktige uppmanades på ett halvt hotande sätt i en skrivelse av den 20 juli att utföra detsamma.¹ Så skedde även. Då den nämnda återstoden av kreditivet nästan precis motsvarade $2\frac{1}{3}$ mill. rdr b:o, blev denna summa efterhand ställd till regeringens disposition.

Huruvida denna transaktion skulle medföra några faror för pänningeväsendet eller ej berodde naturligtvis helt på utgången av låneplanen. Denna saknade visst icke förutsättningar att lyckas; i varje fall var den det bästa som kunde göras. För regeringen hade det ju varit alldeles lönlöst att försöka upptaga lån, så länge Gustaf Adolf satt vid styret. Det var då vida bättre att den enligt kommitténs ganska skickligt uttänkta förslag använde riksgäldskontoret som mellanhand.

Trots allt gick emellertid låneplanen om intet. Ännu fyra månader efter lånets kungörande hade blott något över 131,000 rdr influtit², och sedermera ökades denna summa endast med minimala belopp. Banken fick sålunda utgiva $2\frac{1}{3}$ mill. rdr utan att någon motsvarande indragning av sedlar kom till stånd. Den andra stora överemissionen hade därmed skett.

Emellertid hade regeringen utan större besvär fått de pänningar den behövde, och så länge de räckte, gick allt tämligen lugnt. Vid slutet av november voro dock alla medel uttömda, och därmed börjar en ny period i krigets finansiella historia. Hittills har man till sin disposition haft åtminstone någorlunda tillräckliga medel, över vilka man med relativt god rätt och utan större svårig-

¹ Se för den följande framställningen även Ad 4:1,922 ff.

² Ad 4:1,1065.

het kunnat förfoga. Med den nu skildrade finansoperationen voro emellertid alla dylika utvägar stängda. För att fylla bristen i krigskassan hade man blott att välja mellan att sammankalla riksdagen eller att utan dess hörande vidtaga någon utomordentlig åtgärd.¹ Nu var dock ställningen sådan, att intet av detta kunde ske. Konungen var fast besluten att ej sammankalla riksdagen; han yrkade i stället på att man skulle tillgripa den senare utvägen. De ledande ämbetsmännen åter, vilkas biträde därvid var nödvändigt, motsatte sig med bestämdhet detta; de ville å sin sida ej vara med om något utanordnande av pengar, om ej riksdagen fick sammankomma.²

Den återstående delen av Gustaf Adolfs regering förflyter under en ständig kamp mellan dessa båda motsatser, utan att något egentligt resultat vinnes. Under tiden växer pänningebristen alltmer och i jämbredd därmed även nöden och eländet vid arméerna.

För december lyckades man anskaffa åtminstone någorlunda tillräckliga medel genom att avprässa riksgäldskontoret ett nytt lån på 500,000 rdr³ och genom att förmå det engelska sändebudet att draga växlar på engelska skattkammaren för subsidier, som visserligen ännu ej beviljats, men som man dock med någorlunda säkerhet kunde påräkna. Sedan blev emellertid situationen ytterst kritisk. Till krigföringen under januari månad 1809 beräknades åtgå 1,400,000 rdr. Man lyckades emellertid blott hopskrapa något mer än 400,000 rdr, d. v. s. ej fullt $\frac{1}{3}$ av vad som behövdes. Och även denna ringa summa kunde man anskaffa blott genom att anlita sådana medel som upptagande av lån mot pant av konungens faddergåveobligationer och fortsättande av det engelska sändebudets oegentliga växeldragningar. Under denna tid steg spänningen mellan konungen och ämbetsmännen till sin höjd. Den förre yrkade nämligen nu med större energi än någonsin på genomförandet av sina våldsamma planer. Han genomdrev utskrivandet av en krigsgärd, som skulle utgå med det orimliga beloppet

¹ Närmast till hands synes ligga upptagande av lån i riksdiskonten med sjö-tullen som pant, såsom vid Karls regeringstillträde skedde. Denna utväg öppnas emellertid först på dagen för Gustaf Adolfs avsättning.

² Schinkel 4,413 o. 417 not 10. Trolle-Wachtmeister 1,115, 148, 151, 165.

³ Ad 4: 1,929.

fem mill. rdr, motsvarande fem gånger den årliga bevillningen. Då denna emellertid ej kunde indrivras med nog fart, blev det fråga om utsläppande av pappersmynt. Ugglas, Platen, Håkansson och Lagerheim fingo i uppdrag att värkställa detta. Emellertid kom denna kommitté, särskilt genom Håkanssons fasthet, att i stället sätta ett segt passivt motstånd mot den ifrågavarande åtgärdens värkställande, detta särskilt genom att utsätta för konungen oantagliga villkor därför. Hela planen fick därför förfalla.¹

Man stod sålunda fortfarande utan medel. För februari lämnade de omnämnda växeldragningarna den enda tillgången. Medan de för kriget nödvändiga utgifterna beräknats till 1,265,000 rdr, kunde man blott anskaffa 388,000 rdr, sålunda även för denna månad ej fullt en tredjedel av vad som behövdes.

Under dessa förhållanden gjordes ytterligare ett förtvivlat försök att skaffa pengar. Befallning utgick nämligen till landshövdingarna att försöka utprässa »lån» till kronan av sina läns förmögna invånare. Men även detta misslyckades. Till den 11 mars hade endast 9,000 rdr influtit.

Det var under denna tid, då pänningemedlen blott uppgingo till en bråkdel av vad som verkligt behövts, som nöden och eländet inom krigshären steg till sin yttersta höjd. Under mars blev ställningen faktiskt ohållbar; den 11 mars hade man blott 13,000 rdr kvar till krigskostnadernas bestridande. På detta sätt kunde det tydligen ej gå längre. Ett avgörande måste ske. Det kom genom revolutionen den 13 mars.

Härmed vidtager den tredje och sista perioden i emissionernas historia. Den särskilt sedan hösten 1808 pågående kampen mellan konungen och ämbetsmännen var nu avgjord till de senares förmån, om än i sista stunden.² Det blev nu de senares program,

¹ Trolle-Wachtmeister 1,151 o. 152. Denna kommitté återfinnes ej i de officiella akterna. Trolle-Wachtmeisters uppgifter kunna emellertid ej gärna betvivlas. Antagligen har väl det hela varit av en mer privat karaktär.

² Gustaf Adolf beslöt sig i sista stunden för att försöka förmå bankofullmäktige till eftergift. De blevo nämligen på morgonen den 13 mars sammankallade och fingo mottaga en begäran om pengar till upprorets kuvande. I händelse av avslag tycks konungen hava varit besluten att värkställa sin länge hysta plan att bemäktiga sig bankens fond, för vilket ändamål hästar redan blivit uppbådade. Trolle-Wachtmeister 1,176, Granberg 3,50). Fullmäktige hänvisade honom till att i vanlig ordning söka lån i riksdiskonten. (Bfm. P. 13 mars; Skogman 2:1,5)

sedelemissioner i samband med riksdagens sammankallande, som slutligen segrade.

Innan vi gå vidare, måste det påpekas, att de båda utomordentliga emissioner på resp. 1 och $2\frac{1}{3}$ mill. rdr, som vi redan känna, ej voro de enda. Utom dem hava vi ytterligare en, som dessutom gäller ett ännu större belopp än någon av de omtalade. Bankofullmäktige hade nämligen av regeringen erhållit anbud på att få mot bankosedlar tillösa sig det genom de engelska subsidierna inflytande silvret. Detta anbud accepterades av fullmäktige, och banken kom därigenom i tillfälle att inköpa silver till ett värde av 2,553,162 rdr, vilket betalades med 2,872,530 rdr i sedlar.¹ Genom denna operation ökades sålunda bankens reella fond med över $2\frac{1}{2}$ mill. rdr, något som särskilt längre fram, när det blev fråga om att värkställa realisationen, blev av synnerligen stor betydelse. Men å andra sidan ökades sedelstocken härigenom med nära 3 mill. rdr; köpet måste nämligen helt och hållet bestridas genom utgivande av nya sedlar. Utom denna skedde även en annan om än mindre betydande ökning av sedelmassan genom att banken under kriget ökade sin utlåning i stället för att minska densamma; särskilt var detta fallet med belåningen av järn.

Genom alla dessa emissioner ökades den utelöpande sedelstocken² (banko- och riksgäldssedlar sammanräknade) under år 1808

¹ BUA 1809. Bfm. ber. § 3. Med alla omkostnader (transport o. s. v.) blev det en summa på 2,936,732 rdr. Skogman 1,141.

² Alla uppgifter rörande sedelstockens storlek äro hämtade för riksgäldssedlarna från rgfm:s i saml. Kgl.:förordningar tryckta berättelser och för bankosedelstocken från bfm:s uppgifter till-BU vid de olika revisionerna och riksdagarna. Jfr Skogman 2: 2,174, vars uppgifter, särskilt de, som gälla sedelstockens totalbelopp, delvis blivit missvisande genom att han vid de tre sista siffrornas ersättande med nollor underlåtit att höja närmast föregående siffra, där så varit behöfligt. — Det är emellertid att märka, att dessa siffror gälla hela växelbankoskulden, och att sålunda även i växelbanken inestående medel här äro inräknade. Om dessas belopp synes det vara omöjligt att för tiden 1808—1815 vinna upplysning ur riksbankens räkenskaper; detta har ej heller lyckats för Schwerin, som eljest meddelar uppgifter härom (s. 475). 1807 uppgingo emellertid de inestående medlen till 1,030,000 rdr (Schwerin), 1816 var summan 1,768,526 rdr (BUA 1817, Bfm. ber.) och 1818 1,460,000 rdr (Schwerin). Det är sålunda för denna tid blott fråga om en ökning på c:a $\frac{1}{2}$ mill. rdr. För övrigt torde denna del av växelbankoskulden någorlunda kunna likställas med sedlar, då det framgår, att de assignationer, som utfärdats på densamma, ofta gjort tjänst som betalningsmedel.

i en oerhörd grad. Vid 1807 års slut uppgick den till 14,859,250 rdr. Trots att behovet av omloppsmedel under år 1808 snarast minskats, hade den vid detta års slut undergått en sådan ökning, att den uppgick till 22,070,520 rdr, d. v. s. den hade under ett år ökats med närmare 50 %. Då någon motsvarande sedelindragning naturligtvis ej var tänkbar, utan i stället nya emissioner hotade, är det klart att i själva verket redan nu allt var förlorat. Med en sådan ökning av sedelstocken var, även om det fått stanna härvid, bankens stängning och därmed pappersmyntfotens förnyade inträde blott en tidsfråga; att undvika det var fullständigt omöjligt. Vi kunna således fastslå, att *redan vid 1808 års slut pappersmyntfotens återinträde faktiskt var en avgjord sak*.¹

Vi känna nu ställningen, när härtig Karl övertog regeringen. Hans närmaste uppgift blev att söka räddning ur den förtvivalade finansiella situationen. Detta behövde emellertid ej möta några väsentliga svårigheter. Det hinder, som härvid stått i vägen för Gustaf Adolf, försvann i och med riksdagskallelsen, vilken återväckte förtroendet för regeringen. Karl skyndade också att göra ett försök med upptagande av ett lån.²

Genom detta kunde emellertid, även om någon större summa inflöt, i alla fall de närmaste behoven icke avhjälpas; detta kunde blott ske genom en sedelemission. Karl vände sig därför samma dag lånet kungjordes, den 20 mars, till bankofullmäktige med en anhållan³ att, sedan alla möjliga medel redan voro uppsökta och uttömda, till krigsrustningarnas bedrivande erhålla en efter nogaste beräkningar fastställd summa av 200,000 rdr i veckan. För åter-

¹ Detta visas av att redan före riksdagens sammanträde utväxlingen inskränkts och agio framträtt. (Nedan s. 14 f.). Då man finner läget vara sådant trots den ytterliga sparsamhet man iakttagit med utgivandet av nya sedlar, så kan man ej undgå att göra den reflexionen, att denna sparsamhet särskilt mot slutet av Gustaf Adolfs regering gick alldeles för långt. Ett par tre millioner till hade ej betydtt synnerligen mycket; »redan i pänningeväsendet» var ändock till spillo given. Men hur mycket nöd och elände hade ej genom dessa millioner kunnat förekommas!

² Kungörelsen härom utfärdades den 20 mars (tryckt i saml. Kgl. förordningar), tillkännagivande att lån mottogos till obegränsat belopp mot $\frac{1}{2}$ % ränta i månaden. Beträffande säkerhet och återbetalning hänvisades till den snart sammanträdande riksdagen.

³ FIH s. 198. Ad 1,180.

betalning hänvisades till riksdagen.¹ Då denna likväl tidigast i början av maj kunde taga befattning härmed, var det sålunda en emission på omkring 1½ mill. rdr, som banken härmed anmodades värkställa. Det fanns emellertid intet hinder för bankofullmäktige att bevilja regeringen denna summa som lån från riksdiskonten, och så skedde även utan vidare.² Denna form var för båda parterna fullt acceptabel, då ju lånen ej började förfalla förrän riksdagen sammanträtt, och denna sålunda kunde taga saken om hand.

Därmed voro regeringens finansiella svårigheter slut. Den hade nu fått pengar till riksdagens sammanträde, och sedan blev det denna, som fick bära hela bördan av pänningebekymren. Så snart riksdagsarbetet väl kommit i gång, skyndade sig regeringen att i en skrivelse redogöra för de efter statsvälvningen vidtagna finansiella åtgärderna och att begära, att det från banken utgående anslaget på 200,000 rdr i veckan måtte tills vidare få fortfara.³ Några andra medel till krigets förande funnos nämligen icke, då låneförsöket nästan alldeles misslyckats.⁴ Krigets karaktär gjorde en vägran omöjlig. Ständerna insågo även detta; de hade ej ens avvaktat denna skriverses ankomst, innan de utanordnade de nödiga medlen. I anledning av en ett par dagar förut inkommen kungl. skrivelse med en allmänt hållen begäran om pengar till krigets förande⁵ fattade borgarna omedelbart, utan att ens höra BU, beslut om att bankens veckobetalningar skulle tills vidare fortgå.⁶ Adel och präster hade först lagenligt remitterat frågan till BU⁷, men ställningen var sådan, att man ej ansåg sig kunna invänta dess utlåtande. Adeln beslöt därför dagen därefter, den 18 maj, att helt enkelt underrätta BU om att en summa av 2 mill. rdr skulle av

¹ Om riksdagen ej ombesörjde återbetalningen, skulle hälften av kronans tullinkomster överlämnas till banken.

² Bfm. P. 21 mars 1809.

³ K. M:ts skrivelse 16 maj (uppläst i stånden 19 maj). Ad 1,180.

⁴ Den 20 maj hade närmare 300,000 rdr influtit i lån och närmare 9,000 rdr i gåvor. (Ad 1,182; se även K. M:ts ovannämnda prop. till StU av 9 juni, s. 16) Det slutliga beloppet blev 351,679 rdr. (1812, Bih. 2,994).

⁵ Ad 1,132.

⁶ Bg 1,92. Den 19 maj beslöt ståndet att beloppet vid behov skulle få ökas till 250,000 rdr. Bg 1,109.

⁷ Ad 1,135; Pr 1,78. Bönderna avvaktade de övriga ståndens beslut. Bd 1,78.

banken till statsvärdet utbetalas.¹ I detta beslut instämde sedermera prästeståndet med det av borgarna redan beslutade tillägget, att utbetalningen skulle ske med 200,000 à 250,000 rdr i veckan.² Bönderna anslöto sig sedan till borgarnas beslut.³

Härigenom hade det sålunda blivit fastställt, att det sedan den 21 mars från banken utgående anslaget skulle få fortfara och att det vid behov skulle få ökas till 250,000 rdr i veckan. Därjämte hade av adel och präster för detsamma fixerats ett maximum på 2 mill. rdr.⁴

Denna sista bestämmelse är naturligtvis blott att betrakta som ett bevis på god vilja att förekomma alltför stora emissioner. Någon praktisk betydelse kunde den ej få. Så länge kriget varade, var det omöjligt att låta den alltjämt rinnande sedelströmmen avstanna.

Då dessa först beviljade 2 mill. rdr skulle vara slut med den 5 aug.⁵, gjordes därför av K. M:t i en skrivelse av den 26 juli en enträgen hemställan till ständerna om utbetalningarnas fortsättande; de kunde icke avvparas, »utan att ändamålet för redan gjorda uppoffringar skulle förfelas och riket, dess flottor och arméer blottställas för oberäkneliga olycksföljder».⁶ Inför ett sådant perspektiv måste alla andra betänkligheter vika; anslagets fortsättande

¹ Ad 1,164, 178.

² Pr 1,93.

³ Bd 1,108.

⁴ Trots den skyndsamhet, varmed detta ärende behandlats, hade ständernas beslut ej kunnat avvaktas, utan BU nödgades på egen hand 20 maj underrätta bankofullmäktige, att anslagen skulle fortgå, tills BU därom annorlunda förordnade. På samma gång som förskottens fortsättande sålunda beslöts, gavs åt dem även en mera permanent karaktär. De hade förut beviljats från riksdiskonten på kort tid och under vanliga villkor; det först givna förföll till betalning redan 23 maj. Någon möjlighet till återbetalning fanns naturligtvis icke, och Karl hemställde i sin andra skrivelse av 16 maj (Ad 1,180) denna sak till BU:s betänkande. BU överflyttade även omedelbart (24 maj) det först förfallna lånet på lånebankoräkning, varefter U d. 31 maj »med anledning av H. K. H. härtigens framställning samt i stöd av St:s genom protokollsutdrag meddelte utlåtande» förordnade, att de redan meddelade biträdena, allt eftersom de förföllo, skulle gottgöras riksdiskonten och att de sedermera utgående skulle uppföras på statskontorets räkning i lånebanken. (Se BUP angivna data.)

⁵ Enligt anmälan från statskontoret (HFP 21 juli).

⁶ Ad 2,521.

beslöts¹ utan svårighet efter ett tillstyrkande utlåtande från BU.² Adeln och prästerna voro även denna gång för fixerande av ett maximum för utbetalningarna. Adeln bestämde detta till ytterligare 2 mill. rdr, och prästerna beslöto att inhämta BU:s utlåtande om biträdena skulle kunna fortfara »ännu en à tvänne månader».³

Även av BU gjordes ett försök att fastslå ett maximum för emissionerna. Vid ett sammanträde med StU⁴ avgåvo nämligen BU:s deputerade på sitt utskotts vägnar en förklaring, vars stora betydelse och intresse inom kort skall klargöras. De yttrade nämligen, »att i den händelse bankens redan gjorda och ännu yttierligare tillgörande förskott skulle möjligen uppgå till 6 mill. rdr⁵ har BU, med avseende å realisationens oavbrutna gång, som skall vara dess förnämsta ögnamärke, ansett sig förbundet bestämt förklara, det böra bankens förenämnde förskott icke utöver berörda summa utsträckas, vilken summa BU således antagit såsom det högsta möjligen blivande belopp av bankens förskott».⁶ Naturligtvis måste ständerna fästa det största avseende vid detta tillkännagivande från BU, som ju ensamt kände bankens verkliga ställning. Men hade kriget fortfarit, så hade det i alla händelser varit en fullkomlig omöjlighet att inskränka bankens biträden till dessa 6 mill. rdr. Nu kom emellertid egendomligt nog freden alldeles lagom för att man skulle kunna stanna vid denna summa. Den 11 oktober var den till fullo utbetald⁷, och därmed är historien om de stora sedelemissionerna i huvudsak slut.

Under 1809 hade sålunda kriget framtvingit emissioner på ytterligare 6 mill. rdr, eller i det närmaste lika mycket som det föregående året. Sedelstocken bragtes härigenom upp till ett belopp av 26,822,290 rdr, d. v. s. den hade på två år ej långt ifrån fördubblats. En ny pappersmyntfotperiod med alla dess olyckliga värkningar var den oundvikliga följdén härav.

¹ Ad 2,600; Bg 1,772; Bd 1,703. (Av prästerna fattades aldrig något formligt beslut; Pr 1,609).

² Ad. 2,563.

³ Pr 1,550.

⁴ Se nedan s. 23.

⁵ Alla kursiveringar och spärningar äro, där ej annat säges, förf:s.

⁶ Ad 2,1163.

⁷ BUP 17 okt.

Vi äga emellertid på intet sätt någon rätt att uttala vår förkastelsedom över de nu skildrade åtgärderna. De voro absolut nödvändiga för att rädda Sverige från fullständig undergång, och som vi sett tillgrep man sedelemissionernas farliga utväg blott i yttersta nödfall och i den minsta möjliga utsträckning. De nu skildrade emissionerna äro en lika nödvändig följd av kriget som landavträdelserna eller förlusten av manskap. När man vill klargöra för sig det finska krigets följder, så äro därför dessa emissioner, pappersmyntfotens därav framtvungna införande och de långvariga, av dessa båda orsaker framkallade rubbningarna i vårt ekonomiska liv ej de minst viktiga.

Vi kunna nu övergå till behandlingen av vårt egentliga ämne, nämligen att klargöra hur man uppfattade de problem, inför vilka det svenska samhället ställdes genom denna rubbning i pänningeväsendet, och på vilka vägar man försökte nå en lösning av dem. För att få reda i framställningen bör det påpekas, att dessa problem äro av två skilda slag. Vi ha dels att göra med emissionernas invärkan på pänningeväsendet, dels med deras invärkan på näringslivet i allmänhet. I det förra fallet kunna vi urskilja tre olika program för en lösning. Det första, av år 1809, går ut på att förekomma varje skadligt inflytande av emissionerna på pänningeväsendet, m. a. o. att avvärja pappersmyntfoten. De båda andra, av år 1812 och 1818, avse pappersmyntfotens avskaffande och pänningeväsendets återförande till metallmyntfotens grund, fast på olika vägar.

Programmen av 1809 och 1812.

Riksdagen 1809—1810 inleder historien om de på ovan skildrade sätt grundlagda stora pänningeproblemens behandling. Dess arbete med dessa frågor är av vikt ej blott ur teoretisk synpunkt, i det att ett studium därav ger oss en sällsynt god inblick i en mycket intressant ekonomisk åskådning; det resulterade även i ett storslaget försök att avvärja den rubbning i pänningeväsendet varmed de väldiga emissionerna hotade.

För att förstå detta måste vi först kasta en blick på den genom emissionerna skapade ekonomiska situationen, sådan den förelåg vid riksdagens sammanträde.

Den närmaste följden av utöver rörelsens behov stegrade sedelutgivningar (överemissioner) blir att pänningevärdet börjar sjunka, d. v. s. alla priser stiga. Detta symptom visade sig redan under år 1808 och antog genast på grund av den utgivna sedel-massans storlek karaktären av en verklig prisrevolution. Priserna stegrades nämligen detta år i genomsnitt med ej mindre än 20 %¹, och under 1809 fortgick denna utveckling med oförminskad fart. När riksdagen sammanträdde, kunna vi sålunda räkna med en förhöjning av prisnivån på närmare 30 %.

En dylik prisstegring måste medföra att sedlar börja strömma till banken för inlösning. Denna följd av emissionerna gjorde sig även snart märkbar.² Den enda mera effektiva åtgärd, som ban-

¹ Se för denna och följande prisstatistiska notiser bil. I.

² »Sedan stagnation i rikets handel och sjöfart började bli märkbar, har bankens speciemynt blivit med begärlighet sökt och efterfrågat.» (BUA 1809. Kommissariernas berättelse § 6.)

ken kände till för att skydda sig häremot, var att inskränka utväxlingen. Kommissarierna fattade därför det beslutet, att vid större eller oftare förnyade rekvisitioner samt då en export av det uttagna silvret var att befara rekvisenten måste särskilt anmäla sig hos dem.¹ På detta sätt framställes åtgärden i fråga för BU, och den ter sig vid första påseendet ganska oskyldig. Men det är alldeles tydligt underförstått, att kommissarierna förbehållit sig att v ä g r a utbetalning av speciemynt. Det har antagligen förhållit sig så, att när en person infann sig i bankens kassa för inväxling av sedlar och då erhöll tillsägelse att vända sig till kommissarierna, detta varit ungefär liktydigt med avslag.

Denna åtgärd vidtogo kommissarierna på eget bevåg utan att höra bankofullmäktige. De fattade ej ens något officiellt beslut därom; man letar förgäves i deras protokoll efter något sådant. Detta gör att vi ej få någon direkt upplysning om tiden för denna första inskränkning av utväxlingen. Denna tidpunkt kan emellertid fastställas på indirekt väg. Man vet nämligen att i ett fall som detta en effektiv inskränkning omedelbart måste taga sig uttryck i form av agio mellan sedlar och silver.

Det gäller sålunda blott att fastställa tidpunkten för agiots första uppträdande. Detta kan lätt göras med tillhjälp av växelkurserna, närmast den viktigaste och så att säga officiella kursen på Stockholms börs för växlar i Hamburger Banko.² Det gäller därvid först att bestämma metallpunkten; detta sker enklast genom att iakttaga maximalkursernas höjd de år man vet att inväxlingen varit fullt fri. Det räcker då ej att iakttaga blott en enda siffra. Svårigheterna och risken för silverförsändningar växlade nämligen så mycket under olika tider på året, att man kan säga att varje årstid hade sin egen metallpunkt. Kom så krig till, förvärrades naturligtvis förhållandena ytterligare. Emellertid torde vi få tillräcklig ledning, om vi fastställa ett maximum för vintern och ett för sommaren samt därvid även medtaga det, såsom av kursens höjd och utväxlingens storlek synes, exceptionellt ogynnsamma året 1807.

¹ BUA 1809. Kommissariernas berättelse § 6.

² Alla uppgifter rörande kursen äro, där ej annat säges, hämtade ur Stockholms Post-Tidningar och Inrikes Tidningar. Jfr bil. II.

Man finner då ett vintermaximum på 58 sk. (jan. 1807) och ett sommarmaximum (s. å.) på 54 sk., d. v. s. metallpunkten skulle kunna sättas till allra högst c:a 10, resp. 6 sk. pr rdr över pari. Högre torde kursen ej ens under de mäst ogynnsamma förhållanden kunnat stiga.

Nu gick under år 1808 kursen ej över 57, resp. 52 sk. I början av år 1809 är Stockholms förbindelse med Tyskland avbruten, men ett par noteringar i Göteborg visa oss en kurs under januari på 56 sk. och den 6 mars 55½ sk.¹ Ännu i början av mars 1809 var sålunda inväxlingen sannolikt åtminstone i det närmaste fri. Nästa kursnotering åter visar i Göteborg den 17 april 57¼ sk.¹ och i Stockholm den 18 58 sk., d. v. s. kursen ligger åtminstone 3 sk. över den vid denna tid sannolika metallpunkten. Och i början av maj steg den till 60 sk. Någon annan förklaring på denna företeelse gives ej än att i slutet av mars eller början av april 1809 bankens utväxling betydligt inskränkts och att ett fullt märkbart agio därför kunnat uppkomma som följd av prisstegringen.²

Vi känna nu läget, när riksdagen i maj 1809 sammanträdde. Våldiga överemissioner hade skett, och dessas följder hade redan visat sig i form av en utomordentlig prisstegring, en effektiv inskränkning i bankens silverutväxling och ett fullt märkbart agio. När så ständerna till på köpet nästan omedelbart fingo ge order om utsläppande av nya sedelmassor, tyckes det som om man även på den tiden borde insett, att realisationens fullständiga omintetgörande var alldeles oundvikligt och att en ny tid med oinlösligt pappersmynt ovillkorligen förestod. Man väntar sig därför närmast, att denna bekymmersamma ställning skulle kommit att utgöra ett huvudföremål för riksdagens uppmärksamhet. Med den rika erfarenhet om det oinlösliga pappersmyntets skadlighet man ägde i Sverige var man åtminstone inom de tre högre stånden ytterst angelägen om att den nyss vunna »stadgan i pänningeväsendet» skulle bibehållas, och »realisationens bestånd» framhållas ständigt som något, varvid man fäster den största vikt. Vid genomläsandet av protokollen från riksdagens början väntar man sig därför närmast långa och bekymrade utgjutelser inför den hotande utsikten, realisationens instäl-

¹ Uppgifterna ur Göteborgs Allehanda.

² Kursen på London är 4,22 till den 21 mars, då den går upp till 4,26 för att den 11 april stiga till 4,28.

lande, och vanmäktiga förslag till åtgärder för att förekomma en sådan vådlig händelse.

Man finner emellertid intet av allt detta. Riksdagen utgår tvärtom vid alla sina finansiella beslut från den förutsättningen, att någon fara för realisationens bestånd icke förefinnes; på sin höjd hyser man i detta avseende några obestämda farhågor, som BU genast skyndar sig att lugna.

Att uppfattningen värkligen var sådan, kommer den följande skildringen att bestyrka. Tills vidare kan det vara nog att anföra BU:s uttalanden i den skrivelse, vari det hemställer om ersättning åt banken för de till statsväverket gjorda förskotten.¹ Utskottet motiverar ej alls denna anhållan med några farhågor för realisationens bestånd. Tvärtom förklarar det, att ersättning visserligen måste begäras, »för ingen del likväl i avseende på värkets egen säkerhet och solidité samt realisationens oavbrutna underhållande, varutinnan höglovl. BU av redan inhämtad pålitlig kännedom fann sig förvissat, att i alla fall någon slags farhåga icke ägde rum; men egentligen för att åt väverket återställa den förmåga, som är och förbliver oundgänglig för fortsättningen av de ovanliga biträden, dem rikets alla näringsgrenar till deras upprätthållande fått begagna, och vilka ännu under det allmännas fortfarande olyckliga belägenhet ej kunna umbäras icke eller dem förutan kunna äga bestånd.» Då ju BU ensamt kände bankens ställning, kan man knappt vänta annat än att ständerna utan vidare kritik skulle lita på dess uttalanden. Det finns heller intet, som talar för att man inom riksdagen hade någon avvikande mening.²

Vi mötas sålunda omedelbart av den egendomliga åskådningen, att det, trots allt som förefallit, ej förelåg den minsta fara för realisationens bestånd, även om någon ersättning till banken ej

¹ Ad 1,461. Se även BU:s förklaring (ovan s. 11) att förskotten kunde uppgå till 6 mill. rdr utan att realisationens bestånd hotades. När denna förklaring avgavs, var växelkursen 64 sk., d. v. s. agiot var uppe i åtminstone 20 %.

² Att det ej blott var inom riksdagen och dess utskott man hyste denna åsikt, visas av regeringens ovannämnda prop. 9 juni, där det i förbigående (s. 4) talas om önskvärdheten av att »vårt representativa mynt bibehålles vid det redbara värde relativt till det klingande, varuti det genom realisationen blivit försatt», och om att riksdagen bör utse medel, »så att banken må bibehålla den solidité, som till realisationens orubbade bestånd blir av nöden».

utanordnades. Vi gå nu att analysera och närmare utveckla denna för hela riksdagen grundläggande uppfattning.

Den första frågan, som därvid möter oss, är denna: hur är det möjligt, att man ej inser, att de enorma och till största delen även av ständerna till beloppet noggrant kända sedelemissionerna ovillkorligen måste medföra en rubbning av pänningeväsendet?

Genom denna fråga träffa vi den för denna riksdag egendomliga uppfattningen i dess centralaste punkt. Denna åskådning vilar ytterst därpå, att man ej alls har någon insikt om *kvantitetens* grundläggande betydelse för pänningevärdet. Själva sedelmängden i och för sig ansåg man sålunda ej vara av någon större betydelse, och man hyste därför intet tvivel om att icke sedlarna, i trots av att de utsläppts i så stor mängd, skulle kunna bevaras i fullt värde, och att några skadliga verkningar ej alls skulle inträda. Man hyste nämligen den uppfattningen, att värdet berodde ej av sedlarnas *mängd*, utan av vad man kallade *krediten*.

Vi möta här en rent privatekonomisk uppfattning av sedelmyntet. I detta såg man nämligen blott privata skuldförbindelser av banken; deras värde ansågs i enlighet härmed bero på bankens kredit. Om ett enskilt företag ger ut en massa skuldförbindelser, så behöva de ej bli mindre värda för att de äro många. Deras värde beror ju på utgivarens kredit, d. v. s. på om han har medel till deras inlösande eller eljest fullgod säkerhet att lämna. Han bör då kunna räkna på att fortfarande få åtnjuta orubbat förtroende, och hans skuldförbindelser mottagas alltjämt till fulla värdet. Nu uppfattade man bankens sedlar på precis samma sätt. Att banken gav ut massor av sådana behövde ej medföra den minsta fara, om den blott hade full säkerhet därför, och dess kredit sålunda ej behövde rubbas.¹ Den fråga man ställer sig är alltså *icke* om sedelmängden ökats utöver behovet, utan om bankens kredit löper fara att rubbas.

Det är uteslutande från denna synpunkt som man vid riks-

¹ Hur allmän denna uppfattning var visas av att den ej blott häskade inom riksdag och regering, utan även t. ex. inom subsidiekommittén. Denna säger sålunda (a. st. bil. A s. 36) om riksgäldssedlarna, att »opinionen dömde dem än 10, än 20, än 30 och än 50 % sämre än myntet» och att om regeringen nu skulle utge mynttecken, dessa skulle råka i fullständigt vanvärde, »ty det är allmänt känt att statsvärdet ej kunde inlösa dem».

dagen behandlar de stora pänningeproblemen. För att förstå dess värksamhet måste vi sålunda betrakta de olika företeelserna i ljuset av denna uppfattning.

Vi låta då först detta ljus falla på emissionerna före riksdagens sammanträde. Den avgörande frågan blir då: kunna dessa anses medföra någon fara för bankens kredit? Formuleras problemet så, måste, som lätt inses, svaret bli nekande. Av dessa emissioner kunde man ju ej tilltro den som orsakats av silverköpet något som hälst skadligt inflytande, då ju banken för densamma fått full valuta i silver. De sedlar åter, som tillkommit genom lyftande av kreditivet för riksgäldssedlarnas inlösning, gingo ju på riksgäldskontorets ansvar och kunde sålunda ej på något sätt försvaga bankens kredit. Vi förstå då, att man vid riksdagen alldeles lämnar dessa båda emissioner ur räkningen. De omnämnas ej en enda gång, när det är fråga om ordnandet av pänningeväsendet, helt enkelt emedan man anser, att de ej kunna hava något inflytande på detta.

Av hela den utgivna sedelmassan var det sålunda blott kreditivet och de sedan Karls regeringstillträde värkställda utbetalningarna man ansåg sig behöva räkna med, och dessa uppgingo ju ej till så stort belopp, att de behövde uppväcka några farhågor. För övrigt ansåg man, som nedan skall visas, att den omständigheten, att statsvärdet för dessa summor till banken inbetalade ränta och amortering, var ägnad att förebygga alla skadliga värkningar. Vi förstå alltså, att man vid riksdagen måste hysa den uppfattningen, att de före dess sammanträde utsläppta sedelmassorna ej kunde utöva något skadligt inflytande på pänningeväsendet.

Man frågar sig emellertid då ovillkorligen, hur man kunde bringa denna åskådning i överensstämmelse med de tydliga symptom på en rubbning i pänningeväsendet, som redan framträtt. Svaret härpå ligger i att man betraktade dessa symptom som alldeles särskilda företeelser, som var och en åstadkommits av någon tillfällig, fullt naturlig orsak. De sattes sålunda ej alls i något samband med sedel-emissionerna. Prisstegringen uppfattades som en naturlig följd av kriget och den svaga skörden år 1808, m. fl. omständigheter.¹ Den beredde sålunda inga vidare bekymmer. Men även om man insett det rätta sammanhanget i detta fall, hade man ändå ej haft någon

¹ Se nedan s. 20 not 1.

anledning att känna sig orolig. Man förstod nämligen i alla händelser ej, att denna prisstegring var den avgörande drivkraften för en utveckling, som ovillkorligen måste framkalla alla de omtalade företeelserna och slutligen leda till realisationens faktiska upphävande. Den starka tillströmningen av sedlar till banken sattes av kommissarierna själva i samband med den genom kriget inträdda »stationen i rikets handel».¹ Inskränkningen av utväxlingen åter framstod som en under krigsåren nödvändig försiktighet, som tjänade till att förekomma illasinnade spekulanters onda anslag att utforsla silvermynt ur riket. Att man måste betrakta båda dessa företeelser som rent temporära och utan större betydelse framgår för övrigt av att man ansåg dem båda orsakade av växelkursens höjd. När nämligen denna steg upp till 60 sk. och däröver, så insåg man ej, att denna stegring blott var skenbar och berodde på uppkomsten av ett agio. Man trodde i stället, att hela kursstegringen berodde på en av underbalans i handeln uppkommen växelbrist. När fred inträtt och näringarna åter kunde uppblomstra, väntade man att kursen utan vidare skulle sjunka ned till det normala igen. Därmed skulle naturligtvis också rusningen efter silvermynt upphöra och inskränkningarna i utväxlingen kunna upphävas.² Det återstår då blott att visa, hur man kunde bortförklara agiot, som ju måste öppet fram-

¹ Se ovan s. 13 not 2.

² Belysande för denna upplattning äro särskilt förhandlingarna om avbetalning på den utrikes gälden. I sitt första förslag till finansplan (se nedan s. 25) hade nämligen StU föreslagit, att all kapitalavbetalning på denna skulle upphöra (Ad 4: 1,1526); »men sedan kursen blivit så över all höva uppjagad och är dageliga förändringar underkastad samt inga säkra anledningar sig förete till dess snara fallande, så att remisser utan en högst betydlig förlust kunna göras», så föreslår U i sitt förnyade betänkande, att även alla räntebetalningar böra t. v. inställas (Ad 5: 2,189). — — — »Detta bör ock icke eller kunna störa rikets kredit, då de utländska kreditörerna bliva upplysta därom, att det är en under krigsåren hämmad export och avstannad rörelse i handeln, men icke brist på inhemska tillgångar eller anslagne medel, som föranlätit till ett sådant stegs vidtagande, och att om kursen vore i sitt rätta och naturliga förhållande, de vanliga handelsrelationerna i sitt förra skick återställda samt såmedelst en lättare tillgång på växlar beredd, skulle utvägar för Rgk icke saknas att uppfylla de åtagne och kontraherade återbetalningsförbindelser» (Ad 5: 2,190). Vidare föreslogs att rgfm skulle åläggas att ej göra några avbetalningar, förrän kursen nedgått till 52 sk. (Ad 5: 2,191). StU ansåg sålunda kursens höjd bero av en tillfällig växelbrist och förutsatte att den åter skulle kunna sjunka ned till 52 sk. Även debatterna om denna sak i stånden utgå helt och hållet från samma åskådning.

träda, närhålst man köpte eller sålde silver. Även härvid sköt man skulden på underbalansen. Man har därvid antagligen resonnerat på det sättet, att underbalansen stegrat växelkursen och att detta sedan bragt de svenska sedlarna i vanvärde gentemot det utländska myntet och därigenom även gentemot det svenska.¹ Det är sålunda klart, att man ej såg någon anledning till oro i vad som hänt före riksdagens början.

Vi övergå då till själva huvudproblemet, nämligen hur man ställde sig till den situation, som skapades genom de av banken själv utanordnade emissionerna.

Dessa kunde ej på något sätt bortförklaras. De voro utgivna direkt från banken utan att denna fått någon valuta därför.

För att förstå riksdagens hållning inför denna fråga måste vi åter se ställningen i ljuset av den ovan skildrade åskådningen om sedelemmissionernas natur. Hade man haft en riktig syn härpå,

¹ Se nedan (s. 27) BU:s yttrande att »bankens sedlar ännu icke skola löpa fara att emot specie lida förlust, om icke genom en av omständigheter dem banken ej kan styra värkad hög kurs.» Vidare Bd 2,256: »Om silvret i närvarande konjunktur är några procent dyrare än bankosedeln och kursen några skillingar stegrad på riksdalern», beror detta av kriget, som hindrat all export. Se även Santessons mem., nedan s. 35. — Den ende, som har en fullt riktig uppfattning av förhållandena, är den gamle *Liljencrantz*. Denne hade blivit erbjuden plats i StU, men hade »på grund av sin ålder och sina krämpor» ej kunna mottaga densamma. I stället framlade han sina åsikter i ett märkligt memorial av 24 juli 1809 (Ad 2,493), där han mycket riktigt framhåller, att om ej snart en betydande indragning av sedelmynt göres, så är ställningen hopplös. Bankens och hela rikets allmänna kredits bibehållande fordrar oundgängligen, »att en snar och ansenlig indragning göres på den stora utelöpande bankosedelstocken, varav följderna, om sådan indragning ej sker, kunna bliva så vådliga och svåra, att jag anser betänkligt att dem här anföra.» Därefter framhåller han fullt riktigt följderna av de redan skedda emissionerna: »Symptomerna därav visa sig redan i förhöjda priser på alla varor, vilket man i allmänhet tror endast böra tillskrivas knapp tillgång och bristande tillförsel emot behoven, då likväl detta för en stor del härrör från sedelstockens storlek, som, när den av nödig försiktighet ej kan medgiva en fullständig omväxling med speciemynt, måste undergå en verklig devaluation i reella värdet emot det numerära, ehuru detta ej allmänligen förmärkes, utan bär namn av varustegring. Om något tvivelsmål härvid ägde rum, behöver man endast efterfråga vad pris värksilver på auktioner och i handeln i allmänhet äger, jämfört emot specieriksdalerns invärtes eller metallvärde.» (Ad 2,502). Vi erhålla här upplysning om att man ansåg prisstegringen bero på bristande tillgång på varor, att bankens utväxling var inskränkt och att agio redan tydligt framträtt. Och allt detta framställes i sin rätta dager, såsom följder av sedelemmissionerna. På riksdagen gjorde detta memorial emellertid ej det ringaste intryck. Jfr Ad 4: 2,92.

så hade man tydligen måst resignera inför uppgiften att upprätthålla metallmyntfoten, då det ju var en orimlighet att försöka återföra sedelstocken till dess normala belopp. För den härskande åskådningen åter erbjöd denna uppgift inga omöjligheter. Det gällde ju ej att minska sedlarnas kvantitet utan att bevara deras kredit. Och detta trodde man sig kunna vinna med ett enkelt medel. Sedlarna hade ju utgivits i form av lån från banken till statsvärdet. Med den rent privatekonomiska uppfattning man hyste om denna transaktion ansåg man, att förtroendet till banken borde bliva fullt bevarat, om man blott begagnade sig av samma former som vid ett låneavtal mellan två privatpersoner, d. v. s. om banken för sitt lån fick hypotek, ränta och avbetalning. Genom detta medel trodde man, att sedlarna skulle bevaras från all värdeminskning och att varje rubbning i pänningeväsendet skulle förebyggas. Om vi sätta oss in i denna enkla tankegång¹, förstå vi att själva den centrala uppgiften för riksdagen måste bli denna: att utse säkerhet för lånet och att bestämma om ränta och avbetalning därpå. Det är genom detta medel man tror sig kunna vinna det stora, allt behärskande målet, realisationens bestånd trots de stora emissionerna.

Vi se också att BU genast skyndar att tvänne gånger hos ständerna anhålla om ett omedelbart vidtagande av nödiga åtgärder i detta avseende, under förklaring att de förnämsta näringsrörelsernas »antingen upprätthållande eller med skäl befarade undergång» berodde härpå.² Dessa BU:s skrivelser remitterades till StU med uppdrag

¹ Precis samma uppfattning hystes även av regeringen; den var sålunda allmänt härskande. I den ovannämnda prop. av 9 juni heter det nämligen: »Varför K. M:t ock nu till StU:s överläggning samt RSt:s synnerliga omtanka och vårdnad överlämnar att till samma förskotters ersättning utfinna erforderliga medel, så att banken må bibehålla den solidité, som till realisationens orubbade bestånd bliver av nöden.»

² Ad 2.55. I sin första ovan (s. 16) citerade skrivelse (Ad 1.461) uttrycker BU sin »enhälliga säkra tillförsikt, det förberörda fortsättning av rikets understödande genom detta RSt:s verk (banken) beledsagas av respektive ståndens fasta föresats att utse säkra medel till ersättning med all möjlig skyndsamhet av bankens för rikets räddning redan gjorda och än vidare tillgörande utomordentliga och opåräknade förskott» (Ad 1.462). — Redan när adeln fattade sitt första beslut om förskottens fortfarande beslöts att anmoda BU att inkomma med förslag till »sådana hypotek, varigenom bankens ersättning för denna summa kan bliva försäkrad». (Ad 1.179).

att snarast möjligt inkomma med förslag till hypotek och ersättning åt banken för förskotten.¹ Utskottet grep sig därvid först an med frågan om *hypotek*; det vände sig den 20 juni till statskontoret med anhållan om förslag till sådana.² Statskontoret åter vände sig till K. M:t, som med anledning härav i sin skrivelse av den 26 juli om anslagens fortsättande³ yttrade, att några till hypotek tjänliga obligationer icke funnes och att kronans alla räntor och inkomster ej på flera hundra tusen rdr när svarade mot statsvärkets utgifter och således icke kunde förpantas utan ytterligare oreda för statsvärket, men att K. M:t ansett äganderätten till kronans i regeringsformen § 77 uppräknade tillhörigheter, nämligen kungs- och ladugårdar, kronoskogar, parker och djurgårdar m. m., möjligen kunna till banken pantförskrivnas, »utan att en sådan pantförskrivning skulle hindra den förvaltning av dessa kronans lägenheter, som RSt i samma paragraf sig förbehållit.»⁴

Detta regeringens förslag om hypotek remitterades till BU⁵, som redan förut fått även den andra frågan, om *ränta* och *avbetalning*, sig förelagd. StU hade nämligen i ett memorial av den 13 juli⁶ begärt, att BU skulle anmodas att meddela StU uppgift »om den möjligen minsta årliga inbetalning å bankens ifrågavarande förskotter, vartill BU med avseende på bankens säkerhet och bestånd anser en sådan inbetalning kunna nedsättas eller inskränkas».

¹ Ad 1,470; 2,58; Pr 1,264; 407; Bg 1,353; 524; Bd 1,153; 502. Regeringen förelade StU samma ärende genom prop. 9 juni. (Se ovan s. 23 not 1).

² Ad 2,218.

³ Ad 2,521.

⁴ När detta ärende förekom i konseljen, framkom Adlersparre med ett ganska belysande förslag om att krigsutgifterna för framtiden skulle bestridas genom ett nytt »kreditmynt», varifrån banken skulle vara alldeles avskild; en säker fond till detta »kreditmynt» kunde anskaffas genom kronojordens styckning och försäljning. Denna plans värkställande skulle icke blott skaffa pengar till kriget utan att banken behövde vidare anlitas, utan även »befrämja den redan odlade jordens högre kultur, öppna ödemarken för odlingsfliten och bereda landets vältrevnad och styrka». De övriga statsråden förenade sig med Adlersparre i att sådana finansanstalter borde vidtagas, varigenom jordbrukets och näringarnas framgång även befrämjades, men förklarade sig ej vara beredda att avge fullständigt yttrande om hans förslag (HFP 21 juli).

⁵ Av adeln och bondeståndet (Ad 2,525; Bd 1,652). Prästerna och borgarna biföllo omedelbart K. M:ts förslag (Pr 1,576; Bg 1,772).

⁶ Ad 2,217.

Denna StU:s hemställan remitterades till BU. Emellertid begärde båda utskotten att få hålla ett gemensamt sammanträde i frågan¹, och detta beviljades utan svårighet.² Sammanträdet ägde rum den 9 augusti.³

Härvid kom man lätt nog till enighet i *hypoteksfrågan*. Kronodomänernas användande härtill avstyrktes, och det egentliga hypoteket skulle utgöras av stora sjötullen med kammarskatten och kopparräntan som reserv, om den förstnämnda skulle visa sig otillräcklig.

Med avseende på *ränta* och *avbetalning* åter tillkännagåvo BU:s deputerade på sitt utskotts vägnar, »att med avseende på rikets närvarande belägenhet återbetalningen av meranämnde förskotter tills vidare eller intill nästa riksdag kunde såsom den minsta antagliga inskränkas till 6 % årligen på hela summan beräknad, som av tullmedlen skulle direkt till banken inflyta.» Av denna inbetalning skulle banken erhålla 2 % i ränta, »såsom väl emot den särskilda kostnad, som dessa opåräknade försträckningar göra oundgängelig och i sammanhang med det, som till värkets framtida styrka samt dess biträdesförmåga vid oförmodade vådliga tillfällen aldrig får lämnas utur ögonsikte, icke till fullo svarande men för denna gången likväl inskränkt till ett belopp, som BU gjorde sig förvissat att RHSt finna vara det minsta antagliga.»⁴ BU hade sålunda fixerat minimum för inbetalningen till 6 % om året, varav 2 % i ränta. Inom StU voro emellertid meningarna delade, om man kunde medgiva ens denna blygsamma siffra, i det några föreslogo 3 % avbetalning och 1 % ränta, andra 5 % avbetalning och 1 % ränta, andra åter ville bifalla BU:s förslag.⁵ Med anledning av denna StU:s hållning, förklarade BU i sitt PU till ständerna om sammanträdet, att det fann sig bestämt böra förklara, att någon förminskning därå ej kunde äga rum.⁶

En årlig inbetalning av 6 % på förskotten ansågs emellertid sålunda av BU tillräcklig för att skydda banken mot all våda. Några

¹ Ad 2,567, 574.

² Ad 2,572, Pr 1,610; Bg 1,796, Bd 1,703.

³ Ad 2,1168; 3,4.

⁴ Ad 3,5.

⁵ Pr 2,406.

⁶ Ad 3,8.

gensagor mot detta betraktelsesätt yttras icke vid behandlingen härav i stånden. Tvärtom fällas yttranden, som tydligt bestyrka, att man ansåg det egentliga syftemålet vara att bevara bankens »kredit» och att detta syftemål kunde vinnas genom en ringa årlig avbetalning. Så yttrade i prästeståndet dr. Renström¹, att bankens kredit »synes ej böra något äventyra, när banken får full säkerhet att årligen återbekomma en viss ehuru mindre del av det förskjutna kapitalet tillika med 1 % ränta»; och biskop Rosenstein yttrade² under massinstämmanden, att bankens kredit och säkerhet otvivelaktigt stärkes, om den får någon om än ringa vinning av sina förskott. Om banken härigenom skulle vinna en större förkovran än som för dess säkerhet behövs, kan räntan framdeles nedsättas. I bondeståndet var man vidare allmänt av den tanken, att banken kunde nöja sig med 4 % avbetalning och 1 % ränta utan att dess kredit och bestånd därigenom äventyrades.³ Och ständerna funno så litet någon anledning till brådska i denna sak, att hela frågan uppskötts, till dess StU hann inkomma med en fullständig finansplan.⁴

Först när denna inkommit, togs saken upp på nytt. Det är därmed som riksdagens egentliga arbete med dessa saker tar sin början. Vi kasta därför en blick på situationen, när denna finansplan företogs till behandling.

När det förut sagts, att man vid riksdagen ej hade någon uppfattning av kvantitetens betydelse för pänningevärdet utan i stället lade all vikt vid krediten, så får detta ej förstås så, som om man skulle tro, att banken kunde ge ut hur stora sedelmassor som helst, blott den hade fullgod säkerhet därför. Så var naturligtvis ej förhållandet. Man hade tvärtom en ganska bestämd känsla av att det ej gick an att gå för långt och att denna flod av pappersmynt dock innebar en viss risk.⁵ Vi hava sett hur denna känsla tog sig

¹ Pr 2,407. Jfr Ad 2,569. »Om den (banken) utgäve lån och sedlar utan säker och bestämd årlig inbetalning därav till en viss proportion, skulle dess sedlar förlora i värde.»

² Pr 2,408.

³ Bd 2,656 ff.

⁴ Ad 3,140; Bg 2,826; Bd 2,662. Prästerna biföllo BU:s betänkande. Pr 2,410.

⁵ Detta innebär intet avsteg från de härskande teorierna. Det framgår nämligen att man fruktade för stora emissioner, ej alls emedan rörelsemedlen därigenom ökades utöver rörelsens behov, utan emedan man trodde, att om sedelutgivningen

uttryck i de olika, i sig själva vanmäktiga försöken att fixera ett maximum för utbetalningarna.

Genom det sista av dessa försök hade man av BU självt fått upplysning om hur stor den summa var, som banken kunde giva ut, utan att realisationen sattes i fara. Utskottet fixerade ju detta belopp till 6 mill. rdr. Nu inträffade såsom nämnt det egendomsliga förhållandet, att denna summa ej behövde överskridas. Man hade sålunda BU:s ord på att ingen fara var förhanden, blott man gav banken ränta och avbetalning; men också på att realisationen skulle sättas i fara genom flera sedlars utgivande. Nu funnos emellertid flera betydande utgiftsposter, vilkas utanordnande ej kunde uppskjutas. Man hade under kriget måst tillgripa sådana medel som innehållande av löner och betalning för leveranser, användande av enskilda personers i lantränterierna insatta medel o. s. v. Dessa skulder uppgingo jämte andra extra utgifter till en summa på flera mill. rdr.

Ställningen är sålunda den, att stora summor genast måste utbetalas. Lån hinner ej inflyta i tid, och BU har förklarat, att banken ej kan anlitas utan fara för realisationen. Det är dessa förhållanden, som bilda utgångspunkten för riksdagens fortsatta arbete med pänningeförhållandena. Frågan om ränta och avbetalning på förskotten kom nämligen att sammankopplas därmed. Och nu vidtager den intressantaste och för kändedomen om de ekonomiska idéerna viktigaste perioden vid denna riksdag.

Hur hade då StU tänkt sig räddningen ur den nyss skildrade intrasslade situationen? För att få svar härpå kasta vi en blick på den s. k. finansplanen. Denna, vars officiella titel löd: »Berättelse om beloppet av rikets skuld och dess beskaffenhet samt vad i följd därav det årliga bevillingsbehovet synes böra bliva», avgavs av StU den 23 nov.¹ De punkter däri, som närmast intressera oss, äro följande:

1) Förslag att banken skulle övertaga de ännu utelöpande riksgäldssedlarnas realisation »emot så många års förlängning» av

fortsattes utöver en viss gräns inga försiktighetsåtgärder kunde hindra, att förtroendet till banken rubbades och att sedlarna sålunda föllo i värde. Anförandet Ad 2,587 är i detta avseende belysande. Jfr nedan s. 32.

¹ Ad 4: 1,1518.

den vid 1800 års riksdag t. o. m. för år 1815 beviljade amortissement-fond, som RSt vid nästa riksdag kunna finna för gott fastställa.»¹

2) Vidare specificerar utskottet den del av riksskulden, som genast borde kontant likvideras. Denna skuld uppgick till 2,245,903 rdr. För anskaffande av denna summa ser utskottet ingen annan utväg än att anlita banken, då utskottets förslag till låns upptagande ej blivit antaget. »StU hade visserligen önskat, att detta senare (bankens anlitande) kunnat undvikas; men utskottet inser ej något annat medel än detta, jämte förslaget om inrikes låns upptagande; och utskottet tror, att om banken för ett sådant nu tillgörande förskott undfår 2 % årlig ränta och 5 % i årlig avbetalning på kapitalet, torde banken, med bibehållande av dess kredit och bestånd, kunna lämna det äskade biträdet.»²

3) Därefter föreslår utskottet, att banken utan ränta och avbetalning skulle betala en brist på 1 mill., som uppstod genom att den nu fastställda bevillningen ej hann inflyta förrän 1811. Då bankens årliga inkomst uppgick till nämnda summa, skulle bankens utelöpande sedelmassa ej behöva ökas. Detta anslag »kan således på intet sätt leda till förringande av krediten för dessa sedlar.»³

4) Slutligen föreslås att båda kreditiven skulle utgå från banken.⁴

Finansplanen remitterades i de delar, som rörde biträden från banken, till BU. Detta avger sitt utlåtande den 2 dec.⁵ Den intressanta frågan var hur BU skulle ställa sig till de nya kraven på banken; för ej länge sedan hade ju de redan utgivna 6 mill. fixerats som det yttersta maximum, som var förenligt med realisationens bestånd. Vi skola finna att BU nu frångått denna åsikt. För att emellertid motivera sin nya hållning inleder det sitt betänkande med en principiell förklaring, som ger en klar framställning av de grunder, enligt vilka på denna tid bankens sedelutgivning sköttes, och utskottet utreder här rent teoretiskt sin ställning till de brännande pänningproblemen. Detta utlåtande är därför utan jämförelse det intressantaste aktstycket i dessa frågor från 1809 års riksdag, och

¹ Ad 4:1,1520.

² s. 1525.

³ s. 1535.

⁴ s. 1535.

⁵ Ad 4: 2,761.

det torde överhuvud vara sällan man påträffar något i värde därmed jämförligt. Det lyder:

»Enligt bankovärkets äldre författningar har man ansett såsom en orubblig grundsats för dess förvaltning och för möjligheten av dess kredits bibehållande, att dess utelöpande sedelstock ej skulle ökas, utan så vida ett behörigt silverförråd antingen inom banken funnes eller i mån av sedlarnes utgivning därstädes deponerades. RSt känna själva, huru under denna riksdags lopp genom deras befallningar avvikelser skett ifrån denna grundsats, och varigenom BU:s rättighet att ytterligare biträden ifrån banken tillstyrka upphört. För möjligheten av kreditens bibehållande har åter därefter blivit nödvändigt, att för de sedlar, som ifrån banken utgivnas, en sådan avbetalning å kapitalet och i ränta måtte bestämmas, varigenom inom en uträknad tid det utelöpande sedelkapitalet av sig självt amorteras. På denna grund hava ock, enligt BU:s yttrade önskan, RSt varit betänkta att för de under denna riksdag banken anbefallda stora utbetalningar förse henne med en säker och tillräcklig amortissementsfond. Då utskottet nu å ena sidan tror sig kunna på goda anledningar förmoda, att när dessa försiktighetsmått vidtagas, i förening med nödig inskränkning även i de efter sådana grunder utgående biträden, bankens sedlar ännu icke skola löpa fara att emot specie lida förlust, om icke genom en av omständigheter dem banken ej kan styra värkad hög kurs; är det däremot utskottets övertygelse, att om ovan anförda grundsats skulle övergivnas, och banken utan reell eller amortissementsfond till så högt belopp som nu erfordras utgåve nya sedlar, måste de slutligen oundvikligen undergå samma öde som riksgäldskontorets, vilket utskottet blott behöver nämna, icke beskriva.»

I denna BU:s förklaring återfinna vi den åskådning, som vi ovan framställt som typisk för denna riksdag. Utskottet är visserligen rätt bekymrat för att banken skall utge så mycket sedlar, men ej därför att de äro för många i förhållande till rörelsens behov, utan emedan *kredit* kunde rubbas genom utgivande av för stora sedelmassor. Målet är därför »kreditens bibehållande». Detta kan ske genom att banken får reell valuta, silver, för sedlarna, men även genom att ränta och en viss avbetalning fastställas. Sker blott

detta, så är ingen fara för handen. Och så följer det märkliga yttrande, som visar, att BU anser att »omständigheter dem banken ej kan styra» — tydligen handelsförhållandena — hava orsakat »den höga kursen», och denna sättes i sin tur som orsak till agiot. Ingentida anses stå i samband med emissionerna.

I enlighet med den sålunda fastställda principen, att banken för varje utbetalning skulle erhålla ränta och amortering, avgav BU följande utlåtande över de 4 punkter i finansplanen, som rörde sig om utbetalningar från banken.

1) Förslaget att banken skulle övertaga riksgäldssedlarnas realisation avstyrkes. Utskottet skulle visserligen kunnat tillstyrka, »att banken hade åtagit sig denna realisation, såvida erforderliga medel därtill hade blivit utsedde; men då icke någon säker fond finnes anslagen, är det enligt ovan anförda grunder utskottet tror sig bestämt böra avslå att i denna realisation ingå».

2) Angående den i denna punkt föreslagna utbetalningen av 2,245,903 rdr säger utskottet, att då StU härför »föreslagit en behörig amortissementsfond, är det enligt med ovan anförde grundsatser, att detta biträde kunde beviljas». Utskottet förmodar dock, att summan kan utbetalas successivt.

Den i punkt 3) föreslagna utbetalningen avstyrkes, »då även för densamma ingen utväg till bankens ersättning blivit föreslagen».

4) Bankens övertagande av kreditiven tillstyrkes under villkor, att ständerna förordna om ersättning åtminstone för det mindre kreditivet.

Med frångående av sitt yttrande av den 9 aug., att de 6 mill. rdr, som då under 1809 utbetalats eller voro beslutade att utbetalas, var det yttersta, vartill banken kunde gå med avseende på realisationens bestånd, hade BU nu således tillstyrkt utbetalandet av en post på 2,245,903 rdr förutom kreditiven. Bankens kredit ansåg man i alla fall skola bevaras genom de föreslagna åtgärderna beträffande ränta och amortering. Ja, man gick så långt i denna uppfattning av en obetydlig avbetalnings undergörande förmåga, att ej ens de av BU nu medgivna ytterligare utbetalningarna framställdes som något maximum. BU:s memorial är nämligen grundat på ett utlåtande från bankofullmäktige, vilket tryckt åtföljde BU:s eget.¹ I detta förklaras, att ehuru banken utbetalat kreditivet på

¹ Ad. 4: 2,766.

1 mill. och förskott till kriget på 6 mill. rdr, »finna fullmäktige, att banken, i anseende till rikets nuvarande brydsamma och betryckta ställning, icke lärer kunna undgå att så långt möjligen med dess bestånd och realisationens upprätthållande förenas kan, under lindrigaste villkor ännu ytterligare bidraga till det allmännas räddning, och att således den yttersta gräns nu på en gång bör utsättas, utom vilken banken under vad villkor som helst icke kan eller må dessa biträden i närvarande tid utsträcka». — Bankofullmäktige våga således hoppas, att i händelse en någorlunda tillräcklig amortissementsfond bleve med fullkomlig säkerhet att påräkna, banken möjligen skulle kunna åtaga sig ej allenast att genast likvidera de av StU föreslagna 2,245,903 rdr, utan även till bevarande av rikets angelägna kredit med 1,971,040 rdr betala de leverantörers fordringar, för vilka obligationer, enligt StU:s tillstyrkande, borde utfärdas.

Bankofullmäktige föreslogo sålunda utan någon särskild anledning, att banken skulle utbetala ej blott de ovannämnda 2,245,903 rdr, utan även med närmare 2 mill. rdr likvidera de obetalda leverantörerna, i trots av att riksdagen redan beslutat om utanordning av medel härtill på annat sätt. Om detta bankofullmäktiges nya förslag yttrade BU endast, att det ansåg det värt den största uppmärksamhet, men att det ansåg sig ej böra ingå i någon undersökning därav, då RSt:s remiss ej gäve bestämd anledning därtill.¹

På grund av dessa utlåtanden från BU och bankofullmäktige återremitterades finansplanen till StU, som den 2 febr. inkom med en ny.² Beträffande de viktigaste ifrågasatta utbetalningarna, de på 2,245,903 rdr och 1,971,040 rdr, stodo nu inga hinder i vägen, sedan bankofullmäktige förklarade, att banken utan fara för realisationens bestånd kunde åtaga sig dem, och BU blott i saknad av uttrycklig remiss underlätit att yttra sig om det sistnämnda anslaget. StU föreslog därför att båda de ifrågavarande summorna skulle av banken utbetalas. Dock kunde båda utgå successivt, den förra under 1810, den senare under 1811. Riksgäldssedlarnas inlösande skulle fortfarande åligga riksgäldskontoret mot att dess diskonträtt i banken ökades från 600,000 till 1 mill. rdr. Statsbristen under 1810

¹ Ad 4: 2,765.

² Ad 5: 2,182.

avhjälptes genom att upptaga bevillningen i olika terminer, och för mindre kreditivet bestämdes 2 % ränta och 4 % avbetalning. Samtliga dessa StU:s förslag biföllos efter en remiss till BU blott med den av detta utskott föreslagna ändringen, att den för leverantörernas betalande avsedda summan skulle utgå successivt i 8 terminer under åren 1811 och 1812.¹ Ett resultat hade sålunda nåtts. Banken hade fått sig ålagt att utbetala omkr. 4½ mill. rdr utöver de redan under kriget lämnade förskotten. Om något av kreditiven kom att lyftas, kunde denna summa ytterligare ökas.

Det medel, som skulle avvärja alla olyckliga följder av dessa nya emissioner, trodde man sig, såsom nämnt, ha funnit i en årlig utbetalning. StU hade i finansplanen inkommit med fullständigt förslag i detta avseende. För det 1808 lyftade kreditivet var 3 % ränta och 3 % avbetalning redan fastställd. För de 6 mill. rdr, som därefter utgivits, hade BU bestämt fordrat 2 % ränta och 4 % avbetalning, således inalles 420,000 rdr. Vidare föreslog StU för den summa av 2,245,903 rdr, som det föreslagit att banken ytterligare skulle tillskjuta, 2 % ränta och 5 % avbetalning, uppgående till 157,570 rdr. Medräknas realisationsanslaget på 300,000 rdr om året, skulle banken alltså, enligt StU:s förslag, av staten erhålla en årlig summa av 877,570 rdr.²

Nu föreslogo bankofullmäktige emellertid, i sammanhang med att de förordade utbetalande från banken jämväl av de till leverantörernas likviderande avsedda 1,971,040 rdr, nya bestämmelser med avseende på inbetalningen.³ Dessa gingo helt enkelt ut på att avbetalningen på hela skulden, tillsammans 11,216,943 rdr, skulle fastställas till 720,000 rdr om året att utgå av tullmedlen, varav 2 % skulle anses som ränta och rästen som amortering. Detta yrkande framlades av StU i den omarbetade finansplanen för ständerna⁴ och godkändes av dem.⁵

Resultatet hade sålunda blivit, att banken fått sig ålagt att utöver vad den under kriget utgivit utbetala under år 1810 2,245,903

¹ Ad 5: 2,588; 6: 1,41; Pr 5: 2,23; Bg 5: 2,42, 84; Bd 9,23, 51. Skr. t. K. M:t Ad 6: 2,315.

² Ad 4: 1,1528. Bil. litt. H.

³ Ad 4: 2,771.

⁴ Ad 5: 2,199.

⁵ Ad 6: 2,317.

rdr och under åren 1811 och 1812 1,971,040 rdr; härtill kom att den blivit ålagd att eventuellt utbetala även mindre kreditivet på 500,000 rdr. Då detta under år 1810 värkligen måste lyftas, blev det sålunda en summa på något över 4,700,000 rdr, som banken på riksdagens order måste utlämna.¹ Inalles (med kreditivet och förskotten) fick banken sålunda utbetala något över 11,700,000 rdr. Emellertid kom sedelstocken ej att ökas i proportion härtill. Den fastställda avbetalningen, en vinst på 350,000 rdr på riksdiskontvärvet, en minskning av utlåningen därifrån med 400,000 rdr och bankens övriga inkomster jämte indragningen av utestående lån (särskilt i Finland) — allt detta gjorde att bankens sedelstock år 1810 blott kom att ökas med något över 1 mill. rdr, eller från 22,649,610 rdr vid 1809 års slut till 23,714,910 rdr 1810. Då på samma gång riksgäldskontoret indrog nära $\frac{1}{2}$ mill. riksgäldssedlar, ökades rörelse-

¹ Riksdagen hade dock öppnat en utväg, varigenom banken kunde komma ifrån åtminstone några av dessa utgifter. StU hade nämligen redan 14 aug. till ständerna avlämnat förslag, dels om att de obetalda leveranserna skulle betalas genom anvisningar på Rgk och dels om upptagande av inrikes lån (Ad 2,1006, 3,265), för att banken skulle bevaras »från allt misstroende». Två olika slags lån föreslogos, dels ett vanligt med 6 års återbetalningstid och 5 % ränta, och dels efter engelskt mönster ett »annuitetslån», d. v. s. från långivarens sida ouppsägbart, mot 7 % ränta. — I stånden var man dock ej fullt så angelägen om att skona banken. Vid behandlingen härav yrkades i bondeståndet enhälligt på nya sedelemissioner (Bd 2,376), och även bland borgarna förekommo yttranden i samma riktning (Broms, Eberstein, Santesson, Gahn; Bg 2,224). Resultatet blev, att förslaget om leverantörernas likviderande antogs (jfr ovan s. 30). Låneplanen åter gillades blott av adeln; de övriga stånden beslöto att behandla denna fråga i sammanhang med finansplanen. (Ad 3,477; Pr 2,567; Bg 2,954; Bd 2,944). När denna företogs, var det emellertid blott borgarna, som togo upp saken; de biföllo med någon ändring StU:s förslag (Bg 4: 1,642). StU upprepade därför sitt förra förslag 25 jan. med en intressant motivering (se nedan s. 33, not 1; Ad 5: 1,1070). Utskottets förslag bifölls nu av alla stånd (Ad 5: 1,1078; Pr 4,662; Bg 4: 2,660; Bd 7,477. Skr. t. K. M:t Ad 5: 2,1222.) — Ang. användningen av de inflytande medlen se Ad 6: 1,1325. — Emellertid blev trots detta beslut någon kungörelse om lånens upptagande aldrig utfärdad. Ännu när urtima riksdagen 1810 sammanträdde, var intet åtgjort. Där bestämdes då, att beslutet om annuitetslånets upptagande skulle annulleras. Däremot fastställdes ånyo beslutet om upptagande av lån på vanligt sätt genom Rgk blott med någon ändring av återbetalningstiden. Men trots detta utfärdades fortfarande ingen kungörelse, och detta lämnas vid 1812 års riksdag alldeles oanmärkt. — Denna egenomliga historia har skildrats av Forssell, Valda skrifter af Hans Järta, s. LII ff. Han nämner dock intet om regeringens underlåtenhet att utfärda kungörelse om lån även efter den urtima riksdagens 1810 förnyade beslut därom.

kapitalet i sin helhet blott från resp. 26,822,290 rdr till 27,420,290 rdr. År 1811 sjönk denna summa till omkr. 27 mill. rdr och uppgick år 1812 till ungefär samma belopp.

Som redan framhållits, ansåg man sig ha förekommit all skadlig värkan av dessa sedelmassor genom att fastställa en årlig inbetalning till banken. Denna hade bestämts till 720,000 rdr för 1808 års kreditiv och de olika förskotten. Genom lyftandet av kreditivet 1810 ökades denna siffra till 750,000 rdr. Läger man härtill den inbetalning av 300,000 kr., som banken till och med år 1815 skulle uppbära för realisationen, så se vi att den totala årliga inbetalningen uppgick till den oerhörda summan av 1,050,000 rdr.¹ Då denna summa måste uttagas genom beskattning, var det en oerhört tryckande börda, som härigenom lades på folket. Vi känna den åskådning, som gjorde att ständerna åtog sig denna betungande utgift. Man trodde sig genom densamma kunna köpa realisationens bestånd och därmed »redan i pänningeväsendet». Och för att vinna detta ansåg man knappast någon uppoffring vara för stor.

Det kan vara lämpligt att här anföra ytterligare ett intressant aktstycke till belysning av denna riksdagens uppfattning. Det är ett yttrande av StU, som i betydelse är fullt jämförligt med BU:s ovan citerade principuttalande. Under behandlingen av finansplanen yttrar nämligen StU angående ett förslag av BU, att den till utbetalning från banken föreslagna summan av 2,245,903 rdr ej skulle utgå på en gång, utan successivt, följande:²

»I anledning av BU:s yttrade förmodan, att den nu ifrågasvarande summan troligen icke skulle behöva att på en gång utan successivt utgå, har StU vid detta ämne fäst en närmare uppmärksamhet. StU har väl funnit, att bankens stadgade kredit icke skulle äventyras, om denna summa bleve på en gång av banken utbetald, då banken härföre icke saknade ersättning uti en given amortisse-

¹ Strängt taget uppgick inbetalningen först efter 1812 till detta belopp; de 300,000 rdr:na kunde nämligen 1810 ej utgå, och dessutom utgick ränta och avbetalning för anslagen 1810—12 i den mån detta anslag utbetalades; avbetalningen på förskotten uppnådde därför först 1812 det slutliga beloppet av 720,000 rdr. (Riksdagsbeslutet 1810 innehåller dock avvikande bestämmelser härom. Se min uppsats »Om avvikelser mellan riksdagsbeslut och bankoreglemente 1810 och 1815», Statsvet. Tidskr. 1906.)

² Ad 5: 2,195.

mentsfond till årlig ränte- och kapitalsavbetalning. Men då erfarenheten visat, att en stor del av allmänheten, särdeles den, som uti ämnen av sådan beskaffenhet som detta icke äger förmåga att inse grunderna och sammanhanget av en sådan operation, mera fäster sig vid den tankan av faran av en förökad sedelstock, än att besinna, det en ökad sedelstock, grundad på nödig fond till dess amorterande, icke kan hava något skadligt inflytande på rikets pänningevärk; så inser StU noggsamt, att följden möjligen skulle kunna bliva, att om denna summa på en gång av banken utbetaltes, skulle det kunna väcka, väl icke misstroende, men ett mindre förtroende och kredit för bankens sedelmynt, ehuru ogrundad en sådan farhåga än vore.»¹ Vi återfinna här samma åskådning, som vi förut sett företrädas särskilt av BU. Man fruktar för de stora utbetalningarna, men ej av något annat skäl än att de kunna minska bankens kredit och därmed sedelvärdet. Att man behöver hysa någon fruktan i detta avseende beror blott på att en stor del av allmänheten är så djupt okunnig i sådana saker, att den ej inser att en ökad sedelstock, grundad på en tillräcklig amorteringsfond, ej kan hava något skadligt inflytande på pänningeväsendet.²

¹ Se även samma utskotts yttrande i förslaget om låns upptagande, 25 jan. 1810 (Ad 5: 1,1070), där det motiverar sitt förslag med att »möjligen skulle likväl bankosedelns kredit av en ännu ytterligare tillökning i dess utelöpande massa kunna förlora något av sitt värde, samt sålunda medvärka till en stigande växelkurs och förhöjda varupriser» (s. 1074). Vidare kan anföras bfm:s utlåtande om det ifrågasatta anslaget till Göta kanal 18 nov. 1809 (Ad 5: 1,725), där det bl. a. heter, »att bfm. för deras del av den nu ifråga ställda tillökningen å sedelstocken icke kunna inse någon fara för realisationens oavbrutna underhållande, då, enligt vad fm. ej kunna sätta i tvivelsmål, RHSt ofelbart utse och anordna de medel och utvägar, varigenom banken efterhand och med säkerhet undfår ersättning för dess uppå RHSt:s eget förordnande till rikets räddning meddelte ansenliga förskotter samt dymedelst sättes i tillstånd att även hädanefters icke behöva undandraga näringarna de biträden, som för deras bibehållande äro nödvändiga.» (s. 728).

² Det enda uttrycket för en motsatt uppfattning av läget förekommer vid adelns debatt om finansplanen 16 dec. Ad 4: 2,900. Denna präglas nämligen av en värklig oro. I det första anförandet säges sålunda bl. a.: »Vi hava återvunnit friheten, och vi använda den (jag förbigår andra missbruk) vi använda den, säger jag, att rubba den allmänna krediten, understödja ett bankruttsystem och sprida fattigdom och förstörelse med den mängd bankosedlar, som snart sagt utan all inskränkning dagligen bringas i omlopp; utan omsorg att anskaffa motsvarande värde i silver, utan allvarligt bemödande att skapa en tillräcklig amortisements-

Nu ansåg man emellertid, att man ej behövt överskrida den gräns, då ej ens en årlig avbetalning skulle kunna hindra allmänheten från att hysa ett mindre förtroende till banken. Man trodde sig i stället hava gjort alldeles nog för att bevara bankosedlarnas kredit, och man kände sig därför trygg för framtiden. Varje rubbning i pänningeväsendet ansågs vara förebyggd. Det var sålunda en verklig lösning på emissionsproblemet man trodde sig hava åstadkommit genom den årliga inbetalningen — det första stora lösningsförsöket.

* * *

fond, öka vi endast sedelstocken och besinna icke, huru vi med detsamma uppjaga varuprisen, beröva pänningelöntagaren hans halva subsistens och bringa den ännu fattigare delen av nationen till hungersnöd och förtvivlan, varav följderna i en framtid ej kunna beräknas.» Den näste talaren ger uttryck åt liknande tankar. Den därpå följande förklarade sig instämma i det första anförandet: han rekommenderar sådana åtgärder som förmögenhetsavgift i silver, tvångslån, tillgripande av kyrkornas klockor och silver »eller vad som hälst». Även de två återstående huvudtalarna yttra sig i samma ton. Att märka är emellertid, att oron blott gäller de ifrågasatta *nya* utbetalningarna och att man som alltid blott fruktar för bankens *kredit*. Den förste talaren föreslår sålunda upptagande av den i samband med realisationen 1803 efterskänkta delen av förmögenhetsavgiften och säger: »Genom denna utväg är jag försäkrad, att banken skulle betydligt kunna besparas och att dess utgivna sedlar icke skulle äventyra den kredit, som för vårt inbördes bestånd är i mitt omdöme så huvudsakligen nödig». Den siste talaren, G. A. Silverstolpe, yttrade sig mot att banken skulle övertaga riksgäldssedlarna utan någon fond för deras amortering. »Men om banken utan någon varken reell eller amortissementsfond åtog sig dessa riksgäldssedlars realisation, vad värkan skulle det hava på bankens kredit? Man skulle ju med fullt skäl kunna säga, att banken skreve sedlar utan annat hypotek än den så ofta återropade, men vid finansoperationer föga användbara RSt:s garanti — — —. Skulle nu banken utgiva sedlar efter samma princip, skulle de ofelbart falla i sitt värde» (s. 912). Vi återfinna sålunda även här åskådningen, att det blott gällde att med lämpliga medel bevara bankens kredit för att allt skulle gå väl. Och i de andra stånden förekommo inga farhågor, snarare tvärtom. I bondeståndet yttrade Oxelberg under allmänna instämmanden rörande en utbetalning från banken, som BU avstyrkt, följande (Bd 6, 331): »Om jag nu skulle granska BU:s förslag, så skulle jag tro, att om kronans domäner, så vitt möjligt vore, indroges och till banken hypotiserades, borde och kunde banken, utan våda för sin kredit, anskaffa pänningar till det belopp, vartill dess biträde nu blivit paräknat». BU skyndade sig också att i sin berättelse om banken av 18 dec. (Ad 4: 2,1160) efter bästa förmåga lugna farhågorna. Det förklarar där, att trots de stora förskotten »grundvalen för verkets självbestånd och soliditet ej dess mindre står orubbad» och att det genom återbetalningen på förskotten säkert kommer att bibehålla »förmågan att med oavbruten noggrannhet sina åliggande förbindelser fullgöra»

Under tiden hade emellertid symptomen av den genom emissionerna framkallade rubbningen i pänningeväsendet framträtt allt tydligare. Prisstegringen fortgick hela året 1809 med oförminskad fart. Växelkursen, som i maj gått upp till 60 sk., steg i juli till 64 sk. Därefter höll den sig vid 62 å 64 sk. till december, då den gick upp till 65 sk. I jämbredd härmed inskränktes ännu mera bankens utväxling. Under det att den år 1808 uppgick till 250,306 rdr¹, var den 1809 nedprässad till 231,220 rdr², detta fastän på grund av agiot tillströmningen av växlande helt säkert varit oerhörd. I trots härav höll man hela tiden fast vid den uppfattning man vid riksdagens början hyste, nämligen att någon allvarlig fara för realisationens bestånd ej förelåg, och man förklarade allt fortfarande, som ovan skildrats, de olika symptomen på sådant sätt att man ej behövde sätta dem i samband med emissionerna. Det ligger sålunda ingen motsägelse i att man, på samma gång som man sysselsatte sig med att vidtaga åtgärder för att bevara bankens kredit, även blev betänkt på att söka bot för de nämnda symptomen.

Det är först i januari 1810 man börjar ägna någon större uppmärksamhet åt dessa, och man griper sig då an med det ena efter det andra. Beträffande *prisstegringen* var man naturligtvis alldeles maktlös, och den lämnas därför helt åsido. Däremot vände man sig mot *växelkursens stegring*. Orsaken härtill var att denna i januari 1810 plötsligt kastade sig upp från 65 till 70 å 72 sk. och sedermera höll sig vid denna höjd, så länge riksdagen varade.

Detta gav anledning till att saken togs upp af dir. Santesson i ett memorial av den 5 februari³, där han fäster uppmärksamheten vid »nödvändigheten att innan RSt skiljas åt vara omtänkte på något medel att stadga vår växelkurs och förekomma de för det allmänna, varje enskild och statsvärdet så kännbara olyckor, som dess varierande fram och åter förorsakar». »Det vore alldeles överflödigt att här bevisa denna olycka; i osäkerheten därav uppkommer för handeln och alla näringar, i detta tillfälle för alltid skadliga vinglare att rikta sig på allmän och enskild bekostnad, i den från myntets försämrande oskiljaktiga stegring av alla livsförnödenheter, mäst tryckande för pänningelöntagaren och dem som

¹ Bfm. ber. 1809. BUA.

² Bfm. ber. 1810. BUA.

³ Bg 5: 1,61.

leva på små kapitaler». Något medel har han ej att föreslå, men vill ge BU i uppdrag att utfinna ett sådant.

Några dagar senare, den 12 februari, togs frågan upp på riddarhuset av Schulzenheim.¹ Under det att Santesson tydligen utgår från den uppfattningen, att växelkursens höjd orsakas av växelbrist samt i sin tur är orsaken till agiot och prisstegringen, företräder Schulzenheim i mycket en riktigare åsikt. Han påpekar, att vid en kurs av 72 sk. är bankosedelns värde i förhållande till speciemyntet nedsatt med 50 %, men anmärker även, att växelkursen, som vanligen anses för handelns barometer, såsom sådan är underkastad mycken missvisning, beroende dels på den utländska gälden, dels på sedelstockens förökning. Ett obegränsat användande av det sista medlet sänker sedelvärdet, ty »en riksbank maktar då icke med all sin solidité och med alla sina utestående fordringar att hämma en vidrig opinion om bankosedelns värde». Nu bör först bankens utväxling inskränkas till att omfatta blott skiljemynt till skydd mot en av den höga växelkursen föranledd stark tillströmning. Därigenom förekommer man luredräjares egenlyttiga försök att utföra speciemynt. Han anser visserligen, att kursen kommer att gå ned igen genom ökad export under nästa och följande handelsår, men under tiden bör något göras. Han föreslår därför, att banken endera exporterar en million av sin fond eller hos ett utländskt handelshus skaffar sig ett kreditiv på nämnda belopp. Härpå kan sedan växlar dragas och därigenom kursen fällas.

Både Santessons och Schulzenheims memorial remitterades till såväl StU som BU. Det förra utskottet avgav sitt utlåtande den 5 mars², vari det framhåller, att förslagen om växelkursens nedsättande åsyftade befrämjandet av både allmän och enskild fördel; men då till detta lika så viktiga som allmänt nyttiga ändamåls vinnande nödvändigt erfordrades en fond av särskilda medel och då statsväcket i sin dåvarande belägenhet ej ägde tillgång till en sådan, så kunde StU ej håller uppgiva något sätt att styra kursen från statsväckets sida. Liksom Schulzenheim såg sålunda StU det enda medlet mot kursens stigande i en fond, som kunde användas till växeloperationer på börsen. StU hade nu förklarat, att

¹ Ad 5: 2.405.

² Ad 6: 1.552.

statsvärdet ej ägde medel härtill; BU hade däremot att uttala sig om förslaget att någon del av bankens fond skulle användas till detta ändamål.

Innan BU avgav sitt utlåtande, remitterade det båda memoria-len till bankofullmäktige. Dessa inkommo den 8 februari med yttrande om Santessons memorial, vari de hänvisa till 1786 års reglemente § 7, där det stadgas att på rekvisition av K. M:t banken är skyldig att mot deposition av bankosedlar utlämna piastrar, som skola användas till utförsel i avsikt att nedsätta kursen.

Någon tillämpning av denna bestämmelse hade ännu ej varit ifrågasatt. Men den var naturligtvis alltjämt gällande, och bankofullmäktige ansågo att i denna föreskrift innefattades allt som från bankens sida kunde göras i fråga om växelkursen.¹ Denna förklaring upprepade fullmäktige i sitt utlåtande om Schulzenheims förslag, att en million av bankens fond skulle användas till kursoperationer.²

Då emellertid denna bestämmelse hörde till de frågor, som skulle hemlighållas, anmälde BU blott i sitt utlåtande till ständerna³ »rörande någon av bankostyrelsen till vidtagande föreslagen åtgärd i ändamål att förekomma växelkursens skadliga stigande», att utskottet »redan före detta haft denna fråga under övervägande och vidtagit de mått och steg, vilka, enliga med bankens författningar, på en gång leda till det allmännas nytta och bankovärdets säkerhet, men vilka i anseende till ämnets beskaffenhet ej kunna göras allmänna och således ej RSt:s plena meddelas». Vidare avstyrker utskottet förslaget, att utväxlingen skulle inskränkas till skiljemynt, »varjämte BU, som kommit i erfarenhet av den yttrade farhåga, att utväxlingen av speciemynt för det närvarande skulle vara starkare än tillförne, nyttjar detta tillfälle att upplysa, det utskottet efter inhämtade tillförlitliga uppgifter funnit berörde utväxling ända till denna dag ej hava överstigit vad under de förra åren varit vanligt».

Såväl detta BU:s utlåtande som StU:s godkändes av ständerna utan debatt.⁴ Man förlitade sig på BU:s förklaring, att åtgärder

¹ Bfm.P. 8 febr.

² Bfm.P. 14 febr.

³ Ad 5: 2,1376.

⁴ StU:s: Ad 6: 1,823; Pr 5: 2,229; Bg 5: 2,290; Bd 9,107; BU:s: Ad 5: 2,1378; Pr 5: 1,610; Bg 5: 1,938; Bd 9,15.

av detsamma redan vidtagits, och frågan om växelkursens styrande upphör att vidare sysselsätta riksdagen.

Vi komma så till frågan om inskränkningen av utväxlingen från banken. När BU sålunda kom med den lugnande försäkran, att denna ej var större än föregående år, hade det visserligen rätt i detta påstående, men detta förhållande var i själva verket ej av synnerligen glädjande art. Det berodde nämligen på att utväxlingen mer och mer inskränktes. Såsom redan nämnts, hade den första åtgärden i denna riktning av kommissarierna företagits redan på våren 1809. Något formligt beslut låg emellertid ej till grund härför. Så var ej heller fallet med den nästa åtgärden av samma slag. Om denna erhålla vi upplysning i bankofullmäktiges ovannämnda utlåtande om Schulzenheims memorial. I anledning av hans förslag om utväxlingens inskränkande till blott skiljemynt, meddelade bankofullmäktige, att i detta avseende den anstalten redan var vidtagen, att utväxlingen »för det närvarande förrättas endast uti en av bankens kassor, och sådant med den sparsamhet, som å ena sidan den skeende myntningens belopp synes fordra, och å den andra ett billigt avseende på allmänhetens fordringar kan tillåta.»

Först den 15 mars sanktionerades det rådande tillståndet genom ett officiellt beslut.¹ Då beslöts nämligen av bankofullmäktige, att utväxlingen av speciemynt uti mindre summor² till allmänheten endast skulle förrättas kl. 9—11 var förmiddag; varemot de som åstundade större summor hade att därom ingiva skriftliga rekvisitioner, vilkas behörighet det skulle tillhöra växelbankens kommissarier att bedöma.³ Detta innebar ju blott en formell bekräftelse av redan vidtagna anordningar. På samma gång som detta skedde, vände bankofullmäktige sig till BU med begäran om fullmakt att vidtaga ytterligare åtgärder av samma art. En skrivelse avläts nämligen samtidigt till BU (den 15 mars), vari fullmäktige anmälde, hurusom flera betänkligheter förekommit genom ett dagligen förökadt tillöpp av växlande. Fullmäktige hade visser-

¹ Bfm.P. 15 mars 1810.

² Blott summor på 2, 3 å 4 rdr utlämnades till varje person. (Bfm:s redogörelse för utväxlingens inskränkning, BUA och Bfm. P. 18 febr. 1818; avtryckt av Schwerin s. 306.)

³ Högst 10 å 20 rdr pr person utlämnades på detta sätt. Schwerin s. 309.

ligen vidtagit lämpliga åtgärder till ordnings vinnande häruti, »men då under nu varande höga växelkurs tilloppet snarare skulle förmodas till- än avtaga, våga fullmäktige, övertygade om vinningslystnadens bördighet på intriger och fintlighet att dem utföra», frambära den önskan, att BU i reglementet måtte meddela föreskrift för fullmäktige att vidtaga »sådana åtgärder, som kunde finnas mäst bidragande till dylika operationers hämmande». Därjämte anhålla fullmäktige, att utväxlingen skall få ske i de minsta riksdalersorterna, d. v. s. i 4- och 2-sk.-stycken, varigenom nedsmältning och utpraktisering skulle försvåras. BU gillade bankofullmäktiges åtgärder för den reella fondens bibehållande inom riket och förklarade, att utväxlingen fick ske i vad slags silvermynt som hälst.¹ Den sistnämnda tillåtelsen infördes i reglementet.² Anhållan om utmyntning av de minsta silvermynten avgick till K. M:t och bifölls; de första mynten voro färdiga, när urtima riksdagen 1810 sammanträdde.³ Det viktigaste beslut, som för övrigt av BU fattades, var fastställandet av § 7 i 1786 års bankoreglemente om piast-rars utlämnande till K. M:t för växelkursens nedsättande, varvid dock BU efter vidlyftiga debatter fixerade ett maximum av 500,000 piastrar.⁴ Men dessutom fingo fullmäktige sig i reglementet ålagt det otacksamma värvet att sorgfälligt vaka över realisationens bestånd och oavbrutna underhållande, såsom det högsta och förnämsta syftemålet av alla bankens operationer.

Trots allt vad som förekommit både med avseende på växelkurs, agio och utväxling kunde sålunda BU ålägga bankofullmäktige att »sorgfälligt vaka över realisationens bestånd och oavbrutna underhållande». Ännu märkte man sålunda ej eller ville ej låtsa om något motsatsförhållande mellan de omtalade företeelserna och tron på att man gjort allt vad som behövdes för realisationens upprätthållande.

Samma anda råder även inom stånden ända in i det sista. Man t. o. m. öppet förnekar *agiot's* tillvaro. Detta framträder särskilt vid behandlingen av ett förslag, som vid debatten den 2 mars

¹ BUP 26 mars 1810. Finansförd. P. 21 mars.

² BUA 1809—10. Bankoreglementet § 7.

³ Skr. t. K. M:t 18 mars 1810. Bfm.P.—BUA 1810. Bfm. ber. § 1.

⁴ BUP 10 april 1810.

om finansplanen framställdes av Staël v. Holstein.¹ Han sätter där kursens stegring i samband med de stora sedelemissionerna. Genom pänningevärdets härav orsakade fallande gynnas alla gäldenärer och skadas i samma mån alla borgenärer. Han föreslår därför att en viss kurs vid varje lånetransaktion borde fixeras, efter vilken skulden sedermera skulle likvideras.

Detta enkla förslag² låtsade man sig ej alls förstå; det förutsatte ju depreciering och vacklande värde hos sedelmyntet, och att något sådant existerade ville man ej kännas vid. StU:s utlåtande³ härom är betecknande: »Att avsikten icke är det ett visst agio eller skillnad emellan bankens sedlar och dess speciemynt måtte fixeras, tager StU för avgjort, ty detta skulle vara att icke allenast nedsätta bankosedelns värde emot vad han väckeligen representerar, utan ock sätta banken i en misskredit, desto mera ogrundad, som banken icke vägrat eller vägrar att med speciemynt inlösa sina utelöpande sedlar till full numerär och valuta, enär sådant av sedlars innehavare äskas.» Här förnekas sålunda agios existens och gives en ny förklaring beträffande utväxlingen, som man måste beteckna som medvetet osann, om man ej kände den uppfattning som dikterat densamma.

Detta utlåtande godkändes utan debatt av de tre lägre stånden.⁴ På riddarhuset uppträdde blott Staël von Holstein själv till försvar för sitt förslag, framhållande, »att sedelmyntets värde dagligen ombytes och är ett annat i dag än i morgon» och att RSt därför borde vara betänkta på medel att ge myntet ett bestämt värde. Han bemöttes av af Klinteberg med att då en sådan åtgärd som den föreslagna »skulle supponera ej allenast möjligheten av bankosedlarnas förminskade värde i handel och vandel privata personer emellan, utan även föranleda till den supposition, vilken ej bör kunna tänkas, att banken saknade fond till det representativa myntets inlösen, så lärer ock ett slikt stadgande, evad därmed åsyftas ersättning genom växelkurs eller agio emellan spe-

¹ Ad 6: 1,57.

² 1818 yttrade StBU om ett likadant förslag »att denna anstalt, från början vidtagen, hade innefattat ett korrektiv mot de skakande verkningarne av myntförsämringen» (1818 Bih 6,474).

³ Ad 6: 1,554.

⁴ Pr 5: 2,229; Bg 5: 2,300; Bd 9,543.

ciemyntet och bankosedlarna, vara stridande emot sakens natur». Efter detta anförande bifölls StU:s utlåtande även av adeln.¹

Ända till riksdagens slut kvarstod sålunda den uppfattningen, att någon fara för pänningeväsendet ej hotade. Genom de fastställda inbetalningarna trodde man sig ha skyddat bankosedlarnas kredit och ansåg att därmed alla farliga verkningar av emissionerna voro förebyggda. De symptom på pappersmyntfotens inträdande, som visat sig redan vid riksdagens början och som sedan gjort sig allt starkare påmint, bortförklarades fullständigt. Ända in i det sista vill man varken kännas vid något agio eller någon farlig inskränkning av utväxlingen.

* * *

Denna åskådning kunde emellertid ej länge äga bestånd. Verkningarna av emissionerna dröjde nämligen ej att visa sig med en sådan styrka och tydlighet, att de absolut ej kunde misskännas. Prisstegringen fortgick, tills pänningevärdet år 1812 sjunkit till halva värdet, och agiot stegrades i jämbredd därmed. Utväxlingen måste då naturligtvis alltmer inskränkas, till dess blott en tom formalitet återstod. Vår uppgift blir nu att belysa i vad mån detta framtvang en brytning med den åskådning, som härskade vid riksdagen 1809—10.

Ännu vid den urtima riksdagen 1810 har bankoutskottet — åtminstone officiellt — ej ändrat uppfattning. Det förklarar sig instämma i »förra BU:s övertygelse och yttrade försäkran om pålitligheten av det angelägna bankovärkets på fasta grunder byggda solidité och självbestånd». Och beträffande de inskränkningar, som bankofullmäktige anmälde sig hava vidtagit i fråga om utväxlingen, förklarar utskottet, att rörande denna sak »kunna vi ej undgå att med åberopande och förnyande av vad för realisationens bestånd är i de föregående reglementen till hrr bankofullmäktiges

¹ Ad 6: 1,1347. Ärendet hade även remitterats till BU, som förklarade (Ad 6: 2,368) att de av Staël v. Holstein yppade olägenheterna och därom uppgivna förslag vore av den natur, »att utskottet efter dess övertygelse icke äger att sig därmed befatta». Utskottet hyste för öfrigt den tanken, att opinionen om ett mynts värde aldrig genom några författningar kunde bestämmas eller stadgas. Utskottet avstyrker sålunda. Detta gillades av alla stånden utan debatt. (Ad 6: 2,368; Pr 6,184; Bg 6,318; Bd 10,400).

första och förnämsta omsorg överlämnat, yttra vår säkra förmodan, det lära hrr bankofullmäktige icke underlåta att vid de anstalter, som uti förstnämnda avseende dels försiktigheten, dels möjligheten av tillmyntning kunna göra oundgängliga, framför allt fästa på bibehållandet av värkets likaså dyrbara som ömtåliga kredit den nogaste uppmärksamhet».¹

Vid riksdagen 1812 finna vi emellertid den dittills nästan ensamt härskande åskådningen betydligt modifierad. I allmänhet visar man då blott ringa intresse för dessa frågor. Det är andra och viktigare saker, som då taga uppmärksamheten i anspråk. Sedlarnas värdeminskning beröres blott någon enstaka gång.² Det är egentligen blott i ett ganska märkligt anförande på riddarhuset av L. J. Dalman³, som frågan närmare beröres. Denne anser att det ej kan finnas delade meningar om orsaken till oredan: den är att söka i sedelmängdens oerhörda ökning och sedlarnas därav orsakade oinlöslighet samt i missbruket av diskontpapperen. Han skildrar vidare de olyckor, som genom värdefallet tillfogats alla kapitalister och borgenärer, och de motsvarande orättmätiga vinster som gjorts av alla gäldenärer⁴; såsom botemedel föreslår han ungefär samma åtgärd, som år 1810 påyrkats af Staël v. Holstein, nämligen att vid betalningen av en skuld man skulle rätta beloppet av likviden efter agiots höjd.

Detta memorial föranledde BU att avgiva en principförklaring rörande sina åsikter om pänningeväsendet.⁵ Utskottet förklarar där, att »det till allmän gångbarhet sanktionerade representativa myntets bibehållande vid dess emot huvudmyntet stadgade värde har varit och fortfar att vara bankoförvaltningens första och förnämsta åliggande; vartill värkets alla operationer förnämligast och framför allt annat böra syfta: att enär av oväntade den allmänna

¹ Bankoreglementet 1810 inledn.

² Ad 1,255, 493.

³ Ad 1,498.

⁴ Kapitalisterna ha »anförtrott på god tro sin förmögenhet under intecknings-, det är realisationsrätt, till dem, som förut ägt föga eller intet, men nu vilja se sina skulder i siffra skyldrande, skyndsamt i värde bortsmälta, se långivare och fastighetsförsäljare förvandlas till tiggare och sig själva till millionärer utan annan förtjänst å deras sida än hasardspelarens eller annat brott å den lidandes — än förtroende till samhällskontraktet ».

⁵ D. 29 juni; Bih 2,978, 983.

välfärden hotande tillfälligheter någon temporär rubbning uti ett sådant förhållande icke kunnat undvikas, all värksam, men därjämte varsam omtanke därå bör vara fästad, att samma mynt ju förr desto hållre till dess av nödtvång i mer eller mindre mån rubbade stadga bliver återställt.»

»Högst olyckliga, till en betydlig del av utrikes förhållanden beroende anledningar hava gjort tillämpningen på någon tid av sistnämnda föreskrift nödvändig. Under tryggad visshet därom, att de i berörde viktiga avseende av RSt anordnade och försäkrade medel och utvägar få oförändrade till ett så önskansvärt ändamål användas, äger BU den tillfredsställande förhoppning, att detsamma inom en kortare tidpunkt kan vinnas; vilken vältänkande medborgare med tålmod lära avbida. Bankoförvaltningen har ej vållat de anförda olägenheter; de härleda sig från den allmänt kända orsak, att fäderneslandet framför allt måst frälsas; och att ingen annan tillräcklig, säker och nog hastig utväg därtill då fanns än den, vars följder nu överklagas.» Dalmans förslag avstyrkes utan vidare.¹

Samma tankegång framlyser i utskottets berättelse om bankovärkets tillstånd.² Där heter det, att utskottet med synnerlig tillfredsställelse »finner sig i tillstånd att även för dess del kunna instämma uti den försäkran, som RSt:s deputerade vid tvänne föregående riksmöten till sina respektive principaler framburit, det oaktat meddelte mycket betydande och bankens förnämsta värknings-skyldighet på någon tid inskränkande biträden, som för det allmännas räddning voro oundgängliga, värkets solidité vilar på säkra grunder; och att dess förmåga till vidare både allmänna och enskilda understöd icke är långt avlägsnad, då den för gjorda förskott ovillkorligen försäkrade och anordnade successiva ersättning oavbrutet får fortfara.»

Inom stånden tycks man också, så vitt man kan döma av den nödvändigtvis knappa behandlingen av dessa ärenden, hysa samma mening. När BU:s svar på anmärkningarna mot förstnämnda skrivelse företogs till behandling, är det blott Dalmans röst, som höjes till opposition, i det han i starka ordalag uppmanar till åtgärder för myntets stadgande. Han bemötes av A. G. Mörner, som med BU förklarar, att man blott har att avvakta en förändring i den allmänna handelsställningen och resultatet av den successiva sedelindragningen.³

¹ Bih 2,987

² Bih 2,1351.

³ Ad 2,245. Jfr Ad 2,82; Pr 2,18; Bg 2,640; Bd 646.

Den nu med omiskännlig klarhet framträdde konflikten mellan teori och verklighet har sålunda gjort, att man måste erkänna sitt misstag. Att sedlarna sjunkit i värde och att utväxlingen är så gott som alldeles upphävd kan man nu ej förneka, ej håller att sedelstockens ökning har en betydande andel häri. Visserligen skriver man, liksom man gjorde ännu 1815, åtskilligt härav på underbalansens räkning, och utväxlingens inskränkande betraktas som en åtgärd av mera tillfällig art. Men själva huvudsaken är dock klar: man inser, att den av 1809 års riksdag uppgjorda planen att genom inbetalningar förekomma sedlarnas värdefall fullständigt misslyckats.

Därmed möter oss frågan, hur man nu skall förhålla sig till inbetalningarna. De voro avsedda att förekomma sedlarnas värdefall; detta hade misslyckats. De tyckas sålunda ha förlorat sitt existensberättigande. Emellertid se vi att man fortfarande anser dem som det främsta medlet för att bota alla oredor i pänningeväsendet. Men synpunkten är nu en annan. Man anser dem nu ej vara till för att bevara bankosedlarnas kredit; man väntar i stället att genom dem sedelstocken småningom skall minskas, till dess banken »inom en kortare tidpunkt» åter kan obehindrat inlösa sedlarna till fulla värdet. Man fäster sålunda nu all vikt vid den värkningen av inbetalningarna, att de måste medföra en successiv minskning av sedelstocken, och man väntar sig hjälpen just härav. Ett nytt program har härmed skapats.

I samband härmed får man ögonen öppnade för ett nytt problem. Vid riksdagen 1809—10 synes man ej alls hava tänkt på den konsekvensen av statsvärkets inbetalningar, att sedelstocken därigenom skulle minskas. Man såg då i dessa blott ett medel att bevara bankens kredit genom ränte- och kapitalavbetalningar på förskotten. Att detta måste medföra en minskning av rörelsekapitalet tänkte man lika litet på, som man skulle gjort, om det varit en privatman, som givit staten lån och som sedan skulle ha ränta och amortering därpå. Man ansåg sig blott bestämma om de vanliga villkoren vid ett lån. Om indragningssynpunkten varit för riksdagen i någon mån bestämmande, d. v. s. om man genom avbetalningen verkligt avsett en indragning, då hade man naturligtvis måst tänka på *hela* den under kriget utgivna sedelmassan. Men nu är det aldrig tal vare sig om de millioner, som banken utgivit vid sitt silverköp, eller om dem, som ut-

givits genom den i juli 1808 företagna operationen. Det synes härav — liksom av hela frågans behandling — att inbetalningarna ej alls avsågo att återbringa sedelstocken till det normala, utan att man i dem blott såg ett medel att bevara bankens kredit.

År 1812 åter motiveras inbetalningarna just ur den synpunkten, att de innebära en sedelindragning. Man ställdes därmed inför det dittills förbisedda problemet om vilka värkningar en sådan måste medföra för det ekonomiska livet. Det visar sig även, att man, om man också ej fullt förstår att uppskatta den fara, som i detta avseende hotar, dock ej saknar blick för densamma. Vi finna nämligen att BU ivrigt diskuterar denna fråga¹ och remitterar densamma till bankofullmäktige. Dessa framhöllo i en skrivelse härom², att då någon temporär rubbning i myntets värde uppkommit, borde all omtanke vara fästad på att samma mynt ju förr ju hållre blir återställt till stadga; detta ändamål hoppas fullmäktige med förväntad ändring i allmänna ställningen inom nog kort tid skola kunna ernås genom den årliga avbetalningen, om den utan rubbning får fortfara. Om emellertid genom den härav förorsakade minskningen i rörelsekapitalet någon stagnation skulle märkas, föreslå fullmäktige, att utlåning skulle få ske mot 3 % på rudimaterier, salt, torkad säd och tackjärn, att därjämte ett lån på 200,000 rdr skulle få meddelas manufakturdiskonten och att avbetalningen på fastighetslån från och med 1814 skulle få användas till nya sådana. Detta gillades av BU, som framlade dessa förslag för ständerna i sitt ovannämnda betänkande, vilket såsom nämnt av dessa gillades, och instruktion för bankofullmäktige utfärdades i överensstämmelse härmed.³ Man visar sig sålunda fullt förstå, att den blivande indragningen av sedlar skall medföra ogynnsamma ekonomiska värkningar.

För att 1812 års program ej må tillmätas större betydelse än det

¹ BUP 16 och 19 maj. Man anser enhälligt, att indragningen är för stor. Den allmänna meningen är att 500,000 rdr om året, d. v. s. ej fullt hälften av vad som faststälts, borde vara det högsta.

² Bfm. mem. 30 maj. BUA.

³ Bankoreglementet § 1. BUA. Det bör erinras om att före 1812 någon indragning ej kommit att ske, då statsvärkets inbetalningar dessförinnan mer än motvägdes av de utbetalningar, som av riksdagen 1809—10 utanordnats för åren 1810—12.

är värt, må redan här nämnas, att betänkligheterna däremot vid 1815 års riksdag visade sig vara så stora, att man till en obestämd framtid uppsköt alla planer på dess realiserande. Man var då emellertid fortfarande övertygad om att den slutliga lösningen skulle ske på denna väg; först 1818 blev 1812 års program även i princip övergivet.

Emissionernas värkningar på Sveriges ekonomiska liv och deras behandling vid riksdagen 1815.

Året 1812 inleder någon tid av stillhet och ovärksamhet med avseende på behandlingen av den fråga, varmed vi sysselsätta oss. Bankostyrelse och regering förhålla sig ett par år nästan alldeles passiva, och nästa riksdag sammanträder först 1815. Det var andra och viktigare saker, som under denna tid togo uppmärksamheten i anspråk. Vi begagna detta avbrott för att kasta en blick på ett ämne, som hittills blott i mera underordnad grad sysselsatt oss, nämligen emissionernas invärkan på vårt ekonomiska liv.

Främst bland dessa värkningar märka vi *övergången till pappersmyntfot*. I detta avseende ha vi redan sett hur den första inskränkningen av utväxlingen tillkom, ävensom vad som åtgjordes under riksdagen 1809—1810. Konsekvensen därav måste bli utväxlingens praktiska upphörande. Sedan *agio* väl framträtt, medförde ju varje utbyte av en sedel mot silver en direkt vinst; om utväxlingen utan inskränkning upprätthållits, hade hela fonden gått förlorad. Nu vidtog man emellertid, såsom nämnt, så gott som omedelbart omfattande restriktioner. Föjden härav blev, att utväxlingen under tiden jan.—juni 1810, trots *agiots* stegring, blott uppgick till 74,577 rdr, d. v. s. den var omkring hälften så stor som föregående år, och under tiden juli—dec. blev den ytterligare nedprässad till 34,662 rdr.¹ År 1811 inskränktes växlingen, utan något formligt beslut, till tre dagar i veckan med ett maximum av

¹ BUA 1810. Bfm. ber., och BUA 1812. Bfm. ber. § 2.

24 sk. pr person.¹ Den hade nu fått en sådan karaktär, att polis- och t. o. m. militärbevakning måste anordnas för ordningens upprätthållande², och överståthållaren fann sig föranlåten att ur ordningens synpunkt hemställa om dess upphörande. Detta föranledde fullmäktige att fatta formellt beslut om 24 sk. maximum och att inskränka växlingen till en dag i veckan kl. 9—2.³ Denna åtgärd omtalas i berättelsen till 1812 års BU såsom en »av växelkursens oerhörda höjd och exporthandelns belägenhet nödtvungen anstalt», och det tillägges, att hos allmänheten ej försports något tvivel om bankens förmåga att fullgöra sina förbindelser, när det kan ske utan rikets oundvikliga skada.⁴ I reglementet förklarar utskottet, att »högst olyckliga tillfälligheter hava på de framfarna åren inskränkt och inskränka ännu på någon tid bankoförvaltningens första och förnämsta omsorg blott till ett bekymmersamt och därjämte ömtåligt bemödande att ju förr desto hållre, med en för näringarnas bestånd nödvändig varsamhet, söka i behörig ordning samt uti full kraft och värkan återbringa vad både värkets grundförfattningar och alla därå grundade föreskrifter framställa såsom förvaltningens huvudsakliga syftemål, och som ej av några därmed oförenliga konsiderationer under evad i annat avseende nyttig synpunkt det vara än må, får förutan oundvikligt nödtvång åsidosättas.» För övrigt instämmer utskottet med avseende på inskränknigen av utväxlingen med det förra BU.⁵ Från dec. 1813 utväxlades på revisorernas tillstyrkan högst 200 rdr i veckan med 12 sk. pr person.⁶ BU 1815 godkände dessa åtgärder och bestämde på samma gång, att blott 100 rdr i veckan skulle utväxlas »genom luckan»; av de återstående 100 rdr skulle 25 rdr utlämnas till Stockholms garnison och 75 rdr genom landshövdingarna till hjonen i de olika länens fattiganstalter.⁷ I detta skick fortgick utväxlingen, tills den år 1818 alldeles upphörde.

¹ Schwerin s. 309.

² Schwerin s. 309.

³ Bfm.P. 7 mars 1811.

⁴ BUA 1812. Bfm. ber. § 4.

⁵ BUA 1812. Bankoregl. § 1.

⁶ Schwerin s. 310. Bankorevisorernas proto. 18 okt. 1813. Enl. Bfm. ber., BUA 1815, vidtogs åtgärden i fråga från 1814 års början.

⁷ BUP 26 april 1815. SUA 1815, bankoregl. § 2. Detta gäller den egentliga utväxlingen. Dessutom hade emellertid kungliga personer rätt att till oinskränkt belopp tillväxla sig silver; samma förmån åtnjöts, dock till ett begränsat, obetydligt belopp, av en del k. akademier och sällskap, i och för tillväxlandet av medaljer, jettoner o. s. v.

Sverige hade sålunda övergått från metall- till pappersmyntfot, vilket kan sägas faktiskt hava skett redan 1809. Utväxlingen upphörde då visserligen ej alldeles, men den övergick till att bli en ren fiktion. Vi ställas då närmast inför spörsmålet vilka följder för det ekonomiska livet pappersmyntfoten i sin tur medförde. Vi uppskjuta emellertid besvarandet av denna fråga till längre fram. Under den närmaste tiden undanskymmas nämligen pappersmyntfotens värkningar, hur viktiga de än äro i sig själva, helt och hållet av de väldiga rubbningar i näringslivet, som emissionerna framkallade.

Själva utgångspunkten för dessa ha vi att söka i prisstegringen. Denna åter har sin orsak i sedelstockens ökning. Vi ha sett hur denna drivits upp till 27 mill. rdr. För att få reda på det verkliga rörelsekapitalet måste vi emellertid härtill lägga diskonternas s. k. assignationer, vilka cirkulerade fullständigt som banksedlar och som i vissa orter t. o. m. utträngde dessa. År 1807 funnos sådana assignationer utelöpande till ett belopp av något öfver $\frac{1}{2}$ mill. rdr. Denna summa steg emellertid 1809 till 1 mill., 1810 till nära $2\frac{1}{2}$ mill. och höll sig sedan fram till 1817 vid ungefär 2 mill. rdr. Inalles har sålunda rörelsekapitalet ökats från $15\frac{1}{3}$ mill. rdr 1807 till $29\frac{1}{2}$ mill. 1810 och närmast följande år.¹ Det har sålunda nästan jämnt fördubblats.

Det närmaste resultatet av en dylik ökning av rörelsekapitalet blir en allmän prisstegring; i ett fall som detta torde man a priori kunna antaga att prisstegringen blir någorlunda proportionell mot sedelstockens ökning. En prisstatistisk undersökning ger även vid handen att så är fallet. Den ger nämligen följande indextal:

	utan spannmål ²	med spannmål
1807	100	100
1808	119	122
1809	147	132
1810	162	142

¹ Se nedan. Sedermera tyckas även 3 % sedlarna i någon mån hava gjort tjänst som mynt.

² Då spannmålens pris mer än andra inhemska varors varierade allt efter skördarnas beskaffenhet, kan det vara av intresse att undersöka prisnivån utan medtagande av denna vara. Emissionernas inflytande får givetvis därigenom ett adekvatere uttryck.

	utan spannmål	med spannmål
1811	181	163
1812	201	196
1813	—	198
1814	—	198
1815	—	199

Vi finna sålunda, att emissionerna medföra en väldig prisstegring. Den är oerhört stark åren 1808 och 1809, därefter går den med saktare fart för att plötsligt avstanna år 1812, varefter en normal utveckling av prisnivån vidtager. Denna är nu emellertid nästan precis dubbel så hög som 1807. I någorlunda jämbredd därmed steg naturligtvis efter utväxlingens upphörande agiot. Vi ha sett hur växelkursen redan 1809 gått upp till 65 sk. och i jan. 1810 till 70 à 72 sk. Den steg därefter i juni s. å. till 80 sk. och i nov. till 93 sk. Sedan håller den sig synnerligen hög och visar stora variationer på ända till 20 sk. från en postdag till en annan. Den gick sålunda upp till 136 sk. (mars 1811) för att sjunka till 80 sk. (jan. 1812). Vid slutet av 1812 når den emellertid någorlunda konstant höjd, 90 à 96 sk.¹

Vi komma nu till värkningarna av denna prisrevolution. Det inses omedelbart, att den måste föranleda stora omvälvningar i inkomst- och förmögenhetsförhållandena. Alla som måste leva av en för en längre tid fastställd lön drabbades naturligtvis hårt. Så var särskild fallet med statens ämbetsmän. Deras löner höjdes först långt efter prisstegringens början och då ej i proportion till densamma. Då tills vidare inga pensioner höjdes, berövades alla pensionstagare hälften av sitt torftiga livsuppehälle. Samma öde övergick alla, som ägde ett kapital. Allteftersom pänningevärdet föll, smälte ju deras egendom bort, till dess faktiskt blott hälften återstod. Och detta drabbade ej blott de stora förmögen-

¹ Se bil. II. — Under större delen av 1811 ha tydligen abnorma förhållanden rått, och det torde detta år vara omöjligt att av växelkursen sluta något om agiots verkliga höjd. Egendomligt är att ända fram till aug. en exceptionellt stor skillnad förefinnes mellan noteringarna på Stockholms och Göteborgs börser, i det att kursen på den senare börsen ofta är 15 à 19 sk. högre än på den förra. En markgångstaxa (Jönköpings län) upptar priset på ett lod silver; detta har satts till pari (20 sk.) t. o. m. 1809, till 24 sk. 1810, 40 sk. 1811 samt 1 rdr 1812 och närmast följande år.

heterna, utan även den lilla sparpänningen; mycken nöd har helt säkert vållats härav. I allmänhet kunna vi någorlunda sammanfatta emissionernas värkningar i dessa avseenden i följande ord av v. Schulzenheim¹: »Den fattiga änkan, de värnlösa barnen med ett litet pänningearv, pänningelöntagaren, bruksidkaren, som ej ägt annan förmögenhet, med flera oskyldiga, hava nästan utan medömkan blivit lidande och förstörde». Den naturliga motsvarigheten till alla dessa oförskylda lidanden bildas av de lika oförtjänta vinster, som gjordes av alla låntagare och alla, som hade en för en längre tid fastställd ränta, arrendeavgift e. d. att erlægga. Alla dessa hade ju nöjet att se sina skulder och avgifter ständigt minskas, tills blott hälften återstod.

Vi övergå så till den utan jämförelse intressantaste och viktigaste företeelsen, nämligen emissionernas invärkan på de ekonomiska konjunkturerna. Härvid möter den svårigheten, att det är ganska svårt att finna några för vårt syfte användbara källor. Ur statistiken för denna tid kunna blott i undantagsfall några slutsatser dragas, och i den samtida tidnings- och broschyrlitteraturen finnes ej heller något att hämta. Kvar stå såsom användbara källor endast de olika yttrandena och utlåtandena vid riksdagen 1815 samt de av landshövdingarnas femårsberättelser för åren 1810 och 1815, som finnas i behåll, vartill kommer en del privata brev från olika landshövdingar. Om man emellertid stöder sig på andra länders erfarenheter och på vad man teoretiskt kan sluta sig till, torde ur dessa källor kunna vinnas ett någorlunda tillräckligt material för den föreliggande undersökningen.

Även på de ekonomiska konjunkturerna värka emissionerna medelbart genom prisstegringen. En sådan utövar alltid ett stimulerande inflytande på det ekonomiska livet och måste i ett fall som detta, då den var av så enorma dimensioner, framkalla en allmän *uppsvings- och spekulationsperiod*. Denna värkan av prisstegringen har i detta fall ytterligare förstärkts genom ett ytterst anmärkningsvärt förhållande. I vanliga fall brukar ju under en uppsvingstid med stigande priser spekulationen i någon mån hållas tillbaka av höjda räntor och växande svårighet att få låna pängar. Här var emellertid raka motsatsen fallet. »Denna tid försprordes ingen brist

¹ 1815 Ad 2,270.

på rörelsekapital. Lån man och man emellan utbjödös mer än de söktes; de nya diskonterna funno ej tillräckligt länsökande», yttrar en talare 1815.¹ Alla vittnesbörd överensstämma även i att under tiden 1808—1812 räntan varit ovanligt låg, ej överstigande 6 %, och att tillgången på lån varit ovanligt riklig.² Denna företeelse kan synas underlig, men den överensstämmer med andra länders erfarenheter och torde ej vara svår att förklara. Så länge sedlarnas värdefall ej nått sin slutliga gräns, förefinnes ju ett konstlat överflöd på pengar. Vid 1810 års början t. ex. hade priserna blott stigit med c:a 50 %, medan rörelsekapitalet fördubblats. Hälvten av tillökningen, eller 7 à 8 mill. rdr, bildade då ett onaturligt överskott, för vilket man till stor del måste söka användning genom utlåning. Häri torde förklaringen ligga till att man finner en otvivelaktigt hög och alltjämt stigande kapital- och jordränta stå tillsammans med en riklig låntillgång och låg pänningaränta. Detta måste emellertid medföra ett verkligt febertillstånd hos det ekonomiska livet. Man kan helt enkelt icke tänka sig en ekonomisk situation som i högre grad än den nu beskrivna skulle vara ägnad att driva på konjunkturerna och skapa spekulation och uppsving.

Detta gäller naturligtvis blott den inre rörelsen. Då ju utlandet stod fullständigt oberört av dessa abnorma, rent lokala förhållanden, kunde deras invärkan ej sträcka sig till de näringsgrenar, som i främsta rummet voro beroende av världskonjunkturen, nämligen handeln, bärgsbruket och i viss mån även fabriksrörelsen. För den förstnämnda näringen var konjunkturen under denna tid ovanligt gynnsam. Bärgsbruket hade det däremot ovanligt svårt, och fabrikererna ledo under konkurrensen med de engelska manufakturvaror, som till ytterst låga priser spredos över landet.³

Vad den inre rörelsen åter beträffar, så präglades den under

¹ SUP 6 juni 1815, Rothoffs yttrande.

² Ad 2,651: »Den lätta tillgång av pänningelån, som från 1805 till 1812 existerade.» Ad 1,356: »När sedermera vid 1809 års riksdag sedelstocken hastigt ökades, blevo därigenom nya möjligheter till lån öppnade, och antalet av låntagare och spekulanter utvidgades.»

³ Fabrikerernas tillverkning utgjorde, enligt kommerskollegii berättelser till K. M:t (HFP):

1809.....	2,763,024	rdr	1812.....	3,816,078	rdr
1810.....	3,657,489	»	1813.....	4,406,609	»
1811.....	3,671,681	»	1814.....	5,622,129	»

tiden för den stora prisstegringen helt och hållet av det uppsving och den spekulationsfeber, som föregå utbrottet av en stor kris. Det framgår av landshövdingeberättelserna, att denna konjunktur tagit sin början redan under kriget, och efter dess slut blev den alltmär utpräglad. SU 1815 säger: »Det är emellertid en känd sanning, att med undantag av brukshanteringen, vars trevnad väsentligen beror av förhållandet i anseende till utrikes avsättningen på dess effekter, inre rörelsen i landet ännu år 1811 fortfor att vara livlig, samt de produktiva näringarna i en förmånlig ställning, under det att tillfällen till avsättning inom riket för deras alster och förädlingar och tillgångar till pänningelån emot vanlig ränta till deras underlättande ej saknades.»¹ Ett par yttranden vid riksdagen 1815 framhäva tydligare de för denna tid typiska dragen. Sålunda säger v. Schulzenheim²: »Den stora pänningestocken har inlett mången i dristiga företag, och om det för några lyckats, så hava de, merendels till allmänhetens fördärv, åstadkommit enskild vinning. Den utrikes krediten minskas efterhand, och vi hava därav, lika med stater i samma äventyrliga finansställning, rönt överdrivna växeloperationer, agioteringar, pänningevinglerier, förhöjda varupris och arbetslöner, mångfaldiga ombyten av fastighetsägare, slöserier, yppigheter och bankrutter». En annan yttrar: »Ingen, som med uppmärksamhet följt allmänna rörelsen den senare tiden, torde neka att densamma några år tillbaka var ovanligt livlig; att produktionen och varuombytet ökades med märkbar fart; att flera av landets naturliga näringar till större mängd än förr fyllde behoven; att avsättning inom landet av flera dess inhemska näringsprodukter årligen vidgades.»³ Den rena spekulationen, strävan att köpa utan annat syfte än att sälja till högre pris, grep omkring sig på alla områden. »Denna hastiga tillväxt i rörelsekapitalet värkade i början överflöd på pänningar, och överflöd på pänningar värkade deras småningom fallande värde, vilket så överskridit proportionen, att egendommar och produkter stigit 100 %. Under en sådan konjunktur förtjänas lätt

1815.....	6,011,283 rdr	1818.....	6,100,230 rdr
1816.....	6,594,808 »	1819.....	6,836,463 »
1817.....	6,563,222 »	1820.....	7,109,707 »

¹ Bih 4: 2,796.

² Ad 2,270.

³ SUP 6 juni 1815. Rothoffs mem.

betydliga summor och bliver opinionen allmän, det man endast behöver köpa för att icke långt därefter sälja med vinst.»¹ En annan talare säger: »Vid ovannämnda spekulationer av egendomsköp, liksom vid den ibland oss någon tid övliga växelhandeln för utländsk räkning med flera andra okända grenar av det slags idoghet, som endast syftar till ovanligt hastig förkovran, har man ömsom märkt äventyrare svinga sig upp till en trotsande förmögenhet på allmänna välmågans bekostnad, och ömsom andra äventyrare bliva välförtjänta offer av lika beskaffade, men av någon slump misslyckade anläggningar.»²

Klarast framträdde denna av emissionerna framkallade högkonjunktur inom *jordbruket*. Detta är förklarligt redan därigenom att detta ej stod i beroende av förhållandena i utlandet och därför helt kunde ryckas med av de pådrivande krafterna. Vidare gynnades jordbruket i en alldeles särskild grad av sedlarnas värdefall. Alla på jorden vilande räntor, amorteringar och kapitalskulder minskades ju efterhand med halva beloppet, och skatternas stegring höll ej jämna steg med prisstegringen. Det är sålunda a priori att antaga att de stigande konjunkturerna främst skola visa sig inom lantbruket; en blick på källorna visar även att så varit fallet.

Den ökade företagsamhet, som är en dylik konjunkturs viktigaste symptom, tog sig här främst uttryck i storartade *nyodlingar*, som helt säkert i betydande grad ökat åkerjordens areal. Wirsén säger härom: »Odlingslusten, som alltid är det rättskaffens uttrycket av lantmannens frihet, har varit i ett jämnt stigande. De genom krigen hastigt ökade pänningetillgångarna gåvo en särskild utväg att tillfredsställa denna allmänna hug, som i sin natur har så mycket intresse — — — Med en pänningestyrka, beredd genom lättade lånetillgångar, odlades mycket jord».³ Samma sak framhålles särskilt i så gott som alla av de bevarade landshövdingeberättelserna för 1810. Allmänt framhållas de goda tiderna för jordbruket och lant-

¹ Bg 3,1361; Jfr Ad 3,349: »Den lättare tillgång på pänningar, varmed diskonternas biträtt och som föranlett till vägsamma och alltför dristigt-kalkylerade företag, så i egendomshandel, som andra spekulationer.»

² Ad 1,130.

³ Ad 4,560. Jfr Ad 2,651: »Den lätta tillgång av pänningelån, som från 1805 till 1812 existerade, livade hågen för odlingar, som så synbart tilltog och — — — såg man stenbundna fält och otillgängliga kärr och mossar göras fruktbara.»

männens välmåga. »Lantbrukarna är den klass i länet, där välmågan är jämnast spridd», skrivs det från Härnösand. Från Gäfleborgs län heter det: »Det högt uppdrivna spannmålspriset, som lett omtanken på angelägenheten att förskaffa egna sädestillgångar, har väckt odlingsfliten. Således har märkeligen i synnerhet åkerbruket vunnit, blivit utvidgat och förbättrat, kärr samt annan mera och mindre stenbunden mark blivit till åker upparbetade». Från Jönköpings län berättas, att nyodlingar skett i så stor skala, att skogarnas bestånd hotas. Ängarna hava nämligen uppodlats, och man måste skaffa nya betesmarker genom svedjande av skog. I Kalmar län befaras stor brist på hö av samma orsak, nämligen att ängsmarken i oerhörd utsträckning uppodlats till åker. Samma tema återkommer även ständigt i de rapporter om vad som kunde göras för näringarnas höjande, som infordrades från landshövdingarna i anledning av nionde huvudtitelns inrättande.¹

I samband härmed står en annan under uppsvingstider städse förekommande företeelse, nämligen höjda arbetslöner och brist på arbetare. Belysande härför är följande yttrande av Wirsén: »Arbetarna blevo sökte, de uppvägdes med höga villkor och deras fordringar växte i samma mån: flera mål mat, mera brännvin, högre dagspänning, ja måhända inskränkning uti dagens vanliga arbetstid betingades av dem som kunde föreskriva lagarna, och även här fann den allmänna världsreglen rum: att allt gäller vad det kan gälla.»² I en och annan av landshövdingeberättelserna klagas även över brist på arbetare, och beträffande lönerna finna vi av markegångstaxorna följande indextal för drängedagsvärke:

1807	100
1808	120
1809	133
1810	150
1811	176
1812	218

Dessa tal visa en mycket stark stegring av arbetslönen; jämföra vi dem med motsvarande siffror för den genomsnittliga prisnivån, finna vi, att arbetslönen stigit högre än denna.³

¹ Kammarkollegii arkiv.

² Ad 4,580.

³ Härvid här givetvis även kriget 1808—09 i väsentlig grad invärkat.

I sammanhang med den ökade företagsamheten i form av vidsträckta nyodlingar står den allmänna och synnerligen karaktäristiska tendensen att inköpa egendomar i avsikt att utnyttja den alltjämt stigande konjunkturen. I stor utsträckning skedde dessa inköp i rent spekulativt syfte: man köpte utan tanke på avkastningens storlek blott i hopp om att inom kort kunna sälja till högre pris. Den oerhörda prisstegringen gav ju alldeles exceptionella förutsättningar för *hausse-spekulationer i stor skala*. I vår tid skulle den därav framkallade spekulationsfebern givetvis främst gälla aktier och andra värdepapper. Vid denna tid åter var det naturligt att man skulle välja de då viktigaste värdeföremålen, jordbruksfastigheterna, till spekulationsobjekt. Så skedde även i stor utsträckning. Landshövdingen i Jönköpings län säger: »Och som emellertid alla ladugårdsavkastningar betydligt stigit i pänningvärde och länets avsättning därav även tilltagit, så utspridde sig snart (efter 1808) den allmänna välmåga, som röjer sig i ett lätt avbördande av alla allmänna utskylder, lagsökningars förminskande och i synnerhet genom fastigheters stigande i pris samt en förökad handel därmed ibland allmogen.»

Vid 1812 års riksdag fäster Dalman uppmärksamheten vid att följden av emissionerna och bankens stängning blir »osäkerhet i alla företag, misstroende till banken och denna hasard-esprit, denna vinningslystnad, som med kvävande av sann fosterlandskänsla och industri, berett den fastighetsmarknad vi dagligen se under ögonen.»¹ Vid riksdagen 1815 finna vi flera intressanta skildringar härav. SU säger: »De höga pris, som genom den ymniga pänningetillgången ifrån 1807 t. o. m. 1812 uppkommo på varutillverkningar och fastigheter, förmådde många äldre innehavare av jord att den föryttra, och de flästa köpare därav hava otvivelaktigt varit av landets allmoge eller dess mäst driftiga, omtänksamma och industriösa jordbrukare. Förledde till företag, som endast under en så tillräcklig pänningetillgång kunde påtänkas», hava de o. s. v.² I stånden finna vi följande yttranden: »Varuprisers och arbetslöners allmänna höjande ävensom en allmän stigning av egendoms nominala värde voro naturliga följder av minskningen uti

¹ 1812 Ad 2,246.

² Bih 4: 2,800.

reella värdet av det inhemska myntet; och vad som till råga på allt detta ökade oredan i landsorterna var den spekulationssjuka, som sedan några år tillbaka börjat sprida sig, att utan tillgångar av egen förmögenhet och under förtröstan dels till sedelmyntets fortfarande minskade värde, dels till låntillgångar i de flera diskonterna, köpa egendomar på kredit: spekulationer, allt för ofta åtföljda även av den, att i hast draga all vinst av sålunda köpta egendomar, som dessa genast och utan avseende på framtiden kunde giva, och sedan åter skyndsamt försälja desamma, innan konjunkturen av egendomars mer och mer stegrade salupris åter försvunnit.»¹ — »Egendomarna hade under tiden alltjämt stigit i pris. Det blev då en spekulation för flera att köpa egendom för att snart åter sälja den, och inom en kort tid blev således antalet av köpare och säljare ökat, varav likväl större delen av de förra handlade på kredit.»² — »Därav har uppkommit vångel jämväl med fastighetsköp, utan beräkning på inkomst, till orimliga priser, endast i hopp att vinna, vilket lyckats för några och retat andra.» Man har alltid fått någon kredit av säljare, och man har »sökt nödhjälp för dagen hos diskonterna till det som nödvändigt måste betalas.»³

Allt detta, den allmänna välmågan, nyodlingarna, arbetslörnernas stegring, fastighetsköpen och spekulationsraseriet, ger vid handen att det under tiden för den stora prisstegringen rådde en därav föranledd, abnorm högkonjunktur. Den omfattade visserligen närmast endast jordbruket. Men som detta var den utan all jämförelse viktigaste näringsgrenen, av vars förhållanden det ekonomiska livet i sin helhet i huvudsaklig grad berodde, har den helt visst varit av en avgörande betydelse.

* * *

Efter en dylik tid av abnormt starkt ekonomiskt uppsving kommer emellertid med nödvändighet ett bakslag; *kris och allmän stagnation* efterträda de förut rådande goda tiderna. Denna konsekvens är så absolut given, att man ej behöver fråga sig, *om* den skal komma, utan blott *när* och *hur*.

¹ Ad 1,129.

² Ad 1,356.

³ Ad 3,635. Se vidare Ad 5: 1,459; Bg 3,1353.

Vad nu den första frågan beträffar, så kunna vi på året angiva tidpunkten för krisens utbrott. Året är 1812. I detta fall överensstämma nämligen alla uppgifter fullständigt, och detta bestyrkes även av de få statistiska notiser vi äga sammanförda. SU sätter detta år som vändpunkten, och detsamma göra, såsom nämnt, alla som överhuvud yttrat sig därom.¹

Orsakerna till att utbrottet kom just detta år äro ej svåra att finna. Då vi hava att söka grunden till det föregående uppsvinget i prisstegringen, kunna vi naturligtvis vänta det nödvändiga omslaget i konjunkturerna, när denna upphör att värka; och det är just med år 1812 som detta inträffar. Redan av detta skäl kunna vi sålunda vänta oss krisen nämnda år. Till dess utbrott har emellertid givetvis den på 1811 års svaga skörd följande missväxten år 1812 bidragit, liksom den tillsammans med den dåliga skörden 1813 medvärkat till att omslaget fick en så våldsam karaktär.

Beträffande källorna för en skildring av denna kris må anmärkas, att av landshövdingeberättelserna blott tre kunnat återfinnas², och av dessa avhandla blott två närmare det ekonomiska

¹ De ställen, som främst giva ledning vid bestämmandet av tiden för krisens utbrott, äro följande: 1815 Pr 1,82: »När RSt sist åtskildes, voro väl i vissa yttre avseenden fäderneslandets öden hotade av moln — — —. Men inom riket var en jämn välmåga delad, som gjorde lätta de bördor, nationens ombud sig åtogo — tre år äro icke fullt förflutna, och denna synes nästan vara utplånad»; Ad 1,379 (klagan över pänningebrist har uppkommit inom en tid av tre år); Ad 1,383; Ad 2,361 (välmåga för 4 à 5 år sedan); Ad 2,651 (1812 sättes som gränsen för de goda tiderna); Bg 2,700 (förlägenhet från 1812 års missväxt); Bd 2,133 (pänningebrist från missväxterna 1812 och 1813). I Stenhammars mem. (SUP 6 juni) säges, att ännu år 1811 och 1812 pengar ej saknades i någon betydlig rörelse. Vid ett besök i huvudstaden något år efteråt var räntan 18 %, som då angavs vara den allmänt gällande, under det att ännu 1811 och 1812 pänningar utlånades mot laglig ränta. I Rothoffs anförande (SUP 6 juni) heter det »att pänningaräntan man och man emellan är oformligt hög, att den stigit från den vanliga inom 2½ år och att utlånade kapital bliva mer än vanligt infordrade». Landshövdingen i Östergötlands län, Cronstedt, skriver till Mörner 19/6 1814 (Landshövdingarnas brev 1814, Esplunda arkiv, cit. Lh 1814), att utmätningssauktionerna visserligen äro talrika, »men ej ovanligt flera för innevarande år än under de förflutna tvänne åren».

² I kommerskollegium finnes av dessa berättelser blott en (för Uppsala län). Ej håller i något av Stockholms övriga arkiv har det varit möjligt att återfinna någon. I landsarkiven har jag blott lyckats finna en till (för Malmöhus län i landsarkivet i Lund); denna omnämner dock jordbrukets ställning blott i några allmänna raser. De försök, som gjorts att genom skrivelser till och personliga besök i olika

tillståndet, nämligen de för Uppsala och Blekinge län. Denna brist kompletteras emellertid i någon mån av de skildringar, som i privatbrev till A. G. Mörner¹ lämnas av landshövdingarna i Kronobergs (Mörner), Västmanlands (Liljencrantz), Skaraborgs (Adlerparre) och Östergötlands (Cronstedt) län. Å andra sidan är det material, som består av yttranden och utskottsbetänkanden vid riksdagen 1815, av utomordentlig rikedom och av stort intresse.

De bilder av tillståndet, som i dessa olika källor givas, äro märkligt överensstämmande både i fråga om krisens styrka och dess olika symptom. Särskilt anmärkningsvärd är likheten mellan de beskrivningar, som härröra från landshövdingarna, och dem som framställas vid riksdagen. Innan vi gå att genom en analys av det föreliggande materialet skaffa oss en närmare kännedom om krisen, kan det vara av intresse att anföra några allmänna omdömen och skildringar av densamma.

Av landshövdingarnas framställningar föreligger den bästa i berättelsen för Uppsala län. Den är emellertid alltför utförlig för att kunna i sin helhet återgivas. Den berättar om hur allmogens välstånd är i ett märkligt avtagande, hur detta lidande ökats ända till en förkrossande grad och hur jordbruket står vid branten av sin undergång. Landshövdingen i Blekinge län måste i sin berättelse »med bekymmer tillkännagiva, att den beskrivning på landets välstånd, som senaste berättelsen innehåller, för det närvarande är ansenligt fördunklad. Lantmannen saknar till stor del detta välstånd, är ofta i stor förlägenhet av pänningar, och utmätningarnas antal stiger med varje dag, icke sällan beledsagade med fastigheters försäljande till underpris». Från Östergötlands län skrives, att pänningebristen i länet »likasom i de mästa trakter i riket» är ganska tryckande, och att utmätningar hos allmogen varit nödvändiga för att utbekomma kronoutskylderna. Ofta hava panterna ej kunnat försäljas.² Pänningar stå ej kontant att få utom hos procentare, som taga grovt intresse, utan att någon dödlig

landskanslier erhålla avskrifter av koncepten till vederbörande berättelse, ha ej håller krönts med någon större framgång. Svar ha dels ej ingått, dels ha de blott meddelat att konceptet är förkommet; blott för Blekinge län har det varit möjligt att erhålla sådan avskrift.

¹ Lh 1814.

² Cronstedt till Mörner, Lh 1814, 10/5.

lagligen kan komma åt dem.¹ Från Kronobergs län komma upprepade skildringar av den alltjämt tilltagande pänningebristen och därav orsakade olyckor.² Slutligen ger Adlersparre följande skildring av tillståndet i sitt län³: »Men huru skall den delen av brödralandet, som heter Sverige, förkovra sig under närvarande allmänna och öfverdrivna vända? Allt står stilla eller går bakut i näringsvägen, och moln ligga över allas sinnen. Ingen kan reda sig, ingen tänka på ett företag, en förbättring. Allt avtynar värkeligen. Jag är dock ej den, som vanligen ser skuggor, där inga finnas, som ser nöd, där ingen är och där ingen förestår». Utsökningsmålen hava på en månad fyrdubblats; alla ha säd, men ingen vill köpa. »Vi känna några spekulanter försök på 60-talet att rikta sig och förstöra det allmänna: de närvarande värkningarna av ett minskat eller utskickat rörelsekapital, den därav uppkomna förstörelsen, visa sig åtminstone i annalkande och i ett hotande skick. — Pänningemannen, vars värde i samhället jag inser och vars förkovran jag för ingen del avundas, sitter ensam kall och lycklig och lugn, intilldess allmänna nöden, som ej evärdeligen skonar någon klass, råkar även honom med sin hårda hand.»

Av yttrandena vid riksdagen 1815 fästa vi oss främst vid de första, de som framkommo den dag saken togs upp (den 20 mars), såsom de mäst originella.

På riddarhuset voro alla ense om att skildra tillståndet i de mörkaste färger. Man hör sådana uttryck som: »vår inre hushållning hotar allmänna välfärden med total undergång»⁴; — »moder-näringsen, vars undergång är oundviklig»⁵ o. s. v. En god skildring ger af Uhr i ett memorial, där det heter⁶: »Vi hava, i synnerhet i landsorterna, en bedrövande tavla för våra ögon av stagnation i pänninge-rörelsen och därav följande inbördes förlägenhet emellan köpare och säljare samt avbrutet och försvårat förtroende i pänningeavhandlingar man och man emellan — och detta oakttat en ofantlig sedelstock av flerfaldig beskaffenhet, en sedelstock, som kallas cirkulerande,

¹ Cronstedt till Mörner, Lh 1814, 16/1.

² Mörner » » » 10/2, 24/3 och 2/3. HFP 2/3 1813.

³ Adlersparre » » » 30/12.

⁴ Ad 1,119.

⁵ Ad 1,121.

⁶ Ad 1,128.

emedan den visserligen därtill är ämnad, men som värligen saknas i allmänna rörelsen, där den icke en gång utan stor svårighet kan framlockas uti smärre belopp genom hemliga villkor om dubbelt högre ränta, än som uti detta land är tillåten, samt ofta därutöver, jämte tillräckliga särskilda panter eller hypoteker: ett över all beskrivning tryckande hinder för alla de produktiva näringar i riket, som oundgängligen fordra betydliga förlag, för att kunna bestå eller drivas till högre fullkomlighet.»

En annan uttrycker saken på följande sätt: »Den allmänt överklagade pänningebristen medförer för alla näringar, och i synnerhet för den idoge jordbrukaren, högst tryckande värkningar: och endast ockraren, som vet väl begagna sig av pänningenöden, drager en oskäligen vinst därav på de arbetande medlemmarnes kostnad och snara undergång.»¹

Från det specifikt jordbrukande ståndet, bondeståndet, höras lika högljudda klagorop. »Det är en lika känd som beklaglig sanning, att pänningebrist nu vida mer än förr trycker svenska jordbrukaren och hotar talrikaste delen därav med undergång, om icke tjänliga och kraftiga medel till deras upprätthållande snart vidtagas.» Olika företeelser »hava, i synnerhet hos den mindre förmögne lantmannen, helt och hållet medtagit dess redan knappa pänningetillgångar, vilka därefter synas vara utur landet alldeles försvunna, emedan dageliga erfarenheten visar, att kontanta försträckningar nu mera högst sällan kunna hos någon privat man erhållas, då ock merendels en olaglig och överdriven ränta blir villkoret för lånets undfående.»² I ett annat memorial s. d., vari en mängd av ståndets medlemmar instämde, heter det bl. a.: »I det stället tråna nu snart hälften av detta landets jordbrukare under bördan av åsamkade skulder, dem de aldrig, utan att bringas till tiggarestaven, mäktat att gottgöra deras pänningemän, vilka under åsynen av ett fallande jordegendoms- och spannemålspris, följer av ett stigande ocker, det desse hava tillställt med tillhjälp av diskontens 3 % sedlar, lura stundeligen på deras, av dessa dödliga skott snart stupande rov, eller att åtkomma de olyckligas gäldbundna egendom och livs bärgning för mindre än halva värdet, i närmaste likhet med de lata hum-

¹ Ad 1,141.

² Bd 1,85.

lor, som brummande tränga sig in uti biens kupor för att förtära deras trängna svett.»¹

Bland prästerna fäste prosten Thyselius uppmärksamheten »på den avtyning, som nu röjes både i åkerbruket och näringarna». Vilka orsakerna härtill än äro, »synes det åtminstone otvivelaktigt, att utom de mäst värksamma anstalter och de kraftigaste försiktighetsmått både jordbrukarens och näringsidkarens undergång är för handen», och han påpekar, »att bristen på pänningar redan är och framdeles måste bliva än mera kännbar.»²

I borgareståndet yttras av Stabeck, att efter fredens återställande »vårt lands ekonomi blivit ett huvudsakligt föremål för upplyste och tänkande medborgares uppmärksamhet. Varje redlig och förständig svensk häpnar vid — — — den brist på fonder till all lovlig och nyttig inhemsk rörelses drivande, som gör lagens norm för pänningaräntan snart sagt till en död bokstav.»³ Och han fortsätter längre fram: »Det har varit närvarande tid förbehållet att se pänningaräntan i hemlighet förhöjd utöver lagens föreskrift och kursen uppdriven till en under rikets numera förbättrade omständigheter alldeles oväntad punkt. — — — Det är en känd sak, att inhemska företag, så i produktion som förädling, knappast bära sig med den lagliga räntan, mindre med ockret. Följden blir, att de ännu oförtärde inhemska fonder småningom flytta sig till importens bedrivande, som snart helt och hållet övergår i judarnes händer. Vad återstår väl då för åkerbruk och nyttiga näringar? Jo, åkertegar, överväxta med tistel, bärgvärk och fastigheter pantförskrivna till utlänningen, uselhet, vanmakt.»⁴

Dessa nu citerade yttranden tillhöra alla dem som först, den 20 mars, framkommo. Därefter vidtager en flod av memorial, som behandla samma ämne. Bland dessa kunna vi uttaga ett par av de fullständigaste och bästa. Den som bäst lyckats att i en kortfattad skildring sammanfatta krisens olika symptom är utan tvivel Rothoff i följande memorial:⁵ »Då klagan över pänningebrist inom en tid av tre år uppkommit, tillväxt och nu börjat bliva nära allmän; då

¹ Bd 1,93.

² Pr 1,82.

³ Bg 1,73.

⁴ Bg 1,77.

⁵ Ad 1,379.

kronoutlagorna för de flästa medborgareklasser dagligen bliva mer tryckande och uppbörden flerstädes genom utpantningar måste värkställas; då i mängd kungjorde utmätningssauktioner vittna om gäldenärers oförmåga att betala infordrade lån; då även egendomar mer än vanligt utbjudas frivilligt till salu; då deras avkastning icke till nedsatta pris kan föryttras, emedan vanlige köpare icke kunna betala, oaktat de behöva varorna; då gångbara pänningräntan stigit vida över det vanliga: så kan man icke vara utan största anledning att anse förenämnda klagan väl grundad.» Kanske ej fullt så lycklig, men med sin sammanblandning av lyxen och överflödsvarorna med krissymptomen mera typisk är följande skildring, som af Darelli ger¹: »Såsom den där i 40 års tid endast varit lantman, har jag belevat flera mer och mindre för modernäringen gynnande konjunkturer, men ingen så tryckande som den närvarande — — —. Flera egendomar utbudne, utan köpare; en del arrendatorer icke fullgörande sina kontrakt; en del skattebönder, sedan de försålt sina kreatur, redskap och grödor, överlämnande sina hemmansbruk; en del frälsehemman och jordtorp utan brukare och många händer saknande arbete; uppskrivningar och sekvesterauktioner fortsatte och lyxen och eländet, även på landsbygden, i rysligaste kontraster. Våra stapelstäder fyllda med utländska överflödsvaror; allt slags yppighet gränsande ända till ursinnighet; statens löntagare, de enda som till ytterlighet inskränkt sina behov, dock saknande utkomst; kronan således behövande ökade inkomster, då landet snart icke kan utgöra sina utskylder; allt slags pänningvingleri och procenteri till skamlös höjd uppdrivet, uppdagat. — Var och en vet, att denna målning icke är överdriven; tavlan kunde skuggas med mycket starkare färger och dock bliva efter naturen.»

Med ledning av dessa och de andra framkomna skildringarna kunna vi nu gå att närmare analysera det rådande kristillståndet.

Främst möta vi härvid såsom vid varje annan kris som det kanske mäst framträdande symptomet en *rubbning i kreditväsendet*. Närmast tar sig denna uttryck i en stegring av pänningräntan. Att en sådan här verklig inträffat och varit av betydande dimensioner bekräftas av nästan varje uttalande. Med ledning av de fak-

¹ Ad 2.103.

tiska uppgifterna härom torde man kunna fastslå en stegring från 5 à 6 % till 12 à 18 %.¹ Även om vi anse den lägre siffran som den vid denna tid normala, är det här frågan om en alldeles enorm höjd, sådan att man, även om man blott känt detta enda förhållande och förrästen varit alldeles okunnig om det ekonomiska livets gestaltning, skulle kunnat sluta sig till en våldsam krisperiod. Det mötte emellertid stora svårigheter att erhålla lån även mot dylika räntesatser. Sålunda heter det: »Hemman torde nu vara osådda, emedan åboen ej kunnat upplåna så stor summa som fordras till inköp av utsäde.»² Och på ett annat ställe säges, att »man finner därför icke mera tillgång på lån i privata händer.»³

I samband härmed står den oerhörda tillväxten av skuldfordringsmål och utmätningssauktioner. En talar om »de 1000-tals auktioner, som för utmätning fåfängt anställas av brist på köpare, eller som åstadkomma nya auktioner för att utprätta betalningen av dessa och ibland ändå ej inbringa pänningar.»⁴ Vända vi oss till landshövdingarnas uppgifter, så finna vi landshövdingen i Skaraborgs län i slutet av 1814 skriva, att »veckobuntarna av utsökningsinläggningar fyrdubblats i storlek på en månad.»⁵ Landshövdingen i Kronobergs län skriver, att man ej kan få in den minsta fordran annat än genom exekutorn⁶ och att gårdar dagligen säljas på pantauktioner till vrakpris.⁷ I landshövdingeberättelsen för Uppsala län heter det: »Lantmannen tryckes av den svåraste pänningebrist, som på ett omisskänneligt sätt visar sig i de mångfaldiga utmätningarna för kronoutsylder och i de privata utsökningsmålen.» En föreställning om styrkan av denna kreditrubbing erhålles genom den notis, som meddelas i denna berättelse om de privata utsökningsmålens antal i länet. Detta var:

¹ 1815 Ad 1,128 (räntan dubbelt högre än tillåtet); Bg 1,121 (räntan stigit från 5 à 6 till 12 à 18 %); Bg 2,1037 (12 à 15 %); Bd 2,187 (12, 15 à 18 %); Stenhammars memorial (SUH; räntan från 1813 18 %).

² Bd 2,185.

³ Ad 3,635.

⁴ Ad 2,625; jfr Pr 1,84, där det berättas, att utsökningsmålen »även i en provins, där välmågan var allmän, så tillväxt att vid länet kansli nya förvaringsrum behöva beredas.»

⁵ Adlersparre till Mörner ³⁰/₁₂ Lh 1814.

⁶ Mörner » » ²/₆ » »

⁷ Adlersparre » » ²⁴/₃ » »

1811.....	617
1812.....	828
1813.....	1,059
1814.....	1,445

1815 de fem första månaderna 945 (motsvarande över 2,000 pr år). SU 1815 meddelar följande uppgifter rörande några län.¹ Till Skaraborgs län inkomna skuldfordringsmål utgjorde

1811.....	595
1812.....	917
1813.....	1,829
1814.....	2,373

1815 de fyra första månaderna 1,047 (motsvarande ung. 3,140 pr år). För Östergötlands län voro motsvarande siffror:

	1812	1813	1814
av diskonter anhängiggjorda mål.....	58	120	212
av privata d:o	2,811	4,682	5,612
fastigheter, exekutivt försålda	11	39	90

Utskottet meddelar därjämte »att under alla föregångna åren utsökningsmålen varit, ju längre tillbaka, ju mindre till antalet, och med obetydlig skillnad på året utgjort högst omkring 150 stycken av de privata samt diskontmål ganska sällsynta, och att ett helt år kunnat förbigå, utan att någon fastighet kommit till utmätningssauktion».

För Västerås landskansli voro siffrorna:

1812.....	1,683
1813.....	2,251
1814.....	2,652

och för Blekinge län:

	1812	1813	1814
av diskonter anhängiggjorda	6	9	9
av privata d:o	999	1,509	1,668
fastigheter, exekutivt försålda	9	28	34

För en del av Linköpings län meddelas, att utmätningarna för privatras räkning utgjorde:

¹ Bih 4: 2,790.

1810.....	84
1811.....	96
1812.....	184
1813.....	252
1814.....	371
1815 på 3½ månad	210 (motsvarande

ung. 800 pr år).

Dessa siffror visa för det första klart, att de egentliga svårigheterna börjat 1812; vidare att tillståndet under tiden 1812—1815 alltjämt förvärrats.

Anmärkningsvärda äro vidare SU:s notiser om hur pänningebristen nådde en sådan höjd, att kronoutskylderna ej kunde erläggas. Det är särskilt från Södermanlands¹, Blekinge², Malmöhus³ och Linköpings⁴ län, som klagomål och dystra skildringar i detta avseende förekomma. I SU:s betänkande heter det sålunda, att i Skåne och Östergötland »allmogens förlägenhet kommit till den höjd, att mången hemmansbrukare, sedan han till vanpris försålt sitt eget spannmålsförråd, funnit sig nödsakad att vid auktioner på kredit förse sig med ny tillgång av säd, den han sedermera i närmaste stad till halva värdet föryttrat, såsom den enda för honom möjliga utväg att erhålla nödiga medel för att antingen gottgöra obetalda kronoutskylder eller anskaffa oundgängliga förnödenheter».⁵

Allt detta visar en fullständig stockning i kreditväsendet. Att en sådan måste inträda, var på förhand givet. De anförda notiserna kunna emellertid giva oss ett begrepp om den styrka, varmed detta symptom framträdde.

Ett annat typiskt utslag av ett rådande kristillstånd är *prisfall* i förening med *avsättningssvårigheter*. Vi finna även båda dessa företeelser i högsta grad utbildade. Vad den förstnämnda, prisfallet, beträffar, så kom detta naturligtvis att göra sig mäst kännbart på det område, där det föregående uppsvinget varit starkast; det berörde sålunda särskilt jordbrukets alster. I bondeståndet klagar man över »det vanpris, uti vilket alla lantmannavaror äro i propor-

¹ Bih 4: 2,792.

² » 4: 2,793.

³ » 4: 2,793.

⁴ » 4: 2,791.

⁵ » 4: 2,794.

tion emot andra»¹, och man hade verkliga skäl för sin klagan. Priset på spannmål förhöll sig nämligen enligt markegångstaxorna under dessa år på följande sätt:

1812.....	100
1813.....	90
1814.....	74
1815.....	69
1816.....	80

Vi ha sålunda att göra med ett oerhört prisfall från år 1812, som trots den svaga skörden 1813 tager sin början redan detta år och som kulminerar 1815. Att skörden 1814 och 1815 blev synnerligen god, räcker knappast ensamt till för att förklara detta.

Jordbruket kom även att lida av bristande avsättning för sina alster. I landshövdingeberättelsen för Uppsala län beskrives hur lantmannens lidande »ökas ända till en förkrossande grad, då det så ivrigt efterlängtade och äntligen vunna förrådet av livets första nödvändighetsvara förvandlar sig till en börda, som knappt någonstades finner avsättning och som på intet ställe kan, utan ögonskenlig förlust, utbytas emot de övriga varubehoven». Landshövdingen i Skaraborgs län skriver: »Alla hava säd: ingen vill eller kan betala den annorlunda än på lång tid, då likväl utgifterna stå för dörren».² I SU:s utlåtande heter det härom, att utskottets ledamöter hade lämnat de upplysningar, »att spannmål i Västerås län, utbjuden till lägre pris än det i årets markegångstaxa utsatta, i anseende till ymnig tillgång därav å ena, samt allmän pänningbrist i orten å andra sidan, ej kan föryttras; att havre, den allmogen i Skaraborgs län transporterat ända till 6 à 8 mil, ej kunnat försälas till högre pris än högst 2 rdr b:o för tunnan».³ I Södermanland har »den allmänna pänningbristen och därav följande svårighet att få föryttra vad man har att avlåta» börjat bli kännbar⁴ och i Malmöhus län råder »bristande avsättning på spannmålen»⁵ I stånden klagas allmänt över detta tillstånd, »då näringar av brist på avsättning och på pänningar att betala förlag och arbetare av-

¹ Bd 2, 183.

² Adlersparre till Mörner ³⁰/₁₂ Lh 1814.

³ Bih 4: 2,794.

⁴ Bih 4: 2,792.

⁵ » 4 :2,794.

tyna: vilket onekligen nu är tillfället i vårt land»; det talas om de »100,000-tals tunnor spannmål, som på lofterna ligga oförsålda, för det få hava pänningar att inköpa förlag för sina nödvändighetsbehov».¹ Dessa klagomål voro så allmänna, att Mörner i sitt stora anförande kunde framhålla, att de allmännast åberopade symptomen voro dels pänningbristen, dels bristande avsättning.²

Med avseende på jordbruksfastigheter äro likartade förhållanden rådande. Medan det under uppsvingstiden hade varit livlig efterfrågan på fastigheter till alltjämt stigande priser, blir förhållandet nu det rakt motsatta. Utbudet av fastigheter blir rikligt, men nästan ingen vill köpa, och ett starkt prisfall inträder. I bondeståndet heter det: »Flera hemman säljas ju för $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{5}$ m. m. av deras sanna värde.»³ En annan förklarar, att »jorden har förlorat sitt värde och saknar nästan köpare».⁴ SU har även åtskilligt att förtälja härom. Det berättar, att utmätningsauktioner ej hava kunnat värkställas av den orsaken, »att inropare uteblivit även vid 3 till 4 gjorda särskilda försök på förnyade auktionsterminer»⁵, att i ett län vid åtskilliga utmätningsauktioner ingen köpare anmält sig⁶ och att i ett annat tränne namngivna gårdar stodo utan

¹ Ad 2,625. Övriga ställen, där avsättningsbristen och det därav härflytande prisfallet beröres, äro: Ad 1,93, 121, 380; 2,103, 294; 3,350; Pr 1,83; Bg 2,700; Bd 2,263, 271. SU förklarar, att avsättningsbristen ej inskränker sig till blott lantmannavarna; även lösören kunna vid utmätningsauktioner av brist på köpare ej försäljas. (Bih 4: 2,793). Detta bestyrkes av landshövdingarnas skrivelser. Från Skaraborgs län omtaläs, att utpantade persedlar måste föras till de större städerna för försäljning (Adlersparre $\frac{30}{12}$ Lh 1814). Landshövdingen i Östergötlands län klagar över att det på flera ställen är omöjligt att få panterna sålda, och han upplyser att ägarna i regel äro behållna personer, men att de drabbats av den allmänna pänningbristen. (Cronstedt $\frac{19}{6}$ o. $\frac{16}{7}$ Lh 1814). I Rothoffs anf. (SU 6 juni) säges »att vår viktigaste jordsprodukt, spannmålen, nu saknar köpare, som kunna betala, oaktat de därav äro i behov och den utbjudes till 30 % under förra årets pris.»

² Ad 1,355.

³ Bd 2,185.

⁴ Bd 1,289. Se även Ad 3,636 »fastighetspriserna hava fallit»; pänningmanen slår under sig de gäldskyldiges fastigheter »icke för värdet, utan för det vanvärde, vartill konjunkturen kan dem nedtvinga.» Ad 5: 1,361. Egendomar säljas till underpris, Ad 1,93. Ex, på fastighetsvanvärde Ad 5: 1,378. Fastigheterna säljas på utmätningsauktioner t. 40 à 50 % underpris, Ad 5: 2,1353.

⁵ Bih 4: 2,791.

⁶ Bih 4: 2,792.

ägare.¹ Landshövdingen i Kronobergs län omtalar, att hemman fallit 100 % i värde och att fjärdingshemman, som för några år sedan kostat 2,000 rdr, nu säljas för 7 à 800 rdr.² Flera av landshövdingarna omtala i sina brev till Mörner huru man i bevillningsberedningarna sökt nedsätta taxeringsvärdet på fastigheter och huru de måst använda hela sin auktoritet för att hindra detta, vilket dock ibland misslyckats. I Västmanlands län ha sålunda flera beredningar nedsatt taxeringsvärdet med 20 à 25 %, vilket landshövdingen nedprässat till 10 %.³ Från Blekinge län skriver landshövdingen och anhåller om att taxeringsvärdet skall få nedsättas; han har haft en hård kamp med beredningarna, som nedsatt det med $\frac{1}{6}$ à $\frac{1}{3}$.⁴

Arbetslönerna höllos visserligen uppe åren 1813 och 1814, antagligen genom att kriget minskade tillgången på arbetskraft. 1815 visar sig emellertid krisens inflytande även här, såsom synes av nedanstående indextal:

1813	221	1815	210
1814	221	1816	213
			1817	205

Av den nu givna skildringen av krisen framgår för det första, att kristillståndet väsentligen blott omfattade jordbruket. De anförda skildringarna och de påvisade symptomen angiva utan undantag detta. Det är även betecknande, att SU fått uppgifter om »den allmänna förlägenheten» blott från Skaraborgs, Västerås, Blekinge, Linköpings, Nyköpings och Malmöhus län, således blott från de främsta sädesodlande provinserna. SU säger föröfrigt självt, att det med skäl skulle kunna anmärkas, »att den inträffade stagnationen uti inre rörelsen medfört en menlig värkan i synnerhet i de provinser, vilkas välstånd huvudsakligen beror av sädesproduktion.»⁵

¹ Bih 4: 2,792.

² Mörner $\frac{2}{6}$ och $\frac{24}{3}$ Lh 1814.

³ Liljencrantz $\frac{3}{10}$ Lh 1814.

⁴ Brinckman $\frac{14}{7}$ Lh 1814. Jfr Klintberg f. Malmöhus län $\frac{22}{9}$ och Cronstedt f. Västmanlands län $\frac{16}{7}$, som ha liknande saker att berätta.

⁵ Bih 4: 2,795. Jfr Pr 2,1201: nöd råder särskilt i Östergötland, Västergötland och Skåne. »Men ifrån de nordligare (länerna) hör man icke samma svåra klagan.» Pänningbristen har egentligen visat sig tryckande i de provinser, som mest producera spannmål. — Genom landshövdingarnas skildringar kunna till de av SU uppräknade läggas Uppsala och Kronobergs län.

Att krisen närmast skulle drabba jordbruket, var för övrigt redan på förhand klart. Det var ju egentligen där, som den av sedel-emissionerna framprässade högkonjunkturen fått sitt uttryck, och det var därför även där, som bakslaget främst måste visa sig. Den andra gren av det ekonomiska livet, som deltagit i uppsvinget, handeln, influerades ju ej i någon väsentlig grad av emissionerna, och här vidtog i motsats till förhållandet inom jordbruket just år 1812 en ännu mera glänsande konjunktur.

Angående orsaken till den kris, som sålunda övergick jordbruket, har den föregående framställningen redan gjort klart, att den i huvudsak är att söka i överemissionerna.¹ Att en sådan plötslig ökning av rörelsekapitalet får till följd en period av uppsving med åtföljande kris och depression är något som bestyrkes av alla länders erfarenheter, och även om man ej hade dessa att hålla sig till, vore det i alla fall lätt att bevisa, att följderna måste bli just den nämnda.²

Det kan ej råda något tvivel om att i de ovan anförda skildringarna det ekonomiska tillståndet såväl före som efter 1812 blivit i huvudsak riktigt beskrivet. Möjligt är visserligen att kristillståndet i yttrandena 1815 skildrats i väl mörka färger. Sannolikt kan man emellertid ej räkna med någon väsentlig överdrift. Landshövdingeberättelserna framställa ju saken på ungefär samma sätt, och

¹ Till någon del kan denna kris, särskilt i vad den rör prissfall och bristande avsättning av spannmål, bero på det häftiga ombytet mellan tre års svaga skördar och de rikliga åren 1814 och 1815. En sådan övergång medförde vid denna tid alltid svårigheter, och vi skola längre fram bli i tillfälle att beröra ett storslaget exempel härpå. Denna orsak har emellertid här givetvis varit av sekundär betydelse.

² En mera ingående motivering av den här förfäktade åsikten faller helt naturligt utom ramen för denna avhandling. Det må blott nämnas, att prof. *Ad. Wagner* i sitt för kändedomen om pappersmyntfoten grundläggande arbete »Die russische Papierwährung», Riga 1868, företräder samma åsikt, nämligen att uppsving med åtföljande kris blir följderna av betydligare överemissioner, och han anser detta bestyrkas av Nordamerikas, Österrikes och Rysslands erfarenheter (s. 7—12). Att den praktiska erfarenheten går i samma riktning bestyrkes ytterligare för Rysslands vidkommande av *Zielinski* *Der Rubel jetzt und vor 100 Jahren* (Jahrb. f. Nat.-Ökon. u. Stat., III. Folge, B. 16, s. 462), för Förenta Staterna och Österrike av *Sumner*, *A history of american currency with chapters on the english bank restriction and austrian paper money*. New York 1874. Även Japan har gjort samma erfarenhet. Se härom *Masayoshi Takaki*, *The history of japanese paper currency* (1868—1890). Baltimore 1903, s. 53 o. 58. (Krisen förvärrades här genom sedelkontraktion). — Av högsta intresse är att redan år 1815 finna Mörner framställa precis samma åsikt och belysa den med ur erfarenheten hämtade exempel.

de meddelade faktiska upplysningarna om räntans höjd, utmätningarnas antal, spannmålspriserna o. s. v. tala ett tydligt språk. Det ligger intet otroligt i SU:s sammanfattande omdöme, att man kan »utan överdrift taga för avgjort, att mer än hälften av alla rikets nu varande jordägare, i de avlägsnare provinser färre, i dem där livet av pänningsörelsen varit störst, desto flera, i detta ögonblick befinna sig stadde antingen i en mer eller mindre äventyrlig strid med en nöd, vars orsaker äro för dem främmande, eller åtminstone i en förlägenhet, vars möjlighet de ej anat och om vars avhjälpande de snart börja förtvivla.»¹

Det är i alla händelser för landsbygden fråga om en tid, då räntan gått upp i 12 % och däröver, då lån knappt stodo att erhålla, då den ena exekutiva auktionen följde på den andra och en mängd jordbrukare fingo gå ifrån gård och grund. Det kan ej råda något tvivel om att ej den nu skildrade kris, som år 1812 och följande år övergick det svenska jordbruket, varit en av de allra allvarligaste detta haft att utstå.

* * *

Riksdagen 1815 sammanträdde just då den nu skildrade krisen av allt att döma stod på sin höjdpunkt, och det var alldeles givet att den skulle komma att utgöra ett huvudföremål för dess uppmärksamhet. Detta ämne kom också faktiskt att dominera vid riksdagens förhandlingar på ett sätt, som väl mera sällan inträffar med ett enstaka ärende. Detta berodde helt säkert till stor del på att regeringen totalt negligerade hela frågan och lämnade allt initiativ i riksdagens händer.

Inom regeringskretsar var man visst icke obekant med krisens existens. Redan 1813 hade landshövdingen i Kronobergs län i en officiell skrivelse givit en dyster skildring av länets av en allmän pänningebrist orsakade bekymmersamma belägenhet², och år 1814 framlade, såsom redan omtalats, flera landshövdingar i privatbrev till Mörner liknande skildringar. Sådana har Mörner för övrigt redan 1813 fått mottaga. Den 23 juli 1813 skriver han nämligen till Wirsén³: »Men huru skatterna i år skola utgå, det är en värre

¹ Bih 4: 2,810.

² HFP 2 juni 1813.

³ »Min brevväxling med baron Wirsén under åren 1813 och 1814.» (cit. Mörner-Wirsén 1814.) Esplunda arkiv. Jfr Wirséns svar ⁵/₈ 1813.

fråga. Då det klagas om sädesbrist och man invänder, att säd finns till köps, blir alltid svaret, de hava intet att köpa före. Adlersparren har i detta avseende gjort mig i få ord en teckning av tillståndet i dess län, som lika mycket förundrade och bedrövade mig. Allestädes klagas över pänningebrist och egendomars fallande värde.» — Wirsén har sannolikt även fått ytterligare meddelanden härom; i ett brev till Mörner den 8 juni 1814 omtalar han krisen som ett allbekant faktum.¹

Några åtgärder med anledning härav vidtagas emellertid icke, och ej håller framläggas något förslag eller någon utredning, som kunnat tjäna ständerna till ledning. Regeringen nöjer sig med att i propositionen angående statsvärkets tillstånd och behov uttryckligen överlämna saken helt och hållet åt riksdagen.² Där meddelas nämligen, att »K. M:t icke utan bekymmer erfarit den klagan över pänningebrist, som från flere orter blivit anmäld». K. M:t anser det visserligen ganska naturligt, att Sverige skulle få någon kännning av den allmänna ställningens oredor, men anser det vara överraskande att trots sedelstockens storlek brist på rörelsekapital skulle överklagas. Slutligen lägges hela saken i riksdagens händer i följande ord: »Då RSt, som hava sig förbehållen förvaltningen av banko- och riksgäldsvärken, äro själva bäst i tillfälle att döma, huruvida någon betydligare indragning av sedelstocken skulle till saknaden därav (rörelsekapital) hava medvärkat, vill K. M:t även till dem överlämna att nogare undersöka ämnet och möjligheterna av bote-medlen. K. M:t inskränker sig vid att önska, det sådana utvägar måtte vidtagas, som bereda en varaktig nytta, icke blott ögonblickliga fördelar».

Denna proposition är daterad den 1 mars. Först den 20 mars meddelar emellertid StU att det — den 16 — erhållit densamma.³ Redan förut, den 14, hade emellertid frågan om förlägenheten tagits upp på riddarhuset i ett memorial⁴, där det under klagomål över »det

¹ Mörner-Wirsén 1814. Han talar om en åtgärd, som bör »åtminstone i sin mån förekomma det närvarande beklagandet över pänningebrist», och nämner, att »man ser att kapitalisten knappast vill utlämna sina pänningar mot säkerhet och ränta till en industri.»

² Bih 5: 2,1304.

³ Ad 1,102.

⁴ Ad 1,91.

skamlösa pänningcockret» föreslås inrättande av en »åkerbrukslånebank.» Det är ytterst oredigt och omoget, men i trots härav yrkar Ruuth under allmänt instämmande på dess befordrande till trycket såsom varande av största vikt »i en tid, då lantbrukets betryckta tillstånd vore var en så bekant».

Vid nästa sammanträde, den 20 mars, brytes isen på allvar. Frågan tages då såsom efter överenskommelse på en gång upp i alla fyra stånden, på riddarhuset av ej mindre än fem olika talare.¹ Därefter är det i alla stånden tyst till den 31 mars, då av A. G. Mörner hölls ett anförande, som på grund av hans ställning såsom statssekreterare betraktades som ett uttryck för regeringens mening och som genom sin från de härskande åsikterna avvikande uppfattning av krisens karaktär och botemedel framkallade mycken förbittring och väckte diskussionen till nytt liv.² »Förlägenheten i den allmänna rörelsen» eller »den allmänt överklagade pänningbristen» blir nu det ämne, som tar riksdagens uppmärksamhet starkast i anspråk. Det behandlas med alltjämt växande iver och intresse, och under april och första hälften av maj rinna memorialen över detta ämne i en oavbruten ström.³

För att förstå de åtgärder, som riksdagen kom att vidtaga till krisens avhjälpande, måste en kortfattad framställning av de rörande densamma härskande åsikterna förutskickas. Den stora mängden av uttalanden lämnar ett sällsynt rikt material för en undersökning därav, så mycket mer som de olika talarna med få undantag hysa en i det hela likartad uppfattning.

Angående uttalandena om krisens styrka och symptom hänvisas till den ovan givna framställningen därav. Övergå vi så till åsikterna om krisens orsaker, så märka vi främst A. G. Mörner som den ende, som givit prov på en fullt riktig uppfattning. Denna framlyser redan i hans memorial den 31 mars⁴; klarast är emellertid hans ytterst märkliga och intresseväckande anförande vid debatten om

¹ Ad 1,103, 111, 113, 119, 127, 141; Pr 1,81; Bg 1,73; Bd 1,85, 87.

² Ad 1,354.

³ De memorial, som huvudsakligen syssla med det ekonomiska läget, äro: Ad 1,91, 103, 111, 113, 119, 127, 141, 354, 379; 2,102, 256, 266, 277, 279, 291, 296, 359, 370, 423, 437, 526, 574, 596, 621, 633, 651, 664, 674, 714; 3,97, 349, 367, 379, 415, 463, 569, 631, 645; Pr 1,81; Bg 1,73, 182, 192, 509; 2,686, 756; Bd 1,85, 87, 129, 285, 313, 378; 2,133, 183, 263, 271.

⁴ Ad 1,356.

SU:s betänkande. Han yttrar där¹: »Man skulle vara frestad att säga att utskottet, som med sorgfällighet uppsökt alla de biorsaker, vilka i mer eller mindre mån kunna hava bidragit till den nu överklagade förlägenheten i pänningrörelsen, har med lika omsorg sökt avlägsna de huvudsakliga, som äro värkan av den hastigt ökta sedelstocken och av de därpå följande fastighetsköpen, samt av missväxten och av de bemödanden och utgifter hungersnödens avböjande erfordrade. Det är en av alla författare erkänd och av historien bevitnad sanning, att rörelsekapitalets betydliga och hastiga tillväxt livar i början näringarna, skapar ett utseende av välmåga och föranleder till mera utvidgade odlings- och andra näringsföretag. Men det är också lika intygat, att när denna tillväxt icke i vanlig ordning tillkommit, när därför den måste upphöra, när varorna hinna stiga i pris, när således sedelmyntets värde förminskas, i samma mån som därför erhålles mindre varor, så blir även känslan av brist så mycket livligare, som man förut vant sig vid överflöd. Om då ovanliga omständigheter tillkomma, såsom antingen felslagna uträkningar genom saknade inkomster eller ökade utgifter, blir känningen så mycket starkare och om utgifterna drabbat lantmannen, eller det är hans inkomster, som i synnerhet slagit felt, blir värkan för honom så mycket mera tryckande, som han vanligen har mindre rörligt kapital, och som han i hopp om lättare pänningtillgång mera utvidgat sina företag. Ungefär på detta sätt har Stewart tecknat värkningarna av Law's system på franska nationalvälmågan; likaså Smith den av skotska bankernas överdrivna diskontering.» På samma sätt slutligen har Struensee tecknat följderna av utgivandet av underhaltigt mynt under sjuåriga kriget.

Till denna klara uppfattning av emissionerna såsom orsak såväl till uppsvinget som till krisen nådde ingen annan under denna riksdag. En del komma emellertid i en speciell punkt det rätta förhållandet nära, i det de inse, att det närvarande trångmålet till stor del beror på den föregående spekulationen i fastigheter och att denna föranletts av emissionerna. Representativt för denna uppfattning är följande yttrande i borgareståndet²: »Denna hastiga tillväxt i rörelsekapitalet värkade i början överflöd på pänningar, och överflöd på

¹ Ad 4,618; jfr SU:s svar härpå 5: 3,1608.

² Bg 2,1361. Se vidare Ad 1,129, 392; Bg 3,1351, 1353; Bd 2,133.

pänningar värkade deras småningom fallande värde, vilket så överskridit proportionen, att egendomar och produkter stigit 100 %. Under en sådan konjunktur förtjänas lätt betydliga summor och blir opinionen allmän, det man endast behöver köpa för att ej långt därefter sälja med vinst. Grunden härtill ligger uti tron på representativa myntets jämna fallande och att man ej betänker, att denna försämring skall avstanna en gång, då sedelstocken ej fortfar att växa. Följden av denna missräkning blir pänningebrist, i synnerhet för de som utan egna fonder ingått uti företag, beräknade på nationalbankrutt. De höja nu sin klagoröst, som man lätt förvillar med allmänhetens, då deras antal tyvärr är talrikt och de förnuftigare tigande lida genom desappointement av personer, med vilka de oförsiktigt ingått uti förbindelser.»

Medan sålunda några söka den egentliga orsaken i fastighetspekulationen, riktade andra sina blickar på utrikeshandelns stora uppsving, som man ansåg hava värvat till skada, emedan därigenom kapitalet dragits från de »nyttigare», »produktiva» näringarna för att i stället användas till för den enskilde vinstgivande, men för samhället onyttiga eller rent av skadliga handelsspekulationer. Denna allmänt hysta uppfattning fick sin egentliga teoretiker i Rothhoff, som bl. a. yttrar¹: »De (handelsspekulationerna) kunna medföra och hava hos oss även medfört hopad förmögenhet i hast på några få händer, men oftast med förlust hos mängden och den allmänna välmågan: de draga pänningeomloppet från landets mäst välgörande näringar till de minst nyttiga. De minska därför nationalproduktionen, men bidraga till den utländska, ty det förefaller mig klart, att vart och ett svenskt kapital, som ingår till uppköp av främmande varor, vilka från det ena landet föras till det andra, blir, så vitt det kunnat användas i våra näringar, och ännu mer, så vitt det blivit återtaget från dem, en förlust för vår produktion, att det däremot befördrar de främmande varornas samt därför de staters produktion, varifrån de köpas».

Själftva den grundläggande, allt annat undanskymmande orsaken till krisen såg man emellertid i *underbalansen*. Man var genast från början övertygad om att under de sista åren importen vida överstigit exporten och att utländska överflödsvaror av allehanda

¹ Ad 1,387. Jfr Ad 2,294, 627, 651; 3,367; Bg 1,510; Bd 1,289; 2,184; 3,27. SU anslöt sig även till denna uppfattning.

slag översvämmade landet, medan exporten trycktes av ogynnsamma konjunkturer. Den nedärvda merkantilistiska uppfattningen av handelsbalansen gjorde att man utan vidare satte den inträffade »förlägenheten» i samband därmed och i underbalansen såg själva huvudorsaken till den sjukdom, varav samhället led. I regel betraktar man detta som en alldeles självklar sak och bryr sig därför ej om att närmare motivera denna uppfattning. Emellertid föreligger ett tillräckligt rikt material för ett utredande av det intressanta problemet om vilka verkningar på det ekonomiska livet man tillskrev underbalansen.

Resultatet av en dylik undersökning blir, att det är väsentligen i två avseenden man anser att underbalansen varit till skada.

För det första anser man, att den stegrad växelkursen och därigenom minskat sedelvärdet. Det är den vid riksdagen 1809—10 dominerande uppfattningen om förhållandet mellan kurs och agio, som här åter träder oss till mötes. Följande yttranden giva ett klart uttryck åt denna åskådning.

1. (af Uhr)¹ »En överdriven mängd av importerade varor, till allmän skada för vår handelsväg, kvarstannad inom landet, har ökat växelbehovet — — — till ofantlig grad över växelutgången för vårt eget lands exporter. Redan denna naturliga orsak måste i lika mån som missförhållandet emellan verkligt växelbehov och växelutgång sätta svenskt mynt i vanvärde mot de utländska, varuti växlarna ställas.» Växelvinglares försåt »hava ytterligare bidragit till svenska myntets förnedrande. Varuprisers och arbetslönens allmänna höjande, ävensom en allmän stigning av egendomars nominala värde, voro naturliga följder av minskningen uti reella värdet av det inhemska myntet.»

2. (Ruuth)²: »Om rikets utgifter till utlänningar för handelsvaror överstiger vad riket kan i pänningar eller egna handelsproduktioner återlämna, skall en betalningsbrist uppkomma, då växlar fela, och växelkursen stiga i lika mån med växelbristen samt pänningens värde i papper förminskas. — Om så är, bliver grundregeln i rikshushållningen och grundvalen till all finans att iakttaga, det importen av utländska produktioner icke överstiger exporternas värde. När ett sådant förhållande kan vinnas, skall växelkursen

¹ Ad 1,129.

² Ad 2,253.

nödvändigt falla och det cirkulerande bankosedelmyntet få sitt rätta värde, emedan uti en så beskaffad handelsställning värligt silver skall intaga sedelmyntets ställe i mån av rikets övervikt på handelsvägen.»

Dylka åskådningar synas ha varit tämligen allmänt rådande vid riksdagen. Visserligen förekomma på riddarhuset fullt riktiga utredningar av förhållandet mellan kurs och agio; de äro emellertid blott enstaka och utövade intet inflytande.¹ »Allmänt ropas, att bristande växeltillgång ensamt uppjagar kursen och att ensamt överskott på växlar kan fälla den.»² Man anser att guldets och silvrets på uniformerna bidrager till »undervikten å vår handelsväg, till kursens stegring, till alla varors dyrhet och till försämringen av vårt mynt».³ Schulzenheim framhåller, att man bör laga, att »vår över allhöva uppstigna banko- och riksgäldssedelstock må vinna uti värdet genom produktionens och exportens om ej övervikt, så åtminstone förbättrade förhållande emot konsumtionen och importen».⁴ En talare yttrar, att somliga hava trott, »att man blott borde återställa jämvikten på handelsvägen för att genom kursens nedsättning låta sedlarna realisera sig själva och därigenom sätta banken i stånd att slutligen inlösa dem efter ordalydelsen med redbart mynt».⁵ I prästeståndet äro uttryck för samma åskådning vanliga.⁶ I en debatt voro ståndets båda framstående medlemmar Rosenstein och Wijkman oeniga i nästan alla punkter utom denna. När sålunda Rosenstein förklarar, att »ostridiga orsaken till den höga kursen är den, att rikets exporter för ingen del svarat mot importerna», så svarar Wijkman: »Att kursens höjande är en följd av en övervägande import emot exporten, är obestridligt».⁷ I de båda andra stånden förhåller det sig på samma sätt.⁸

Denna åskådning kom även att genom SU upphöjas till riks-

¹ Främst bland dessa märkes P. G. Cederschiölds klara och logiska framställning (Ad 5: 1,453). Se vidare Ad 3,463.

² Ad 5: 1,457.

³ Ad 2,746.

⁴ Bih 4: 2,1975. Jfr Ad 2,124, 363 (När härtill kommer o. s. v.), 3,384, 636, och af Uhrs yttrande SUP 6 juni.

⁵ Ad 2,426.

⁶ Pr 3,1203, 1211, 1212, 1336.

⁷ Pr 3,1485, 1486.

⁸ Bg 1,510; 3,1350; Bd 2,184.

dagens så att säga officiella teori. I sitt första utlåtande förklarar det bl. a.: »Då det å ena sidan är utom all fråga, att en överdriven importhandel är den egentliga orsaken till växelkursens uppjagande, lär ej eller å den andra den anmärkning vara ogrundad, att obehöriga operationer i växelrörelsen betydligt bidragit till svenska myntets försämrande».¹ Då Cederschiöld sedan vände sig mot denna SU:s åsikt², utvecklar detta närmare sin åskådning och säger bl. a.: »Att denna senare (växelkursen) beror av förhållandet i anseende till export och import samt i stället för att vara en oundviklig följd av det inhemska myntets värde tvärtom ej annat kan än medföra en huvudsaklig värkan på detsamma, är en sanning, som ej tyckes kunna motsägas.»³ Cederschiöld är också den ende, som motsäger utskottet i denna punkt, och man lät dess förstnämnda yttrande ordagrant inflyta i skrivelsen till K. M:t.⁴

Den andra stora anklagelsen mot underbalansen var, att den dragit pängar ur landet och därigenom minskat rörelsekapitalet. Man anser allmänt, att pänningeförlägenheten till en huvudsaklig del härleder sig »ifrån den överdrivna importen, som dragit pännin-garna ur landet».⁵

En talare presterar i detta avseende en bevisföring, som nog allmänt betraktades som riktig:⁶ »Men när man betraktar vår olyckliga handelsställning, då vi förlidne året importerade mångdubbelt mot vad vi exporterade, vilket överskott nödvändigt måste komma oss till last och av oss betalas, vågar jag påstå, att vår ofantliga handelsunderbalans ensamt värkat rörelsekapitalets förminskande; ty antingen måste överskottet av importen mot exporten ersättas *med guld*, eller *med varor*, eller *med herrar handlandes obligationer* eller *med vårt representativa mynt*.⁷ Med guld och silver har det ej skett, ty då skulle vår kurs vara god; ej håller med varor, ty då hade export varit lika med import och vår kurs även god. Att våra handlande äga nog kredit att få inteckna sina namn hos utlän-

¹ Bih 4: 2,839.

² Ad 5: 1,454.

³ Bih 5: 3,1608.

⁴ Bih 6,363.

⁵ Ad 5: 2,1134. Jfr Pr 1,83; Bg 1,197.

⁶ Ad 2,280.

⁷ Orig:s kurs.

ningen för 10 à 14 mill. — därpå tvivlar jag; således återstår ju ej annat betalningssätt än att som hypotek lämna av vårt representativa mynt, i synnerhet som utminutörerna av sådana varor omöjligt kunna av nationen erhålla annan betalning än i sådant mynt.»

Det var särskilt det förhållandet, att våra sedlar voro gångbara i Finland och även i Danmark och Norge, som gjorde att man ansåg att en stor del av dem strömmat till dessa länder. »Också har vår undervikt i handel, jämte det den föranlett till sedlarnes mindre värde och dymedelst minskat det verkliga rörelsekapitalet, ganska säkert fört ut en del av våra bankosedlar till våra grannar, nämligen till Norge, Danmark, men i synnerhet till Finland, där ännu våra sedlar äro gångbara och de mäst nyttjade i de mindre handelstransaktioner. Kanske även ännu några av våra sedlar finnas i Tyskland; möjligen har ock någon del blivit hypotiserad för skulder till själva England. Men i synnerhet hava sedan 1809 årligen en mängd bankosedlar utgått till Finland, varifrån vi få mångfaldigt flera varor än vi dit före.»¹ Såsom av detta yttlande framgår, hyste man särskilt bekymmer för Finlands inflytande. Man ansåg att vår handel med detta land var starkt passiv och att detta måste medföra en stark utströmning av sedlar dit. Man beräknar att $\frac{1}{3}$ av rörelsekapitalet på detta sätt förlorats.² Genom de av SU meddelade officiella uppgifterna fick man sina farhågor bestyrkta; de giva nämligen ett resultat, som Schwerin sammanfattade på följande sätt³: »Att finska importen mot den lindriga lanttullen utgör en kräfta för staten, det har mången insiktsfull man länge haft aning om. — Men vad har han hittills kunnat göra mera än yttra sina aningar, så länge det var honom och sannolikt styrelsen själv obekant, att detta olyckliga handelsförhållande under loppet av endast 4 år med en summa av minst 6, men kanske av 10 mill. rdr minskat rikets rörelsekapital.»

Detta är i korthet de åsikter man vid riksdagen allmänt hyste angående underbalansens invärkan på den allmänna rörelsen. Den hade dels minskat myntets värde, dels låtit en väsentlig del av

¹ Ad 2,627.

² Ad 2,363.

³ Ad 5: 1,194. Den nu skildrade åsikten gav helt naturligt upphov till ett förslag om att nya sedlar skulle utgivas till samma belopp som det, vartill underbalansen uppgick. (Bd 2,187.)

rörelsekapitalet utströmma till utlandet. Båda dessa omständigheter måste samvärka för att åstadkomma just den pänningebrist, varöver man klagade; man ansåg sig här hava en tillräcklig förklaringsgrund till densamma.

Det är emellertid visst icke alla, knappast de flästa, som motivera varför de anse underbalansen som roten till det onda. Såsom redan nämnts levde de merkantilistiska åsikterna om underbalansen kvar med sådan styrka, att man alldeles instinktivt, utan att reflektera däröver, i densamma såg roten och upphovet till allt ont. Landet led av svårt ekonomiskt betryck; handeln med utlandet utvisade under de sista åren en stor underbalans. Man behövde blott känna dessa två fakta för att omedelbart kombinera dem med varandra. Man tyckte att »det är klart som dagen, att all den fond, som förtäres och förbrukas uti utländska överflödsvaror, avgår på den fond, som är ämnad till upprätthållande av landets verkliga styrka.»¹ Att ett land, som importerar utöver egna varuexporter, arbetar på sitt eget obestånd, »den sanningen kan aldrig jävas», ty »jämförelsen av staten med ett hushåll, som till sina förnödenheter använder mera än de egna tillgångarna giva, sätter denna tanka utom allt tvivelsmål.»² Även de som ej ansågo sig hava några djupare insikter i dessa ämnen ansågo detta vara något alldeles uppenbart.³ »Jag behöver ej bevisa», yttrar en talare, »vad som genom en olycklig erfarenhet blivit allmänt känt och prövat av Sveriges rikets invånare, nämligen att en över all måtta uppdriven och missbrukad importhandel redan inom några år hunnit allt för långt att suga rikets reella tillgångar, nedtrycka den nyttiga idogheten.»⁴ Allt eftersom riksdagsarbetet fortskred, styrkte man varandra alltmer i tron på att underbalansen var huvudorsaken till förlägenheten. »Sådant har ofta blivit sagt utan att något av värde däremot är invänt, att det må vara överflödigt att ingå i någon bevisning därav.»⁵

Gå vi så till frågan om de botemedel man ville använda till krisens avhjälpande, möta vi samma enighet. Man anser det först

¹ Bg 1,73.

² Bg 1,193.

³ Bg 1,197.

⁴ Ad 1,127.

⁵ Bg 1,182.

och främst självklart, att någon minskning av sedelstocken ej fick komma ifråga och att man sålunda måste vidtaga anstalter för att de genom statsvärkets inbetalningar till banken inflytande sedlarna åter skulle utgå. »Den principen att hela sedelstocken för närvarande icke bör till dess belopp minskas och indragas, aldraminst hastigt och våldsamt, är nästan allmän.»¹

Många gingo i denna punkt ännu längre. Då man i allmänhet betraktade kreditkrisen såsom »pänningebrist» i ordets egentliga bemärkelse, låg det nämligen nära till hands att söka avhjälpa densamma genom att öka sedelstocken. Denna utväg fick i Boye en energisk förespråkare, och tankar i denna riktning voro ganska allmänna, särskilt bland bönderna.²

Först och främst anser man emellertid allmänt, att staten måste träda emellan med billiga lån till näringarna, särskilt jordbruket. Medel härtill behövde ej saknas, ty även om ej sedelstocken ökades, så hade man alltid statsvärkets inbetalningar till banken att använda till detta ändamål. I de olika memorialen vimlar det av förslag om inrättande av en lantbruksdiskont, åkerbrukslånebank, låningsdiskont för åkerbruket o. s. v.; nästan alla äro ense om att en sådan kredit omedelbart bör anordnas. Härigenom skulle de värsta svårigheterna avhjälpas, och man skulle nå det eftersträfvade resultatet att återföra rörelsekapitalet från handelsspekulationer till de produktiva näringarna.³

Allt detta var emellertid palliativ, som visserligen kunde bereda en omedelbar hjälp, men som dock i längden skulle bli av föga gagn, om man ej lyckades bli kvitt den fördärvliga underbalansen. J ä m v i k t eller h ä l s t ö v e r b a l a n s p å h a n d e l s v å g e n måste framtvingas, om rikets näringsliv skulle kunna räddas från undergång. Utan överbalans gives ingen rättskaffens basis till en säker riksfinsplan, och »vad man den förutan vidtager är icke annat än blotta palliativ, som kunna gagna för ögonblicket, men skada i längden.»⁴ I sin otålighet att nå det åtrådda målet fäste man sig nästan ej alls vid åtgärder för exportens höjande, då det ju måste taga en längre tid, innan sådana kunde visa sin

¹ Bg 2,756. Se vidare Ad 2,272; Bg 2,708, Bd 2,185.

² Ad 2,359, 427, 629; 3,113, 350, 466; Bg 1,509; Bd 2,187, 654.

³ Ad 1,38, 91, 142; 2,107, 260, 375, 589, 665; Bg 1,511; Bd 2,187.

⁴ Ad 2,266 (Ruuth).

värkan. Däremot trodde man sig kunna nå betydande resultat ifråga om importens minskande. Detta framhålles i det övervägande flertalet memorial som huvudsaken.

Särskilt vänder man sig mot »den oformligt tilltagande kräftan lyxen» och »dessa utländska överflödiga varor, som likt gräshopporna i Egypten översvämmat vår svenska jordyta, kvävande all inhemsk idoghet.»¹ Sällan har väl detta ämne så sysselsatt allas sinnen som vid denna tid, då »i alla samkväm, ja var man råkas, alla röster höjas mot överflödet.»² Och detta var ej underligt. Man ansåg det främst vara lyxen, »som orsakat nationens ekonomiska och moraliska vanmakt.»³ Den var den viktigaste orsaken till underbalansen och därigenom även till krisen; det behövdes blott att alla vinnlade sig om enkelhet och sparsamhet för att välmåga åter skulle inträda. Det säges att »fåfängt skall man försöka att genom kreditförfattningar, genom invecklade och konstiga finansoperationer hjälpa ett förstört pänningevärk. Det onda har uppkommit av överflödet; det kan ej botas genom annat än sparsamhet och hushållning.»⁴ Och Schulzenheim ger otvetydigt uttryck åt den allmänna meningen, då han yttrar, att »den av många yrkade allmänneliga sparsamheten och därigenom minskade importen och växelbehovet blir visserligen det mäst pålitliga medlet att i alla hänseenden komma i ordning.»⁵

Då det ej var att hoppas, att denna allmänneliga sparsamhet skulle kunna genomföras på frivillighetens väg, föreslår man statsåtgärder av alla möjliga slag. Höjda tullar, importförbud, överflödsförordningar, åtgärder till lurendräjeriets hämmande o. s. v. påkallas med allt större styrka. Denna strömning kulminerade i krav, som gå ut på ett nästan fullständigt avstängande av all import. Sålunda yrkas förbud mot »all införsel av utländska varor, som vi äga här hemma»⁶, för alla utländska varor, med undantag blott för vissa nödvändighetsartiklar, under en tid av två år⁷

¹ Ad 1,114; 2,244. Se vidare exempelvis Ad 1,150; 2,127, 159, 745; 3,287, 367, 418; Pr 1,115; Bg 1,182, 193, 196; Bd 2,287.

² Ad 2,747.

³ Ad 3,385.

⁴ Bg 1,193.

⁵ Ad 2,272.

⁶ Ad 3,351.

⁷ Ad 3,645.

o. s. v. En talare föreslår t. o. m. att all sjöhandel skulle förbjudas, till dess kursen sjunkit till pari. Salt och andra nödvändighetsartiklar kunde hämtas på kronans fartyg.¹ Genom dylika medel kunde man hoppas nå »den lyckliga tidpunkt att bliva självberoende genom våra behovs fyllande av egna produkter»².

Det dröjde ej länge förrän man insåg, att för behandlingen av hela denna invecklade fråga krävdes tillsättande av ett *särskilt utskott*. Stämningen var genast från början härför; man tvekade blott, om man skulle inskränka dess uppgift till frågan om överflödets hämmande eller om man skulle låta det taga upp krisproblemet i dess helhet.³ Resultatet blev att utskottet skulle behandla båda sakerna. Det fick sig nämligen ålagt att inkomma med »översikt av orsakerna till den i alla orter av riket överklagade förlägenhet i allmänna rörelsen samt förslag att densamma avhjälpa på ett med lantbrukets och näringarnas upprätthållande samt sedelmyntets bibehållna anseende svarande sätt; varjämte utskottet efter

¹ Ad 3,637.

² Ad 3,381.

³ Själva uppslaget till utskottets tillsättande gavs redan den 20 mars. I två memorial i borgareståndet föreslås utarbetande av ett nytt judereglemente; detta motiveras med att judarna genom sin importhandel och sina växeloperationer orsakat hela oredan i det ekonomiska livet (Bg 1,73, 84). Ståndet beslöt att för detta ärendes behandling tillsätta ett särskilt utskott (Bg 1,90). När detta ärende behandlades av prästerna, beslöt dessa att till det ifrågasatta utskottet hänskjuta även frågan om yppighetens hämmande (Pr 1,139, 157, 4 april). Snart därefter (13 april) föreslås i två stånd samtidigt att utskottet skulle äga att taga upp frågan om det ekonomiska tillståndet i dess helhet. Hos borgarna väckes nämligen (Bg 1,192, 13 april) förslag om att ett utskott skulle tillsättas för att dels behandla frågan om överflödet på sådant sätt att handeln blir så reglerad »att importen aldrig kan överstiga värdet av exporten» och dels »uppgiva förslag till avhjälpande av den allmänna pänningebristen för att bevara jordbruket och arbetsklassen från armöd». Flera instämde, men förslaget bordlades (Bg 1,201). Samtidigt framställdes på riddarhuset tvänne förslag, av vilka det ena (Ad 2,258, Ruuth) ville inskränka U:s befogenhet till överflödsfrågan, medan det andra, som framställdes av Carl St. Mörner (Ad 2,278), dit ville hänskjuta pänningeförlägenheten och hela den ekonomiska ställningen. I detta förslag instämde Schwerin med ett mot regeringen riktat, våldsamt anförande (Ad 2,356). Förslaget antogs i en av Wetterstedt framställd formulering (Ad 2,377 och 2,607) och de andra stånden anslöt sig härtill med den ändringen, att frågan om ett nytt judereglemente även hänvisades dit. (Pr 1,314; Bg 1,423; Bd 1,536). — Bland medlemmarna märktes Schwerin, Ruuth, C. D. af Uhr, Birger Rothoff, Wijkman, Stenhammar, rådmän Sjöbohm, Jac. Lindström, And. Danielsson och Joh. Longberg.

en noggrann undersökning, huruvida flera eller färre av nu tillåtna utländska varor må kunna i riket umbäras, avgiver förslag till en inskränkning av deras införsel och förbrukning, ävensom i allmänhet till hämmande av den skadliga yppigheten»¹. Att frågan om överflödets hämmande i instruktionen nämnes såsom ett särskilt ämne vid sidan av krisproblemet har sin förklaring i historien om utskottets tillsättande och innebär givetvis ej att man betraktade dem som två av varandra oberoende frågor. Det visar blott vilken vikt man fäste vid överflödsfrågan, när det gällde att finna botemedel mot krisen.

Inom utskottet kastade man sig, sedan man något sysslat med judereglementet, omedelbart in på frågan om importens minskande och fortsatte därmed under nära en månad. För nästan varje sammanträde finner man i protokollet anmärkt, att »diskussionen härom fortsattes till nära middagen». Resultatet blev, att man bl. a. beslöt sig för att föreslå ett återupplivande av 1794 års överflödsförordning med en del ändringar, varjämte man på det varmaste anslöt sig till ett förslag av Ruuth om införande av nationaldräkt. Vidare beslöts att tullen skulle ändras efter växlingarna i myntvärdet.²

Först den 6 juni togs frågan upp i sin helhet. Flera av medlemmarna klargjorde nu sina tankar i särskilda memorial. Främst bland dessa märkes Schwerins. För övrigt inlämnades sådana av Sjöbohm, Rothoff, af Uhr och Stenhammar³. Alla äro ense om att orsaken till krisen delvis är att söka i att pängarna »ingått i för riket menliga, men för de enskilda löande spekulationer»⁴, eller, som saken uttrycktes av Rothoff, »att det bytesmedel landet äger frångått landets viktigaste näringsklasser och mer och mer använts i för landet främmande handelsgrenar och företag». En annan och mera betydelsefull orsak var underbalansen och särskilt överflödet. Af Uhr bevisar »att införseln av utländska överflödsvaror över all måtta tilltagit samt att nederlagsrörelsen i huvudsaklig mån därtill bidragit»; och han anser att »detta visserligen ej är enda, men dock den förnämsta orsaken till förlägenheten». Då åsikterna om orsakerna sålunda överensstämde med dem man inom riksdagen

¹ Ad 2,607.

² SUP 31 maj.

³ SUH.

⁴ Stenhammars mem.

allmänt hyste, blev givetvis förhållandet detsamma med avseende på botemedlen. Sjöbohm är övertygad om att genom några åtgärder för överflödets och importens minskande »landets nöd skall avhjälpas och jordbruket åter komma i flor», och Rothoff framhåller som idealet för ett land att kunna producera allt vad det behöver och något däröver; överskottet skall användas till produktionens ytterligare förökande. Blott på detta sätt blir det möjligt att nå målet att bli oberoende av utlandet.

En särskild betydelse fick Schwerins utlåtande, i det att detsamma, med undantag för hans förslag rörande kreditväsendet, i allt väsentligt gillades av utskottet och lades till grund för dess betänkande. Detta är sålunda i det hela att anse som Schwerins värk.¹ Den 17 juni var utskottet färdigt därmed, och den 20 upplästes det i stånden.²

Det inledes med en utförlig skildring av förlägenheten. Då denna skildring i stor utsträckning använts och citerats vid den ovan givna framställningen av krisen, torde den emellertid här ej behöva refereras. Därefter kommer turen till orsakerna.³ Utskottet utdömer här helt och hållet den åsikten att fastighetsspekulationen skulle i någon mån vara att räkna bland dessa.⁴ Den har ej på något sätt minskat pänningetillgången. De flästa av köparna ha varit allmogemän eller »dess (landets) mäst driftiga, omtänksamma och industriösa jordbrukare»; de förleddes till företag, som endast under den först rådande rikliga pänningetillgången kunde påtänkas, och de hava nu, i stället för att vara orsak till pänningebristen, själva fallit offer för densamma. Pänningemännen hava begagnat sig av dessa anledningar för att uti vad de kalla fastighetsvingleri uppsöka orsakerna till nöden.

Beträffande de verkliga orsakerna nämnas först krigen⁵ och även sedelemissionerna, men blott i förbigående såsom varande av mera oväsentlig betydelse. Märkligt är särskilt yttrandet om emissionerna, då det klart visar hur fullständigt okunnig man var rö-

¹ Schwerins yttrande åtföljer tryckt utskottsbetänkandet. Bih 4: 2,854.

² Bih 4: 2,789. I det följande referatet av betänkandet har utskottets osystematiska uppställning till stor del frångåtts.

³ s. 795.

⁴ s. 809.

⁵ s. 796.

rande deras värkningar. Det heter: »Det bör ej häller förtigas, att de vid 1800 års riksdag beslutade och sedermera år 1809 fortsatta finansiella åtgärder, varigenom sedelmassan ömsom blivit hastigt ökad, ömsom tilläventyrs nog hastigt förminskad, varit i vissa fall av ofördelaktiga följder för de inhemska näringarna».¹ Detta är allt vad utskottet har att säga om emissionernas inflytande.

Liksom utskottet i sin värdesättning av dessa orsaker tvivelsutan gav uttryck åt den allmänna meningen inom riksdagen, ansluter det sig även beträffande huvudorsakerna fullständigt till den härskande åskådningen. Det finner nämligen källan till allt eländet i utrikeshandelns förhållande under den sista tiden och anser även att den värkat till skada i båda de avseenden, som inom stånden framhållits, nämligen dels genom att kapitalet dragits från de produktiva näringarna, och dels genom att den givit till resultat en överdriven import med åtföljande underbalans. Utskottet säger: »Erfarenheten — — — har tillräckligen ådagalagt, att rikets välstånd lidit genom en överdriven importation ej allenast av sådana alster och tillvärkningar, som kunna inom landet produceras och däribland huvudsakligen spannmål och brännvin — — — utan även av sådana främmande överflödsartiklar, som spritt en fördärvlig lyx till alla klasser av medborgare och i många län förvandlat själva jordbrukaren antingen till en handelsspekulant eller till en agent för dessa slags varors forslande ifrån den ena landsorten till den andra». Här framhålles sålunda importen; den andra synpunkten, minskandet av tillgångarna för de produktiva näringarna, nämnes omedelbart. »Den (erfarenheten) har även visat, att denna över all måtta uppdrivna importhandel jämväl i det avseendet varit av skadliga följder att den uppslukat både enskilda och allmänna kapital på bekostnad av de inhemska näringarnas trevnad».² Utskottet finner här en plausibel förklaring till omslaget i konjunkturerna. Under tiden för kontinentalsystemet, då våra hamnar voro stängda för engelsmännen, vände sig nämligen pänningestocken till den inre rörelsen. Efter återvunnen fred började den däremot genast övergå till den utländska handeln, vilken uppmuntrade till utsträckta spekulationer och fordrade större kapital än som i den inre rörelsen

¹ Bih 4: 2.796.

² s. 807.

kunde umbäras. Följden härav har blivit, att pänningaräntan blivit mer och mer uppjagad och att låntillgångarna hastigt indragits från de mindre givande näringarna för att användas i handelsföretag.

Detta olyckliga förhållande anser utskottet i hög grad hava befrämjats av diskonterna. Handelsföretag hava i dem haft lättare tillgång till lån än andra näringar¹; de hava lämnat pänningägaren tillfälle att emot ränta insätta och återtaga sina kapital och lämnat lån till vem som helst utan avseende på beskaffenheten av den rörelse han idkat och mot hypotek, som tydligen utmärkt sådana företag, vilka icke bidragit till en rättskaffens rörelses befrämjande. De hava sålunda på intet sätt befordrat rikets inre rörelse, utan tvärtom hava genom deras åtgärder stora andelar av rikets rörelsekapital blivit dragna från de produktiva näringarna och däremot betydliga lånesummor blivit slösade till underlättande av skadliga spekulationer.²

En viktig orsak till krisen är sålunda att söka i att rörelsekapitalet genom handelsspekulationer dragits från de produktiva näringarna. Själva huvudorsaken finner emellertid utskottet i underbalansen. För denna uppfattning hade utskottet till synes synnerligen starka skäl. Bland de statistiska notiser, som bifogats utskottets utlåtande³, finnas nämligen förskräckande uppgifter om underbalansen, utvisande en förlust sedan 1808 ensamt genom handeln med Finland på 6 à 10 mill. rdr⁴ och för utrikeshandeln i dess helhet på 21 à 22 mill. rdr.⁵ Med sådana siffror för ögonen kunde man ej hysa någon tvekan om var det egentliga ursprunget till förlägenheten var att söka. Utskottet anser det så självklart att det är underbalansen, som ligger till grund för allt elände, att det ej bryr sig om att närmare motivera denna sin åsikt. Det tar i stället upp frågan om underbalansens orsaker.

Dessa äro enligt utskottet främst att söka i regeringens hållning. Utskottet gillar alla dess åtgärder före år 1812, vilka alla syftade till importens minskande och exportens ökande. Särskilt berömmas hindrandet av importen av utländskt brännvin, spann-

¹ Bih 4: 2,808.

² s. 829.

³ Bih 4: 1,88. (I Göteborgs stadsbiblioteks exemplar).

⁴ Tab. XVI. Jfr ovan s. 79.

⁵ Tab. I.

målsexportens frigivande och det i samband med freden med Frankrike utfärdade importförbudet för engelska varor samt för kolonialvaror¹, varjämte utskottet uttrycker sin förtjusning över kungörelsen 1811 angående överflödet.²

Från år 1812 åter anser utskottet att regeringen gjort sig skyldig till en del såväl direkta som underlåtenhetssynder. Bland de senare framhålles uraktlåtenheten att höja tullarna i samma mån som pänningevärdet sjunkit. Detta har medfört en minskning av tullinkomsten med över 1 mill. rdr³, men har framförallt i hög grad underlättat importen och därigenom varit till oberäknelig skada.⁴ Vidare klandras att regeringen underlåtit att påbjuda importförbud för brännvin i samband med 1812 års bränningsförbud. Detta förbud var visserligen i sig självt skadligt, men blev det ännu mera genom denna regeringens försummelse. Följden har blivit, att nära 3 mill. kannor brännvin importerats, vilket i motsvarande mån förminskat pänningetillgången hos näringsklasserna.⁵ Men regeringen har även vidtagit direkt skadliga åtgärder, såsom nederlagsfriheten i Göteborg för bomullsvävnader och bomullsgarn⁶ och tillåtelsen att till förblivande inom riket få försälja beslagtagna utländska manufakturvaror.⁷ Skadligast av allt har dock nederlagsfriheten för Göteborg och Karlskrona värkat; den har nämligen föranlett till olaglig införsel av främmande varor utan att man gjort någon motsvarande vinst på den genom densamma framkallade transitohandeln. Utskottet påpekar att den av detsamma meddelade statistiken utvisar att underbalansen minskats i samma mån som exporten av nederlagsvaror och tvärtom, »vilket utmärker att nederlagsfriheten föranlett till en ökad import och förbrukning av främmande varor.»⁸

Utskottet angriper sålunda regeringen både för vad den gjort och för vad den underlåtit att göra; det är den som främst bär ansvaret för underbalansen och därmed medelbart för krisen. Sina

¹ Bih 4: 2,797.

² s. 798.

³ s. 838. Jfr Tab. X.

⁴ s. 812.

⁵ s. 800, 821.

⁶ s. 802.

⁷ s. 803.

⁸ s. 807. Jfr Tab. I.

vunna resultat i de nu skärskådade frågorna sammanfattar utskottet på följande sätt¹: »Resultatet av dessa undersökningar är visserligen ej tillfredsställande. De lämna osvikliga bevis om en tärande sjukdom i rikskroppen, som hotar att medtaga dess återstående krafter, så framt ej värksamma medel i tid påtänkas. De framställa med en bedrövlig visshet värkligheten av en förstörande handelsundervikt, förorsakad av en överdriven importation av främmande varor, dels gynnad av författningar och dels med fräckhet missbrukad under en bristande kontroll mot lagstridiga företag; och under det att växelkursen uppjagas till en förut nästan okänd höjd och landets viktigaste näringar försätts i vanmakt och förlägenhet, finner man smaken för främmande överflödsartiklar och en fördärvlig lyx spridas till alla folkklasser. Om värkningarna av denna vådliga belägenhet skulle för en framtid förekommas, så måste därtill nyttjas sådana kraftiga anstalter, varigenom det onda må till sin grund och anledning hävas.»

Utskottet kommer därmed in på frågan om botemedlen. Utskottets förslag i detta avseende föregås av följande programuttalande²: »Att genom kloka hushållslagar undanröja de hinder, som motarbeta den enskilda industrins bemödanden; att genom den inhemska produktionens och konstflitens främjande söka undvika att tillita andra nationer om vad inom vårt eget land kan åstadkommas; att genom förbud eller betungande tullavgifter motvärka all sådan medtävlan, som man äger anledning att befara; att genom lämpliga och med allvarsamhet värkställda författningar göra den skadliga handeln med förbudna varor så äventyrlig, att hågen vändes ifrån detta vanhedrande yrke till lovliga och för landet nyttiga spekulationer och att genom hushållning och sparsamhet förminska våra oundvikliga utgifter till utlänningen — dessa äro de sannskyldiga medel, som leda till det mål man önskar uppnå, men varifrån man länge mer och mer avlägsnat sig — rikets självbestånd, allmän och enskild trevnad och välmåga; och det är endast genom dessa grundsatsers varaktiga och oföränderliga tillämpning man kan hoppas att småningom och med påräknad säker värkan för framtiden avhjälpa det onda, som nu överklagas». Utskottet anser sålunda, att allt bör sättas in på att för det första direkt uppmuntra

¹ Bih 4: 2,815.

² s. 816.

den inhemska produktionen och för det andra på att med olika medel minska och så vitt möjligt förhindra importen av utländska varor. Utskottet går sedan till en systematisk undersökning av vad som i dessa avseenden kan åtgöras för varje särskild näringsgren.

Främst vänder utskottet sin uppmärksamhet till modernäringen, åkerbruket.¹ Av direkta åtgärder föreslås här en utveckling av magasinsinrättningen² och att brännvinsbränningen ej förbjödes annat än av högst utomordentliga anledningar. Beträffande importen föreslås absolut förbud för införsel av brännvin³; för spannmålen skall en glidande tullskala införas och importförbud utfärdas för alla rågsorter utom ritorr, för vete, ärter, havre samt för alla spannmålsfabrikater, såsom malt, mjöl, gryn, öl och brännvin.⁴ I samband härmed föreslås för boskapsskötseln av direkta åtgärder frigivande av handeln med viktualievaror; för importens hämmande bör den särskilda fördel, som Finland åtnjuter, upphävas; vidare bör tullen på detta slags varor till en början bestämmas efter 1799 års taxa, men sedan småningom årligen höjas. Produktionen kommer då att växa; när den blivit tillräcklig för rikets behov, utfärdas importförbud.⁵

Dessa förslag lämna, som synes, intet övrigt att önska i konsekvens; de innebära ett fullständigt avstängande av all import för den övervägande delen av åkerbrukets alster och ett gradvis genomförande av samma princip i dess yttersta konsekvens för boskapsskötselns produkter. Sverige skulle göras helt och hållet självförsörjande i fråga om lantmannaprodukter. Någon tanke på att andra folkklasser skulle kunna bli lidande härpå förefanns ej. »Lantbrukarens trevnad bereder de övriga folkklassernas välförstånd, och — — — ingen anstalt, som befordrar lantmannanäringen, kan i något avseende sägas vara av menlig påföljd för det allmänna.»⁶

För övrigt fullföljer utskottet även med avseende på manufakturerna samma tendens. Tillgången på inhemskt råmaterial bör ökas genom uppmuntrande av produktionen av hampa, lin och

¹ Bih 4: 2, s. 17.

² s. 820.

³ s. 825.

⁴ s. 819—821.

⁵ s. 827.

⁶ s. 820.

ull och genom främjande av insamling av horn, tagel, borst, kreaturshår och lumpor; även stenkolsproduktionen vid Höganäs gruva bör gynnas.¹ För själva förädlingsindustrins förkovran åter tillgriper utskottet sina universalmedel: importförbud och tullförhöjningar. Först och främst måste de redan gällande importförbuden värksamt handhas;² vidare föreslås en del nya förbud, nämligen för karvad tobak, grövre papper och berett läder. För andra varor bör tullen höjas. Utskottet nämner särskilt rov- och linolja, men detsamma gäller »i allmänhet för sådana till införsel ännu tillåtna tillvärkingar, som utgöra föremål för nyttig industri inom riket».³ Vidare bör importen av råvaror underlättas med lindring av tullavgifterna. Utskottet ingår emellertid ej närmare härpå, utan hänvisar detta ärende till tullkommitténs uppmärksamhet. Dock påpekas, att tillåtelsen att låta förbrutna varor kvarstanna inom landet bör upphävas.⁴

Återstå av de stora huvudnäringarna handel och sjöfart. Här anser utskottet att alla åtgärder böra ha till syfte att sätta oss i stånd att oberoende av främmande köpmän söka avsättning för egna artiklar och bereda tillgång på vissa nödvändighetsvaror. Detta slags handel bör uppmuntras, och utskottet vill ha den utsträckt till »Levanten, Amerika och Västindien». Däremot anser utskottet importationen av utländska överflödsartiklar utgöra en handelsgren, som bör försvåras och motarbetas.⁴

Därmed äro vi inne på frågan om överflödets hämmande.⁵ I detta avseende föreslås upplivande av 1794 års överflödsförordning med en mängd nya tillägg rörande sammet, siden, nättelduk, guld och silver på uniformer, förgyllda möbler, mahognymöbler o. s. v. Konsumtionsavgift och importförbud i vissa fall föreslås för vin. Beträffande arrak stodo två stånd mot två. För kaffe vägar utskottet ej föreslå absolut förbud, huru önskvärt ett sådant än skulle vara, utan det nöjer sig med att förorda tullens höjande med halva beloppet i samband med partiellt försäljningsförbud samt

¹ Bih 4: 2, 835 f.

² s. 832.

³ s. 837.

⁴ s. 833 ff. Frågan om nederlagshandeln behandlade U först sedan tillsammans med BEU (Bih 5: 3, 1878).

⁵ s. 840.

konsumtionsavgift. De överflödsartiklar, som äro importförbjudna, böra även förbjudas till bruk. Slutligen framställes den önskan att K. M:t måtte fastställa en allmän nationaldräkt, både avpassad efter klimatet och ledande till tarvlighet och sparsamhet.

Dessa nu föreslagna botemedel kunna ensamt råda varaktig bot för det onda. För avhjälpande av ögonblickets nöd behövas emellertid mera snabbt verkande medel. Av sådana tillfälliga botemedel föreslår utskottet att 1 mill. rdr anslås till magasinsinrättningen för uppköp av spannmål till avsättningsbristens avhjälpande; vidare att diskonterna få ett temporärt lån i banken att uteslutande användas till den inre rörelsens underlättande.¹ I annat sammanhang föreslås därjämte inrättandet av ett lånekontor för fastigheter med 2 à 3 mill. rdr i fond.² Att någon minskning av sedelstocken ej får komma i fråga, anser utskottet självklart.³ Det hela avslutas med det bekanta förslaget om den statsekonomiska journalen.⁴

Betänkandet är praktiskt enhälligt; reservationerna — till vilka Schwerins yttrande givetvis ej kan räknas — röra nämligen blott sådana detaljer som kaffet och den ritorra rågen.

Sådant är det huvudsakliga innehållet i SU:s betänkande. Som synes är det från början till slut grundat på den inom stånden allmänt härskande uppfattningen. Det betydelsefulla är den klarhet och konsekvens, varmed denna uppfattning genomförts; utskottet — d. v. s. Schwerin — har i hög grad lyckats att få fram det enhetliga i alla de olika yttrandena, och det har förstått att av det orediga och ogenomtänkta material som förelåg forma en genom sin fasthet och gedigenhet imponerande byggnad. Den stora grundligheten, den omsorg, varmed alla tänkbara orsaker och botemedel skärskådats och de väsentliga utkristalliserats, den skenbara förutsättningslöshet, som härvid gjort sig gällande, allt detta gjorde, att man kände att utskottet givit en verklig lösning åt den stora frågan.

Dess senare historia har därför ej håller mycket av intresse

¹ Bih 4: 2,846.

² s. 831.

³ s. 847.

⁴ Bland U:s övriga förslag märkes särskilt ett angående tillsättande av en kommitté för växelförfattningarnas granskande, s. 839.

att bjuda. Principiell opposition mötte betänkandet egentligen blott på riddarhuset; debatten¹ där är emellertid huvudsakligen av rent politisk betydelse. Av vikt ur ekonomisk synpunkt är särskilt Wirséns karaktäriserande av en jämn underbalans som ett nonsens och de av utskottet meddelade statistiska uppgifterna rörande densamma såsom en fantasimålning; han förklarar sig även anse tullar över 10 à 15, högst 25 % skadliga.² Mörners märkliga kritik av utskottets framställning av orsakerna är ovan omtalad.³ För övrigt märkes främst Cederschiölds intressanta memorial med dess klara utredningar av växelkursens natur. Han finner den egentliga orsaken till alla de överklagade missförhållandena i det av sedelstockens ökning orsakade myntförfallet och anser därför utskottets förslag onyttiga.⁴ En annan principiell motståndare fick utskottet i Santesson, som framträdde med ett beaktansvärt anförande.⁵

Om man härtill lägger ett par mindre betydande talare på riddarhuset, är listan på utskottets egentliga motståndare fullständig.⁶ Som synes äro de utanför regeringens krets lätt räknade, och deras yttranden vunno ingen resonnans. Den allmänna stämningen var helt naturligt för utskottet; man accepterar helt dess allmänna ståndpunkt och opponerar sig blott i en del detaljer, såsom lånbiträdena, spannmålstullen, olika importförbud, kaffekonsumentens hämmande, journalen, brännvinsbränningen o. s. v.⁷ Resultatet blev att utskottets förslag i allt väsentligt segrade.⁸ De huvudsakliga önskemålen framställdes i en skrivelse till K. M:t om medel till avhjälpande av förlägenheten i allmänna rörelsen.⁹

I denna skrivelse beröres givetvis ej frågan om anordnande av billig kredit för näringarna, särskilt jordbruket. Denna frågas

¹ Ad 4,549.

² s. 562, 567.

³ Se ovan s. 35.

⁴ Ad 5: 1,453.

⁵ Bg 3,1352.

⁶ Ad 5: 1,856, 860.

⁷ Anmärkningarna äro sammanfattade i U:s förnyade betänkande, Bih 5: 3,1593. Se vidare Ad 4,549; Pr 2,1200; Bg 3,1338; Bd 2,653. U:s svar på remissen behandlades Ad 5: 1,856; Pr 3,1321; Bg 3,1503; Bd 3,257.

⁸ Ad 5: 1,887; 2,993; Pr 3,1338; Bg 3,1503; Bd 3,257.

⁹ Bih 6,358. Frågan om den statsekonomiska journalen, handeln på Finland, nederlagsfriheten och fri viktualiehandel framlades i särskilda skrivelser.

behandling erbjuder mycket av intresse. Det blev ej SU:s förslag, som därvid kom att spela huvudrollen, utan i stället ett förslag från StU. Från detta utskott fingo nämligen ständerna, samma dag som SU:s utlåtande inkom, mottaga ett högst egendomligt betänkande.¹

Det är redan till formen märkvärdigt. Själva utlåtandet innehåller nämligen blott några huvudpunkter; det egentliga förslaget består av ett memorial av en enskild ledamot, major Påhlman, vilket av utskottsmajoriteten godkänts. Så följa ett bemötande härav, Påhlmans svar på detta samt flera reservationer.

Ännu mera överraskad blir man vid att finna, att utskottet börjar med att förklara att finansplanens uppgörande visat sig stå i så nära samband med det nuvarande tillståndet av rikets pänningeväsen och näringarnas skick, att en noggrann utredning av vissa hithörande frågor nödvändigt måste föregå. Utskottet har därför upptagit till behandling såväl frågan om pänningeförlägenhetens existens som dess orsaker och botemedel. Utan något som hälst bemyndigande av riksdagen har sålunda StU företagit sig att behandla just den till SU hänvisade frågan om förlägenheten.

Betänkandet tillkom på följande sätt. När StU den 22 april skulle behandla frågan om finansplanen, förklarade Påhlman att han var sysselsatt med att utarbета projekt till en sådan. Man uppsköt då frågan för att avvakta detta. Den 28 var det färdigt, men ingavs till utskottet först den 3 maj.² Detta projekt är särskilt märkvärdigt därigenom att det helt säkert har till författare ingen mindre än G. F. Wirsén, av vars hand ett koncept till detsamma föreligger.³ Detta ger ett alldeles särskilt intresse däråt. Man finner att det innehåller mycket litet om finansplanen, så litet, att utskottet måste

¹ Bih 4: 2,973.

² StU:s finansavdelnings prot.

³ G. F. Wirséns koncept. Finansärenden. Konceptet ifråga, som det lyckats att fullständigt sammanföra av flera i en av buntarna spridda blad, är fullt av strykningar och ändringar och kan således ej vara någon avskrift. I det tryckta memorialet har vidare en hel del stilistiska förbättringar vidtagits; för öfrigt är detta, om man undantar ett par tillagda stycken, alldeles lika med konceptet. Att märka är att Wirsén begagnar varje tillfälle att framhäva betänkandet ifråga. Så sker i debatten om SU:s betänkande (Ad 4,584), samt i betänkandet av finanskommittén 1817 (se nedan). Bland Mörners papper (Esplunda arkiv, omslagsrubrik: Upplysande handlingar på flera områden) finnes en avskrift av betänkandet.

vidare utveckla denna i ett annat betänkande.¹ Däremot rör det sig så mycket mer om pänningeförlägenheten. Beträffande orsakerna till denna omnämnes ej ens handelsbalansen; däremot framhållas emissionerna 1809—10 som en viktig anledning. Dessa värkade nämligen jämte de låga priserna på utländska varor, att vällevnaden och konsumtionen ökades hastigare än produktionen; så kommo missväxterna, och priserna på utländska varor återgingo till det normala, medan våra exportvarors pris var oförändrat och konsumtionen icke i motsvarande grad minskades. Av dessa skäl hava kapitalen jagats från jordbruket och näringarna, även handeln, och en allmän klagan har uppstått. »Ju mer man fästade sina förhoppningar vid den hastiga sedeltillökningen — — — desto mer fann man sig bedragen, då opåräknade svåra omständigheter inträffade och förenade sig med dem som borde hava förutsetts att naturligen följa av en sådan nödtvungen operation för att — — — utveckla en motsatt värkan; och ju större deras antal var, som funno sig i sina beräkningar missledde, desto djupare kändes denna värkan, desto högljuddare blev klagan däröver.» Sedan framhålles att förlägenheten ej är så farlig. Brukshanteringen har en lång tid varit mera vanlottad än jordbruket nu är. Ingen reell förmögenhet har i det stora hela så väl bibehållit sitt relativa värde som lantegendomarna, om man undantager en del särskilda fall, som på de senaste månaderna kunna framställas som bevis på ögonblickets förlägenhet.

Denna förlägenhet består egentligen i bristande cirkulation av pappersmyntet, och för att avhjälpa denna brist framlägges ett ganska storslaget förslag, gående ut på att staten skall övertaga uppgiften att sprida rörelsekapitalet till näringarna. För detta ändamål böra dels statslån av olika slag upptagas, dels bör banken biträda såväl med riksdiskontens fond som med sina inkomster. Härigenom skulle i bästa fall en summa på ej mindre än 17 mill. rdr komma att stå till buds för näringarnas upphjälpande.

Det ifrågakvarande anförandet utgör, som synes, en indirekt kritik av den i riksdagen härskande uppfattningen av krisen. Underbalansen är helt och hållet utelämnad både beträffande orsaker och botemedel. Förlägenheten själv anges bestå i vissa spekulanters

¹ Bih 4: 2,1092.

till stor del självförvållade trångmål och bagatelliseras i det hela; och såsom botemedel angives uteslutande anordnande av kredit genom statens försorg. Det säges uttryckligen, att endast provisoriska medel böra användas: »Ett annat förhållande skulle för möjliga fördelar i framtiden uppföra många medborgares närvarande existens».¹ Om man vidare betänker att hela det nu anförda innehållet så att säga insmugglats i ett projekt till finansplanen just vid tiden för SU:s tillsättande, förefaller det sannolikt, att vi här ha att göra med ett försök från regeringshåll att få fram ett utskottsbetänkande, som någorlunda överensstämde med regeringens synpunkter och som skulle kunna upptaga konkurrensen med SU:s.

Häri lyckades man så till vida som StU, om än med stor meningsskiljaktighet, med några få ändringar antog det Wirsén-Påhlmanska projektet som sitt förslag.² I stånden föll det emellertid i det stora hela till marken. Det var väsentligen de föreslagna statslånen och det i samband därmed framställda förslaget om all såväl in- som utlåningsrörelses överflyttande från banken till riksgäldskontoret, som man ej kunde gilla; utredningarna rörande förlägenheten fäste man sig ej alls vid.³

Större betydelse fick emellertid utskottets förslag i den fråga, som här närmast intresserar oss, nämligen anordnandet av kredit för jordbruket. Denna fråga kombinerades av utskottet med ett annat krav, varom utskottet stod alldeles ense, nämligen att sedelstocken skulle bibehållas vid sitt dåvarande belopp och att sålunda all sedelindragning borde upphöra.⁴ I detta dubbla syfte framkom utskottet med ett uppslag, som kom att läggas till grund för riksdagens beslut.⁵ BU instämde i sitt utlåtande i principen om sedelstockens bibehållande vid konstant belopp; bankens inkomster t. o. m. 1820 beräknades till 8 mill. rdr, och BU utvecklade därför StU:s förslag därhän att banken skulle komma att utgiva ungefär samma summa.⁶ Även i stånden anslöt man sig allmänt till denna princip.

¹ Bih 4: 2,999.

² s. 975.

³ Ad 5: 1,355; Pr 2,994; Bg 2,1225; Bd 3,107.

⁴ Bih 4: 2,974 f.

⁵ s. 976.

⁶ Bih 5: 1,112, 124.

Riksdagen stod här inför ett synnerligen betydelsefullt beslut. Vi hava förut framhållit att redan 1812 års BU uppmärksammat de faror, som hotade näringslivet genom den årliga sedelindragning, som statsverkets inbetalningar till banken inneburo. Det har även påpekats, att denna indragning skulle taga sin början år 1812. Nu fogade emellertid slumpen, att någon mera betydande sådan då ej kom till stånd, då genom riksdagens 1812 beslut riksgäldssedlar till ett belopp av nära $3\frac{1}{2}$ mill. rdr b:o kommo att utgivas till krigets förande. På grund härav kom sedelstocken blott att sjunka från 26,994,830 rdr vid 1812 års slut till 26,720,200 rdr vid 1814 års slut. Detta var otvivelaktigt en lycklig tillfällighet, då den planerade indragningen eljest måst bidraga till krisens förvärrande. Den ifrågavarande emissionen var emellertid av rent tillfällig art, och det ser snart ut som om indragningen på allvar skulle börja. Sedelstocken minskas från 26,720,200 rdr vid 1814 års slut till 25,466,560 rdr år 1815, sålunda på ett år med $1\frac{1}{4}$ mill. rdr. Just vid denna tid sammanträdde emellertid riksdagen 1815, och, såsom redan nämnts, rådde enhälligt den meningen att någon minskning av sedelstocken före nästa riksdag ej skulle komma ifråga. Detta skulle förhindras genom att bankens inkomster åter utgingo i form av lån. De dispositioner, som i detta avseende vidtogos, sågo ut på följande sätt:

1) *Nya anslag*

a) Lån:

till <i>fastighetslån</i> 500,000 rdr årligen samt vad som inflöt på dylika äldre lån, förslagsvis 200,000 rdr	4,2	mill. rdr
till <i>odlingslån</i> 100,000 rdr årligen	0,6	» »
till Göta kanal 300,000 rdr årligen	1,8	» »
till Södertälje kanal	0,1	» »

b) Kreditiv:

Magasinsinrättningen.....	1,7	» »
Göta kanals diskont (t. o. m. 1816 800,000 rdr)	0,7	» »
Malmö diskont	0,2	» »

Summa nya anslag¹ 9,3 mill. rdr

¹ BUA 1815, Bankoreglementet §§ 5—8, 11—14. Bih 5: 3,1926; Ad 5: 2,1349; Pr 3,1573; Bg 3,1788; Bd 3,413. Riksdagsbeslutet §§ 13—15 (Bih 6,482). Rgk:s kreditiv har här ej medräknats såsom varande utan betydelse för frågan om pänningestockens storlek.

2) *Av äldre kreditiv var obegagnat vid 1814 års slut*

Magasinsinrättningen c.a.....	0,06 mill.	rdr ¹
Manufakturdiskonten	0,08	» ²
Göta kanals diskont	0,25	» ³
Malmö diskont	0,1	» ³
Göteborgs diskont	0,1	» ³

Summa obegagnade kreditiv 0,59 mill. rdr

Det blir sålunda en summa på i det närmaste 10 mill. rdr, som under den ifrågavarande perioden skulle kunna komma att utgå från banken. Då nu de under samma tid inflytande medlen enligt BU:s uppskattning, som förefaller att vara korrekt, skulle uppgå till 8 mill. rdr, ser det ut som om en ökning av sedelstocken på 2 mill. rdr skulle vara att befara. Då emellertid av magasinsinrättningens kreditiv 1 mill. blott skulle få användas i yttersta nödfall, då diskonternas kreditiv voro att anse som reservfonder och då det var ytterst osannolikt, att kreditiven för övrigt skulle fullt uttömmas, så måste man medgiva, att riksdagen 1815 fyllt uppgiften att bibehålla sedelstocken oförändrad synnerligen väl.

Det är i detta avseende, genom sina åtgärder för att förekomma sedelstockens minskande, som denna riksdag har sin egentliga betydelse med avseende på pänningeväsendets problem. Därigenom sattes nämligen 1812 års plan faktiskt, om också ej principiellt, ur spelet. I det stora hela intar den ifrågavarande riksdagen emellertid en plats för sig själv, i det att den behärskas av uppgiften att råda bot på ett kristillstånd, som har sin egentliga orsak i emissionerna. Utgående från att orsaken till alla de ekonomiska missförhållandena främst var att söka i underbalansen, lyckades man nå ett resultat, som är ganska imponerande och som helt säkert fyllde flertalet med belåtenhet och tillförsikt. Rörelsekapitalet skulle återföras till näringarna genom de för den tidens förhållanden utom-

¹ Hade vid 1814 års slut använt 237,700 rdr av 300,000. Bfm. ber. BUA 1815.

² BU 1812 hade givit order om eventuell ökning av manufakturdiskontens anslag på 300,000 (291,286) med 200,000 rdr (ovan s. 45). Denna ökning värkställdes av fullmäktige 1814. (Bfm. ber. BUA 1815). Därav hade 1814 417,700 rdr använts.

³ Direktionen av riksdiskontvärkets berättelse 1815. BUA. Göta kanals diskont hade använt 548,300 rdr, Göteborgs 91,900 och Malmö intet.

ordentligt stora lånen från banken, som på grund av den låga räntan halvt voro att anse som rena understöd, och genom raden av omsorgsfullt uttänkta, planmässiga åtgärder för importens hämmande och den inhemska näringsflitens höjande skulle underbalansen försvinna och lyckligare förhållanden åter inträda.

Karl Johans kamp för växelkursens nedsättande 1810—1817.

En särskild och egendomlig plats i den föreliggande frågans historia intages av Karl Johans bekanta personliga kamp mot växelkursen. För att förstå densamma måste vi kasta en blick på hans åsikter rörande sedelmyntet under den tid, varom här är fråga. Vi finna då, att hela hans resonnemang grundar sig på den vid denna tid förhärskande privatekonomiska uppfattningen av bankens sedlar, sådan vi lärt känna den från riksdagen 1809—10. I överensstämmelse därmed betraktar han sedlarna blott som bankens skuldförbindelser och likställer dem sålunda fullständigt med obligationer eller statspapper.

Den närmaste konsekvensen härav är att sedlarnas liksom andra värdepappers värde bestämmes av förhållandena på börsen. Där fastställes deras kurs — växelkursen — och av denna beror deras värde helt och hållet, även deras värde som bytesmedel. Han tänker sig aldrig att en förändring av prisnivån kan vara orsak till en kursförändring utan anser städse förhållandet vara det rakt motsatta: kursförändringen är det primära, och varje sådan förändring medför en motsvarande ändring af sedlarnas köpkraft. Denna invärkan är så gott som omedelbar. En obetydlig kurssänkning den 23 juli 1816 föranleder honom att den 26 skriva: »Växelkursen sjunker, och redan förhålla sig varuprisen, som varit högt uppdrivna under de föregående fjorton dagarna, gynnsamt, ty sedan tre dagar hava ved, säd, kaffe och alla de främsta förnödenhetsartiklarna bli-

vit billigare.»¹ På samma sätt förhåller det sig med kursstegringen. »Kursens stegring medförer nödvändigt representativa myntets vanvärde.»² När det är fråga om sedelvärdet, är det sålunda utslutande noteringen på börsen man har att hålla sig till; sedlarnas köpkraft inom landet är blott en avspegling av denna.

Karl Johans första fråga måste sålunda bli: hur kan det komma sig, att sedlarna på börsen, där deras värde i förhållande till metallmyntet framträder, noteras långt under pari? Den närmast till hands liggande förklaringsgrunden är givetvis, att förtroendet till utställarens, d. v. s. bankens, solvens rubbats. Detta kan emellertid ej vara fallet. Banken har nämligen, dels genom sin fond och dels genom sina utestående fordringar mer än tillräcklig säkerhet för sedlarna, och de borde då också hava sitt fulla värde. »Ständerna hava beslutit att sätta i omlopp ett pappersmynt, som representerar den svenska riksdalern, och allt det cirkulerande pappersmyntet representerande kapital är deponerat i banken eller hypotiserat på fastigheter upptagna till $\frac{2}{3}$ av deras värde, och till allt detta kommer ännu nationalgarantin. Då detta är erkänt, måste man överväga, om regeringen kan med liknöjdhet anse att detta mynt försättes i vanvärde.»³ Detta resonemang, att banken har full säkerhet för sedlarna och att sålunda ingen berättigad grund finnes till att deras värde skall vara lägre än det nominella, är något vartill Karl Johan ofta återkommer.

Sedlarnas värdeminskning måste sålunda bero på andra omständigheter än bristande förtroende till utgivaren. Karl Johan söker förklaringen i det förhållandet, att sedlarnas kurs fastställes vid köp av växlar på utlandet. Rik tillgång på växlar måste fälla kursen, knapp tillgång därpå stegra den. Det senare måste bli fallet vid underbalans i utrikeshandeln, och härav följer att framtvingande av överbalans måste bli ett väsentligt moment i Karl Johans system. Han betjänar sig därvid givetvis av de gamla vanliga medlen: importförbud, höga tullar, lurendräreriers förekommande, lyxens motarbetande o. s. v. Men underbalansen är ej den enda, knappast den främsta orsaken till sedlarnas vanvärde. Kursen kan nämligen även stegras genom börsspekulationer: de som hava

¹ Karl Johan till Engeström ²⁶/₇ 1816.

² HFP 22 jan. 1817.

³ HFP 6 nov. 1816.

växlar att avgiva kunna undanhålla dem från försäljning för att därigenom stegra kursen och sedan sälja med god vinst. Agiotörernas bekämpande blir den andra huvudpunkten i hans program.

Genom sina bemödanden i båda dessa avseenden vill han ej blott söka hindra kursen att stiga eller fälla den till en något lägre nivå, utan framförallt återföra den till pari och sålunda återgiva sedlarna deras nominella värde. Med den privatekonomiska uppfattning han hyser tänker han lika litet som riksdagen 1809—10 på de ödesdigra ekonomiska värkningar, som detta måste medföra. Pappersmyntet har ju utan någon berättigad anledning försatts i vanvärde, till stor del genom egennyttiga, ja brottsliga spekulationer. Det måste då bli en av styrelsens främsta uppgifter att återföra detsamma till nominalvärdet, som han kallar det »värkliga värdet.»¹ Man måste »återgiva åt vårt pappersmynt det värde, som falska beräkningar eller straffvärda avsikter fräntagit det.»² Hans mål är därför alltid att »bringa pappersmyntet närmare sitt nominalvärde»³, och när en någorlunda långvarig kurssänkning inträder, tror han sig genast vara på väg att nå detta mål. »De summor, som utgivits för att stegra växelkursen, hade medfört en hälsosam värkan och återgivit åt vårt representativa mynt en kredit, som småningom närmade det till sitt nominalvärde.»⁴

Ur denna synpunkt får Karl Johans kamp för växelkursens nedsättande en djupare betydelse: då dess mål ytterst är att återföra sedelvärdet till pari, innebär den ett verkligt försök att lösa valutaproblemet, och den kan därför i viss mån sättas vid sidan av beslutet vid riksdagen 1809—10. Men det måste då också framhållas, att man därvid anlägger ett rent teoretiskt betraktelsesätt. Den avgörande drivkraften i Karl Johans kamp är nämligen ej så mycket önskan att nedsätta kursen som önskan att hindra den från att stiga. I genomsnitt steg ju kursen år från år, och kursstegringarna äro både vida talrikare och mera betydande än sänkningarna.

Nu såg emellertid Karl Johan vid varje kursstegring stora faror hota fäderneslandet, och han känner sig därför förpliktad att

¹ HFP 30 april 1817.

² » » » »

³ » 7 maj 1817.

⁴ » » » »

vid varje sådant tillfälle sätta alla krafter i rörelse för det ondas bekämpande. Vi komma härvid till den kanske mäst väsentliga punkten i Karl Johans åskådning, den som mer än något annat är ägnad att förklara hans uppträdande i kursfrågan. Det är den åsikten, att underbalansen och framför allt agiotagen kunna utan vidare driva växelkursen till en höjd, för vilken han knappast ser några gränser. I slutet av 1816, då kursen var 120 sk., anser han, att den, om ej hans åtgärder kommit emellan, skulle stigit till 150 sk. och däröver och att den inom ett halvt år kan stiga till 180 sk.¹ Inför riksdagen 1817—18 förklarar han, att den, fortfarande med samma förbehåll, skulle varit uppe i 200 sk. i st. f. 100 à 104 sk. Och han framhåller vid upprepade tillfällen som en självklar sak, att kursen kan stegras fullkomligt efter agiotörernas behag.

Varje kursstegring kommer honom därför att frukta, att det svenska myntet skall försättas i fullständigt vanvärde, och han ser faror av allehanda slag hota. Priserna stiga enligt hans åsikt i jämbredd med kursen. Skatterna måste först fördubblas och sedan tredubblas; statens finanser råka i upplösning, ett växande mistroende mot regeringen uppstår, ämbetsmännen och de lägre klasserna råka i det största elände, en allmän konkurs utbriker, och alla samhällsband upplösas — sådant är det perspektiv han ser framför sig.²

Om man sätter sig in i denna tankegång, kan man förstå hans känslor vid en kursstegring; man förstår vilken vikt han måste fästa vid sin kamp däremot och att han måste anlita även de yttersta medel för att rädda samhället från de hotande olyckorna.

Karl Johans uppfattning är, som synes, inom sig fullt konsekvent, och inga motsägelser kunna rubba hans tro på densamma. Hans kända yttrande: »Det är möjligt att i detta land finnas 300 personer, som äro skickligare militärer än jag; jag känner dem icke, ehuru jag anser möjligt att de finnas. Men i det som tillhör den högre finansens står jag icke tillbaka för någon, ty detta har länge

¹ HFP 23 okt. 1816.

² T. o. m. en sådan sak som diskonternas svårigheter och hotande fall tillskriver han denna orsak. »Om man tränger till djupet av de orsaker, som bibehålla eller borttaga förtroendet för dessa kassor, är man tvungen att medgiva att agiotagen ensam bevarar eller förstör detta förtroende.» H. H. svar ³/₁₁ 1815.

utgjort föremål för mitt särskilda studium», ger ett gott uttryck åt hans absoluta självtillit.¹ Han tvivlar aldrig ett ögonblick på att han ensam har rätt och alla de andra orätt. Han ensam ser de faror som hota staten, och han måste kämpa ej blott mot dess fiender utan ofta även mot sina närmaste medhjälpare av okunnighet härrörande motstånd. Så mycket viktigare är det då att han själv aldrig förtrötts i kampen, och han för den även från första stunden med en aldrig svikande energi.²

Redan omedelbart efter sin ankomst till Sverige kastar sig Karl Johan med hela sitt intresse på våra myntförhållanden. Detta visar sig dels i att han från olika håll infor drar utredningar och förslag i ämnet, dels i att han ivrigt sysselsätter sig med kursens styrande både genom växeloperationer och regeringsåtgärder.

Bland de till honom avgivna betänkanterna, om vilka det varit möjligt att få någon kännedom, är det första författat av Lagerheim och förskriver sig från november 1810.³ Där avrådes från anlåtande av tillfälliga medel, såsom lån i utlandet eller export av silver ur banken; på en varaktig förbättring kan man hoppas först efter en allmän europeisk fred. — Ett annat är författat av Liljencrantz (daterat den 1 mars 1811), som där utdömer alla försök att genom växeloperationer nedsätta kursen och i stället rekommenderar en minskning av sedelstocken med 7 à 8 mill. genom upptagande av statslån.⁴ Detta kritiserar med skärpa i

¹ Schinkel 9,284; Trolle-Wachtmeister 2,74, 78. Enligt Trolle-Wachtmeisters uppgift skulle detta yttrande först fällt i statsrådet 23 jan. 1816. Denna dag hölls emellertid ingen finanskonselj. — Jfr Karl Johans yttrande om sina rådgivare i dessa frågor: »De hava icke samma erfarenhet som jag, emedan de icke hittills sysselsatt sig med så svårlösta frågor, men för övrigt gör jag dem alla den fullständigaste rättvisa.» Brev till Wetterstedt 28/9 1815. Schinkel 9,278.

² År 1813 ställer han sedelvärdets upprätthållande vid sidan av föreningen med Norge. »För min del, Sire, tror jag fortfarande att Sverige icke kan hålla sig i tre år utan att erövrar av någon främmande makt, om Norge icke blir förenat med det; och jag anser dessutom den allmänna och enskilda förmögenheten, d. v. s. värdet av vårt representativa mynt, vårt pappersmynt, vara i väsentlig mån förbundet (essentiellement lié) med det system vi följa.» Alinska avskriftsamlingen I. Brev och depescher till Karl XIII. Brev från Karl Johan 13/5 1813.

³ Avtryckt i Schinkel, Bih. 2,330.

⁴ » i Hist. handl. 3: 5. Enligt L:s egen uppgift (s. 60) skulle betän-

ett annat memorial av Lagerheim, som särskilt vänder sig mot förslaget om statslån. Han bestrider även, att kursens och varupriernas stegring och utväxlingens inskränkande föranletts av tillökningen av bankens sedelstock; han anser i stället en enorm underbalans vara orsaken härtill.¹

Vidare finnas utlåtanden från ett par av de förnämsta köpmännen. Ett är av Lorent (Göteborg), daterat den 9 jan. 1811. Han anser kursens höjd bero på bristande kredit i Hamburg, orsakad av handelns avtynande på kontinenten, vilket gör att man ej kan draga växlar in blanco på denna ort; vidare värkar tvånget att erlægga exporttullen i växlar stegrande på kursen. Han lovar sitt biträde för växlars anskaffande, men anser att växelopoperationer från regeringens sida äro skadliga.² I en inlaga av den 1 febr. 1811 från handelshuset Michaelsson & Benediks förklaras, att kursens stegring kommer att medföra köpmännens ruin. För att hejda densamma böra dessa sammanskjuta en fond i Hbg B:o; han tänker sig att åtminstone 50 köpmän skola vara villiga att tillskjuta 10,000 rdr var. Man skulle då få en växelfond på $\frac{1}{2}$ mill. rdr, som genom en särskilt tillsatt kommitté borde avgivas på börsen. Härigenom skulle kursen kunna hållas fixerad »till den tid, då vi åter bekomma fri handel, skulle också denna tid icke på flera år inträffa.»³ Samtliga dessa utlåtanden äro avgivna före mars månads utgång 1811. Även senare hava emellertid säkerligen flera dylika avgivits. Det närmaste kända är av Wirsén den 1 juni⁴, men det säges där att »av särskilde upplyste och erfarne män, varibland även dem, som för olika grundsatser i handel och finans äro kände, har frågan om kurs nu på en tid blivit från flere synpunkter betraktad och avhandlad», och det talas om »samtliga de givne utlåtanden» i denna fråga. Från juli 1811

kandet omedelbart hava upplästs i statsrådet. Protokollen nämna emellertid intet härom. Jfr Schinkel 6,182.

¹ K. E. Lagerheims samling 12. Konzeptpromemorior 1782—1813. Dat. 11 mars 1811.

² Meddelande av prof. Sam. Clason.

³ Handlingar rör. finansväsendet 1810—1834. Omslagsrubrik: Uppsatser och betänkananden i finansiella frågor 1809—1825 (funna bland G. F. Wirséns papper).

⁴ Se nedan s. 109.

finnes ett memorial av kommerserådet Casström, där underbalansen framställes som orsak till kursens höjd.¹

Karl Johan hade emellertid ej avvaktat dessa utredningar, innan han började sin värksamhet för kursens nedsättande. Denna synes, att döma av ett par mellan Järta och Schwan växlade brev, hava tagit sin början redan 1810. Järta skriver nämligen den 14 jan. 1811 till Schwan och meddelar, att han tänker avlämna ett memorial angående växelangelägenheterna, som skall inledas med en berättelse »om vad i detta mål förlupit», och i sitt svar talar Schwan om »den hjälp, vilken H. K. H. själv behagat hittills till en växelfond lämna.»² — Om Karl Johans åsikter och planer vid denna tid erhåller man upplysning genom en bland Järtas papper befintlig »note», som är av det största intresse. Den är odate-rad och osignerad, men det kan så gott som säkert sägas, att den är skriven av Karl Johan och förskriver sig från början — antagligen januari — av 1811.³ Det förklaras där, att sedan alla åtgärder och uppoffringar, som gjorts för att hejda växelkursens försämring, visat sig förgäves, det är tid att regeringen vidtager åtgärder för att förekomma denna minskning av vårt mynts värde. Orsaken till kursstegringen ligger i den »gigantiska handel», som Sverige sedan två år för. Denna överstiger vida köpmännens och landets tillgångar och har föranlett en skuldsättning i utlandet,

¹ Meddelande av prof. Sam. Clason.

² Hans Järtas papper VII, brev från Hans Järta, och V, brev till Hans Järta. Järta skriver: »En sådan berättelse är angelägen för min justifikation, då jag säkert känner, att man söker lägga mig till last de efter min övertygelse oundvikliga följderna av en handelsställning, som jag likväl av yttersta förmåga med någon framgång, men ej utan stora svårigheter bemödat mig att mildra.» Han talar därpå om sin avsikt att avgå.

³ Hans Järtas papper XII, Handlingar rörande handel och finanser. Att den är skriven av Karl Johan kan ej betvivlas; hela innehållet tyder därpå, och ingen annan kan för övrigt tala om den fråga han tänker förelägga Hans majestät. Angående tidpunkten för densamma må blott nämnas, att den med säkerhet ej kan vara författad senare än 1812 och troligen — bl. a. emedan den finnes bland Järtas papper — under början av 1811, såsom av det följande synes, antagligen i slutet av januari eller någon av de första dagarna i februari. Detta bestyrkes även genom av prof. Clason lämnade upplysningar. En del handlingar, som stå i samband med denna »note», lågo i en bunt, som blott innehöll saker rörande 1810 och början av 1811; däribland fanns en skrift rörande det därstädes framställda huvudförslaget som var rättad av Karl Johans egen hand.

som förstört jämvikten på börsen. Endast regeringen kan råda bot på det onda, och en kommitté bör tillsättas för att undersöka medlen att återställa den allmänna krediten, bestående av »bankirer, handlande, medlemmar av banken, statssekreteraren och hr Lagerheim». Emellertid föreslås en synnerligen betecknande åtgärd, som bör vidtagas i avvaktan på kommitténs utlåtande. Alla växlar på utlandet skola förbjudas på 1, 2 eller 3 månader; var och en som har skuld till utlandet skulle däremot äga rätt att betala den i inhemska varor eller att i banken deponera de medel han har att översända.¹ På detta sätt skall en säker grund läggas för den allmänna förmögenheten. Pappersmyntets värde skall höjas, och köpmännen skola tvingas att exportera varor; i stället för dessa skola vin och salt, som äro de enda nödvändighetsartiklarna, införas. De utländska köpmännen skola visserligen få komma till våra hamnar med tillåtna varor, men de skola vara tvungna att däriifrån medtaga en av K. M:t bestämd kvantitet av vårt lands alster. Slutligen vill »notens» förf. inför K. M:t framställa den frågan, huruvida under nuvarande förhållanden importhandeln är nyttig för Sverige. Växelkursen bevisar motsatsen. Bör då en handel, som skadar det allmänna och vars resultat icke förkovrar den allmänna förmögenheten, fortfarande tolereras av regeringen?

Det i denna inlaga framställda kravet på en kommittés tillsättande realiserades den 6 februari 1811.² Den närmaste anledningen härtill har möjligen den föregående dag inträffade stegringen av kursen från 93 till 112 sk. givit. Som orsak till dess tillsättande

¹ Karl Johan synes hava fäst en synnerligen stor vikt vid detta förslag. Enligt meddelande av prof. Clason finnas flera, dock anonyma till Karl Johan avgivna utlåtanden därom.

² HFP 6 febr. 1811. — Kort därefter — kommitténs tillsättande omnämnes i brevet — skriver Järta till Engeström att »jag är och förblir av den mening att alla arbiträra steg för att styra handeln leda till svårare följder än dem man därvid vill förekomma.» Han hoppas att H. K. H. kronprinsen lika litet drager i betänkande att disponera om hans plats »som H. K. H. lärar onådigt upptaga, att jag ej efter min välbetänkta övertygelse gillar dess förslag, eller att jag ej skulle kunna låta nyttja mig till ett otjänligt instrument att det utföra. Jag kan hava orätt i mitt omdöme om detta förslag, men jag skulle vara lika brottslig, om jag satte mig med envishet emot dess värkställande, som om jag deltoge däruti, då jag trodde, att rikets väl, H. K. H. kronprinsens anseende och min egen heder därvid äventyrades.» (Odat. brev till L. v. Engeström.) Sannolikt åsyftar Järta här det ovan refererade förslaget om någon tids förbud för växeldragningar på utlandet.

angives »den bekymmerfulla höjd, vartill växelkursen för det närvarande uppstigit», och dess uppdrag blev »att undersöka huruvida några åtgärder kunde vidtagas till avhjälpande av denna olägenhet». Ledamöter blevo Rosenblad, Lagerheim, v. Platen, Lagerbring, Järta och Liljencrantz samt handlandena Schwan och Setterwall.

Allt som kunnat återfinnas rörande denna kommitté är ett odaterat och anonymt betänkande av någon ledamot.¹ Detta är av en viss vikt, emedan där omtalas, att Järta till kommittén avgivit ett betänkande »om växelkursens närvarande höjd och representativa myntets överklagade vanvärde», där han grundligt utrett orsakerna härtil, som främst äro att söka i underbalansen, och ådagalagt »vådligheten av försök att nu hämma och förminska dessa oredor». Man kan även sluta sig till att växeloperationer med bankens fond varit på tal inom kommittén, ty förf. avstyrker upprepade gånger en operation, varigenom statsvärkets knappa medel äventyrades och bankens fond minskades. — För övrigt har emellertid ej ens kommitténs betänkande, som den 17 april anmälles i statsrådet², blivit bevarat.

Karl Johan vidtog emellertid, när det andra gången föredrogs, sannolikt enligt kommitténs hemställan, åtgärder för en strängare kontroll av växelaffärerna. Varje onsdag och lördag skulle uppgift lämnas till kommerskollegium om alla växelköp under den föregående postdagen. Denna uppgift skulle innehålla mäklarens, växelgivarens och växeltagarens namn, växelns belopp och kursen, och en avskrift därav skulle tillställas statssekreteraren för handels- och finansärenden. Dessutom skulle det genom kommerskollegii advokatfiskalsämbete noggrant vakas över att någon mot växelstadgan stridande trassering ej ägde rum, varjämte mäklarna skulle vara skyldiga att på anfordran för kommerskollegium uppvisa sina böcker.³

Dessa beslut fattades den 7 maj. Karl Johan synes omedelbart därefter hava upptagit kampen för kursens nedsättande såväl genom växeloperationer som genom påtryckningar på köpmännen.

¹ Handlingar rör. finansväsendet 1810—1834. Omslagsrubrik: Diverse uppsatser, P. M. m. m. i finansärenden (1810—1834).

² HFP 17 april 1811.

³ HFP 7 maj 1811.

Då dessa åtgärder äro Karl Johans privata angelägenhet, varom de officiella källorna hava så gott som intet att förtälja, kan en skildring därav med det nu tillgängliga materialet ej bliva fullständig; detta gäller särskilt åren 1811 och 1812.

Så mycket är emellertid tydligt, att de den 7 maj fattade besluten blott utgjort en utgångspunkt för ytterligare åtgärder. Karl Johan lät nämligen nu på börsen avgiva växlar till lägre kurs än som kunnat erhållas. Detta tycks ha skett genom olika handelshus. Trolle-Wachtmeister omtalar, att han närmast anlitat firman Michaelsson & Benediks¹, och från den 23 juni föreligger från stockholmsköpmannen Gustave de Ron fils en begäran om 100,000 mark till operationer för kursens nedsättande.² Genom de specificerade uppgifter om växelslut, som efter den 7 maj skulle avgivas, hade Karl Johan satts i stånd att noggrant kontrollera dragningarna, och de som slutit till högre kurs än den, vartill hans egna växlar avgivits, synas hava utsatts för hotelser och påtryckningar. Följden blev att man på börsen officiellt lät notera en lägre kurs, medan under hand växelslut skedde till den högre, naturliga kursen. Att det tillgick så omtalas dels i den nämnda skrivelser från Gustave de Ron, dels i Wirséns likaledes redan nämnda betänkande av den 1 juni 1811.³

Detta senare är av stort intresse. Det framgår därav att Karl

¹ Trolle-Wachtmeister 2,76. Trolle-Wachtmeister berättar, att Karl Johan vid närmast följande statsrådssammanträde »gjorde ett utfall mot köpmännen och befallde statssekreteraren att uppläsa listan. Vid var person, som dragit för den verkliga kursen, gjorde han utrop. T. ex.: första namnet var hr Schön (noterad för verkliga kursen). »Åh, där ha vi en av folkets blodsugare!» Vidare: hr N. N. (samma kurs). »Åh, där är en av samma sort! Se bara, mina herrar, de där människorna vilja undergräva våra finanser. Det är deras avsikt.» Vidare: hr Benediks (den lägre kursen). »Åh, mina herrar, där ha vi en fosterlandsvän! Det är en välsinnad man, som nöjer sig med en måttlig vinst och som inte vill förstöra våra finanser.» Brinckmans förvåning (han hade varit mellanhand mellan kronprinsen och Benediks) »över den komedi, som speltes, kan icke beskrivas; han visste icke om han skulle tro sina öron, när sådant yttrades framför honom, genom vilken befallning gått till Benediks.»

² Meddelande av prof. Sam. Clason.

³ G. F. Wirséns koncept, Finansfrågor. Omslagsrubrik: Angående medel emot växelkursens stegring. Datering är en upplysning av prof. Sam. Clason. 3 koncept finnas, ett förberedande och ett slutgiltigt på svenska samt en översättning av det senare till franska.

Johan redan nu givit uttryck åt sin tro på en »sammansättning» av handelshusen för att stegra kursen och på att de härvid lånade sina tjänster åt avundsfulla grannars försök att motarbeta de bemödanden, som regenten nedlagt på kursens styrande. Vidare erhåller man sannolikt kännedom om arten av de gjorda påtryckningarna, i det att det tydligen av Karl Johan föreslagits att växeltrassenternas namn skulle införas i de allmänna tidningarna och att de som stegrade kursen skulle förklaras för fiender till fäderneslandet. Wirsén förklarar sig emellertid anse det vara omöjligt, att köpmännen skulle vilja låna sig till dylika brottsliga planer, och han avstyrker även på det kraftigaste förslaget om offentliggörande av växeltrassenternas namn och deras brännmärkande.

Han utreder vidare utförligt det berättigade i handeln med växlar. Kursens höjd beror ej på växelspekulationer, utan på underbalansen, lurendräjerierna, lyxen, överdrifterna i konsumtionen, näringarnas vanmakt genom det förflutna kriget samt i någon mån av en lättare tillgång till landets representativa mynt, förorsakad av ett hastigt tillkommet större rörelsekapital. Alla »extraordinaira regimer» för kursens nedsättande äro förkastliga. Även om de hjälpa för en kortare tid skada de i längden. Särskilt uppehåller han sig vid det pågående konstlade nedhållandet av kursen. Det är bättre att kontrahenterna öppet få annonsera sitt växelslut än att de skola göra sig skyldiga till lagbrottet att i hemlighet sluta för en högre betalning. Följden av denna dubbla växeloperation med en ovarierad kurs och en högst obetydlig öppen växelhandel på börsen blir köld för regeringens författningar och anledning till immoralitet och falskhet hos nationen. Även för upptäckandet av eventuella illojala spekulationer vore det nödvändigt »att kursen finge opåttalt noteras så hög som den verkliga slutas». — »Nu höljas bägge (den hederlige och den brottslige) under hemliga växelslut, och till allmän uppgift om en lägre växelkurs komma allenast smärre poster, vilka kanske även de äro pro forma». — »I Göteborg — — — har en högre kurs än i Stockholm varit noterad hela månaden. Och många här köpta växlar hava där för andra gången blivit sålda.»¹ Det enda riktiga är »att

¹ Kursen i Göteborg håller sig fr. o. m. jan. till aug. 1811 betydligt, ända till 16 à 19 sk., högre än i Stockholm. I maj 1811 är skillnaden 10 à 15 sk. Detta förklaras emellertid åtminstone delvis av ett i Göteborg rådande exceptionellt starkt växelbehov.

kursen fritt och oklandrat annoteras till det skillingtal, som i allmänhet slutes». Genom direkt värkan på själva trasseringen vinnes intet. De rätta medlen däremot äro: Odlings- och konstflitens samt näringarnas uppmuntran och understöd. Statens kredit hos utlänningen bevarad. Lurendräjeriernas hämmande (vartill oundgängligen hörer någon mera utsträckt rätt till visitationer än den närvarande). Tarvlig levnad, genom exempel från högre kretsar framställd till efterföljd hos menigheten.

Genom flera rapporter från Wirsén till Karl Johan rörande kursen vet man att växeloperationerna fortsatts åtminstone juli månad ut. Sannolikt hava de även sedermera fortsatts¹, ehuru inga underrättelser föreligga förrän från januari 1812, då en del brev från Schwan till Wirsén giva upplysning därom. Det framgår av dem att Wirsén ännu å Karl Johans vägnar sköter dessa affärer och att handlandena Schwan och Arfvedson förmåtts att draga växlar till lägre kurs än som kunnat erhållas. I ett brev av den 29 jan. 1812 omtalar Schwan att de föregående dag dragit ett par tusen rdr vardera till 84 sk., ehuru de blivit bjudna 86 sk.; han tillägger emellertid att »ingen particulier kan ensam styrka allas kredit nog för att hindra kursens stigande eller fallande». Han föreslår därför anskaffande av en fond på 100,000 rdr i Hamburg att draga på. Om detta förslag ej antages, utber han sig blott »att en stegrad kurs ej tillräknas reella handelshus på börsen, vilkas värkliga interet och syftemål aldrig annat är eller kan vara än att vårt mynt bibehålles i ett stabelt värde».² Det framgår emellertid av ett följande brev, att detta förslag accepterats och satts i värket.³ — En kursstegring i augusti har antagligen framtvingat nya dylika åtgärder. Wetterstedt uttrycker nämligen då för Wirsén Karl Johans bekymmer över kursens stegring och hans önskan »av de skäl hr statssekreteraren tillräckligt känner, att den även med uppoffringar måtte sänkas», i vilket avseende nödiga anstalter skola vidtagas; H. K. H.

¹ I Adlersparre, 1809 och 1810, Tidstaflor, 3,212 refereras ett samtal mellan Karl Johan och Lorent, varav framgår att vid slutet av 1811 Karl Johan ansåg att kungsgårdarna borde användas till sedelmyntets förbättrande och att en amor-tissemensfond för dess successiva indragning borde anordnas. Yttrandet kan dock möjligen syfta på pappersmyntet i Norge.

² Brev till Wirsén $2\frac{1}{1}$ 1812.

³ » » » $4\frac{1}{2}$ 1812.

är villig att, om så påfordras, uppoffra något till kursens förbättrande.¹ — De närmaste underrättelserna äro från början av 1813, då enligt Schön & Co:s uppgift K. M:t givit order om en trassering på London på £ 25 à 30,000 till förekommande av ytterligare kursstegring. Denna värkställdes, sedan summan fixerats till 100,000 piaster, av handelshusen Schön & Co. och Tottie & Arfvedson.² En del brev från Schwan till Wirsén från början av 1813 visa även att växeldragningar då pågå³; i juni gjorde man bruk av rätten att i banken lyfta silver för växelkursens nedsättande; en summa på 100,000 rdr sp. uttogs för detta ändamål mot deposition av 150,000 rdr i Göta kanals diskonts 3 % sedlar.⁴ Sedermera hava emellertid tydligen på ett par år inga växeldragningar skett i syfte att nedsätta kursen.

Under kriget försåldes visserligen en betydande del av de engelska subsidieväxlarna på börsen, men detta var ju en nödtvungen operation, som på intet sätt åsyftade kursens nedsättande. Tvärtom fruktade man — särskilt Wirsén — för att kursen genom dessa försäljningar skulle undergå en starkare sänkning, vilket skulle gjort att man fått mindre betalt för växlarna och sålunda mindre medel till krigets förande. Det var dylika farhågor, som kommo Wirsén att i brev till Mörner ⁸/₆ 1814⁵ föreslå, att man i stället för växelförsäljningar på börsen skulle försöka att omsätta de då återstående subsidierna, £ 250,000 à 300,000, i silver och guld och låta banken inlösa detta. Härigenom skulle bankens fond förstärkas med över 1 mill. rdr. Detta föranledde Mörner att den 14 juni hos bankofullmäktige göra en förfrågan om och till vilket pris banken skulle vilja tillösa sig silver.⁶ Ehuru kursen vid denna tid var uppe i 94 à 99 sk., förklarade fullmäktige, att banken ville inlösa högst 400,000 rdr i silver efter en kurs av 72 sk. Detta anbud var naturligtvis alldeles oacceptabelt, och planen fick förfalla.⁷

¹ Brev till Wirsén ¹⁶/₈ 1812.

² Esplunda arkiv. Brev ¹³/₁—²⁹/₇ 1813 i bunt med omslagsrubrik: Herrar Schöns och Arfvedsons brev om växeloperationer samt andra märkeliga brev.

³ Det sista är av 18 mars. Ovisst är emellertid, om det här är fråga om operationer för kursens nedsättande.

⁴ HFP 30 juni 1813.

⁵ Mörner-Wirsén 1814.

⁶ FIH 14 juni 1814, s. 389.

⁷ HFP 22 juni 1814, mom. 1.

Att fullmäktige på detta sätt låta ett enastående gynnsamt tillfälle till fondens förstärkande gå sig ur händerna var visserligen förklarligt, men dock i hög grad att beklaga, när man tänker på den betydelse en sådan förstärkning skulle haft för realisationsfrågans lyckliga lösning. — Karl Johans växeloperationer åren 1811—1812 voro emellertid helt säkert av en mera vidsträckt omfattning än ovanstående notiser giva vid handen. Deras betydelse belyses av att han själv uppskattar sina förluster därpå till 170,000 rdr.¹

Emellertid hade Karl Johan ej försummat att göra bruk av sitt andra medel mot växelkursen, nämligen framtvingande av överbalans, framförallt genom importens minskande genom överflödets hämmande och prohibitiva åtgärder. Hans program i detta avseende formuleras i augusti 1811 av Wirsén på följande sätt: »— — — att K. M:t ibland de huvudsakligaste föremålen för sina omsorger räknade återbringandet av rikets sedelmynt till ett jämnare förhållande emot det utländska: att de beredde utvägar för exporthandel och sjöfart och den oavlättna uppmärksamhet, som blivit lämnad att hindra överflödig import, allt under en politisk ställning, som härvid försvårade varje steg, därpå borde tjäna till det ojävaktigaste bevis.»²

Den första åtgärden i detta syfte var utfärdandet av en »på H. K. H:s befallning författad» kungörelse »om utländska överflödsvarors inskränkta bruk och en noggrann efterlevnad av förbuden mot lurendräjeri och tullförsnillning».³ Det heter där att K. M:t »med uppmärksamhet omfattat alla tillfällen att återbringa den säkerhet och stadga i rikets pänningevärk, som utgöra ett angeläget och huvudsakligt villkor för bevarande av statens självbestånd och tillbörliga anseende» och att K. M:t därvid »funnit vara en ostridig, av alla tiders erfarenhet bestyrkt sanning, att bland de kraftigaste medlen till befrämjandet av detta ändamål bör räknas en utsträckt och klokt använd omtanka att öka förrådet av inhemska alster och tillverkningar, och däremot minska behovet av utländska varors införsel». På grund härav framställer K. M:t till sina undersåtar en vädjan att genom sparsamhet och framförallt genom åsidosättande av utländskt överflöd »förekomma ett lättsinnigt förspillande av rikets

¹ Ulfsparre, Från Karl XIV Johans dagar, s. 295.

² HFP 14 aug. 1811, mom. 15.

³ HFP 3 juli 1811.

krafter och undanröja den oreda i pänningeställningen, som av en minskad varuavsättning utan en tillika minskad varuinförsel nödvändigt måste uppstå». Ur samma synpunkt framhålles sedan nödvändigheten av tullförfattningarnas stränga efterlevnad.

I synnerhet detta sistnämnda mål sökte man med alla tillgängliga medel uppnå. Särskilda ombud för regeringen utsändes för att kontrollera tullförfattningarnas handhavande¹; landshövdingarna erinrades i ett cirkulärbrev om att noggrant iakttaga författningen mot judars kringstrykande²; de nyss avskaffade husvisitationernas återinförande beslöts³ o. s. v. Och av delvis samma motiv avläts proposition till riksdagen 1812 om lanttullarnas återinförande. Betecknande är att när det av Gustaf IV Adolf upphävda produktplakatet efter freden med England återställdes till full kraft och värkan, skedde det för att, som det heter i kungörelsen därom, »till förekommande av myntvärdets ytterligare förfall inskränka importen i förhållande till det verkliga behovet».⁴ Härmed var det emellertid slut med dessa åtgärder. Hela strävandet att sänka kursen ligger sålunda nere under krigsåren, men blott för att sedermera återupptagas med desto större kraft.

* * *

När Karl Johan år 1815 återupptager kampen för upprätthållandet av sedelmyntets värde, riktar han sina ansträngningar i främsta rummet mot »agiotörerna». På importens minskande tänker han på allvar först då han tror sig hava omintetgjort dessas landsfördärvliga planer. Han öppnar mot dem ett verkligt fälttåg, för att begagna hans eget uttryck; han förföljer dem med alla medel, som stå honom till buds, både med börsoperationer och rege- ringsåtgärder av alla slag.

Orsaken till att han nu ser den största faran i agiotörernas spekulationer är utan tvivel att han anser handelsbalansen under dessa år (slutet av 1815—1817) vara synnerligen fördelaktig för Sverige. När trots en stor export och en starkt minskad import växelkursen ej faller utan tvärtom stiger, så måste detta berö på

¹ HFP 23 okt. 1811.

² » 23 okt. 1811.

³ » 5 aug. 1812.

⁴ » 8 o. 29 juli 1812.

börsspekulanternas brottsliga vinningslystnad. Vi måste fortfarande erinra oss, att han tror att det står i deras makt att stegra kursen nästan i vilken grad som helst. Och faran är så mycket större som han anser agiotörerna bilda ett hemligt parti, en verklig sammansvärjning i förbund med in- och utländska fiender. Han talar om »sammansvärjningen mot allmän och enskild förmögenhet», bestående av »personer, vilka äro kända för sina oroliga tänkesätt och för sina avsikter att nedsätta vårt pappersmynt».¹ Värst är att de härvid gå främmande, mot Sverige fientliga makters ärenden. »Försämrandet av vårt pappersmynt är en verklig inre sammansvärjning mot allmän och enskild förmögenhet, och tillika en yttre sammansvärjning av statens fiender, vilka hava dess fall för ändamål och därtill betjäna sig av personers biträde, vilka kanske ej ens ana att de äro verktyg i de förres händer.»² Det är särskilt den danska regeringen, som han tror utgiva stora summor genom svenska agiotörer för att försämra myntvärdet och därigenom åstadkomma en allmän upplösning i det svenska samhället. Under sådana förhållanden är det givet, att Karl Johan måste anse det som sin främsta uppgift att till det yttersta bekämpa dem som spekulerade på kursens stegring. »Staten är i krig med agiotörerna»; den svenska statens väl eller ve hänger på kampens utgång. Frågan om växelkursen blir under åren 1815—17 dominerande i Sveriges inre politik.

Redan i februari 1815 finna vi Karl Johans tankar åter riktade på detta ämne. Han ger då Wirsén i uppdrag att konferera med Mörner om medel till förekommande av kursens stegring och ställer i utsikt en särskild konselj för behandlingen av denna fråga.³ Möjligen har han även redan nu återupptagit sina växeloperationer.⁴ Han synes även hava väntat sig understöd från riksdagen. Han förmåddes med svårighet att avstå från att av denna begära

¹ HFP 7 maj 1817.

² » 30 april 1817.

³ Brev till Wirsén ²³/₂ 1815.

⁴ Härpå tyder hans yttrande 6 dec. 1816 (HFP) om att han gjort upppringar för kursens nedsättande »från nästlidet års början.» Advokatfiskalen Wennberg skriver till Mörner ¹²/₄ att han av den mäklare, som säljer statskontorets växlar, underrättats om att kursen skall hållas vid 104 sk. och att han värkställt växelförsäljningar för detta ändamål. (Esplunda arkiv, »Diverse brev 1815»).

en fond för växeloperationer¹, och i trontalet uttrycker han sina bekymmer över »den allmänt åklagade osäkerheten i sedelmyntets värde» och uppmanar ständerna att vidtaga åtgärder för dettas stadgande.

Så stod saken, då i juli 1815 genom guadeloupe-fonden rika medel i växlar kommo att stå till hans förfogande. Karl Johan skyndar också att begagna sig därav. Redan den 25 juli börjas växelförsäljningarna för att fortgå hela hösten; det är vid dessa som intresset nu främst knyter sig. Omsorgen härom tillkom givetvis närmast den kommitté, som av Karl Johan den 16 augusti tillsattes för att taga hand om de betalningar av guadeloupemedlen, som ägde rum före den 1 december. Medlemmar av kommittén blevo Engeström, Mörner, Wirsén och Wetterstedt. Den har naturligtvis en rent privat karaktär; utom själva utnämningssakten finnas blott ett par för vårt ämne betydelselösa inlagor kvar.² Emellertid kunna växeldragningarna denna höst tämligen noggrant följas, främst genom Karl Johans korrespondens med kommitténs ordförande, Lars von Engeström.

Det praktiska handhavandet av affärerna överlämnades åt en av medlemmarna, närmast Mörner. Av rapporter till honom från mäklaren Paterson framgår att dragningarna börjat den 25 juli och sedan regelbundet fortgått, vanligen med en summa på £ 2- à 3,000. En gång, den 15 augusti, avgavs dock nära £ 18,500. Dessa rapporter sluta den 8 sept., och det framgår även av andra omständigheter, att Mörner lämnat befattningen i fråga vid mitten av denna månad.³

Mörners tankar om dessa operationer framträda i ett intressant brev till Wetterstedt.⁴ Han berättar där att Karl Johans

¹ H. H. svar ²⁶/₁₀ 1815.

² »Kommitté för likvidation av Sveriges utländska skuld», Det är sannolikt denna kommitté, som åsyftas i Schinkel 9,279 och Trolle-Wachtmeister 2,74. — Av någon annan kommitté med detta ändamål har det ej varit möjligt att finna något spår.

³ Esplunda arkiv, bunt: »Uppgifter angående växelkursen från J. G. Paterson till A. G. Mörner».

⁴ ¹¹/₉ 1815. Brevet slutar med en »apostille», där Wetterstedt uppmanas att översätta det och visa det för Karl Johan. »Jag tror det ej skulle skada att H. K. H. finge se en enkel framställning av ett ämne, som det aldrig är möjligt att med honom diskutera, emedan han alltid faller en i talet.»

avsikt är att nedbringa kursen från 107 à 105 sk. till 96 à 98 sk.¹ och att betydande växelförsäljningar på ända till £ 18,000 på en postdag gjorts för detta ändamål. Han förklarar vidare, att han anser alla försök att nedtvinga kursen dömda att misslyckas; ansträngningarna borde i stället riktas på »att söka fixera kursen, d. v. s. att söka hindra dess ombytthet och stigande och giva den en stadga, som för myntvärdet är det väsentliga». Han framhåller även särskilt faran av växelförsäljningar av dessa medel, som ju äro avsedda för de utländska skuldernas betalande. Detta brev översattes och lämnades till Karl Johan på Mörners egen begäran.

Det dröjde emellertid, såsom nämnt, ej länge, förrän han överlämnade dessa omsorger till Wirsén², som efter mitten av september synes hava fått dessa ärenden om hand. I Wirsén fann Karl Johan en villigare medhjälpare än Mörner varit. Han kastade sig med hela sin iver på uppgiften att nedsätta kursen, och han är fullt övertygad såväl om möjligheten som nyttan av att bringa ned den till 8 rdr (från 8,44) på London och 96 sk. (från 107) på Hamburg.³ Från 25 juli till 1 sept. hade dragits £ 43,340 och till 26 sept. £ 89,535.⁴ Dragningarna hade dittills blott skett på England; nu överflyttades emellertid en fond på £ 20,000 till Hamburg, och man började draga växlar även på denna ort. Inalles hade sålunda t. o. m. den 23 sept. £ 109,535 disponerats.⁵

Karl Johan började emellertid nu bli betänksam. Mörners framhållande av faran att på detta sätt disponera för den utländska

¹ Jfr Wetterstedts brev till Mörner $\frac{3}{9}$ 1815 (Esplunda arkiv, »Diverse brev 1815»), där W. på Karl Johans befallning ger Mörner order att hålla kursen vid 96 à 98 sk. och att skaffa en fond i Hamburg i och för växeldragning även på denna ort. Han nämner i brevet även att han översänder en P. M. angående kursen av Lorent.

² Av L. v. Engeströms rapport till Karl Johan 19 okt. (H. H. svar) framgår att Wirsén sköter växelaffärerna den 19 sept. Se även brev från Mörner till Wetterstedt $\frac{13}{9}$ 1815. För växlarnas försäljande på börsen begagnade man sig av köpmännen Schwan, Arfvedson och Philipson. Mörner — Wirsén 1814, $\frac{2}{10}$ 1815.

³ Alinska avskriftsamlingen. Brev och handlingar rörande Sveriges och Norges historia 1815—1844. Brev från Wirsén till Wetterstedt $\frac{28}{9}$ 1815.

⁴ Kopia av brev till Mörner av $\frac{21}{9}$ i H. H. svar $\frac{8}{10}$. Wirséns promemoria $\frac{17}{10}$. G. F. Wirséns koncept, Div. Fonder. H. H. svar $\frac{8}{10}$.

⁵ I brev från Mörner till Wetterstedt $\frac{13}{9}$ omtalas en plan att draga växlar även i Göteborg. Av L. v. Engeströms rapport till Karl Johan $\frac{19}{10}$ framgår att så skett.

skuldens betalande avsedda medel hade gjort intryck på honom, och när han erhöll underrättelse om att den sistnämnda summan tagits i anspråk, ger han order om att blott £ 50,465 ytterligare skulle få dragas; man skulle då komma upp till en summa på sammanlagt £ 160,000. Om emellertid dessa medel skulle visa sig otillräckliga för kursens behärskande — vilket Karl Johan emellertid hoppades ej skulle bli fallet, i synnerhet i betraktande av den oerhörda järnexport, som ägt rum — borde man i tid förbereda honom därpå, då han ställer i utsikt att ytterligare £ 35,000 skulle få användas.¹

När denna underrättelse nådde Wirsén, var den fastställda summan på £ 160,000 redan använd. Han inger då till Karl Johan en promemoria, där han på det bestämdaste avråder från växeldragningarnas avbrytande. Han anser att det ej är den ringaste fara med att fortsätta därmed, ty han beräknar att £ 280,000 av guadeloupemedlen utan fara kunna förvandlas i svenskt mynt. Vid betalningen av den utländska skulden kan nämligen nämnda summa i stället tagas av pommerska medlen.² Karl Johan vidhöll emellertid sitt beslut. Han har hela tiden misstänkt, att agiotörerna passade på tillfället att för billigt pris uppköpa regeringens växlar för att sedan gömma dem och sälja dem till högre kurs.³ Då nu kursen trots alla växelförsäljningar ej faller, övergår denna misstanke till visshet. Han svarar därför att hans strävanden att upprätthålla den allmänna krediten redan kostat honom mer än 400,000 rdr, och han har ej lust att använda nya fonder »för att underlätta agiotagen och rikta agiotörerna», och för övrigt hava guadeloupemedlen en bestämmelse, de pommerska medlen en annan, och han vill ej blanda ihop dem. »När därför den summa, som jag givit Eder tillstånd att draga, är slut, skall Ni ej avgiva flera växlar före min ankomst till Stockholm, dit jag måste begiva mig för att bringa dessa affärer till ett slut.»⁴

Karl Johan hade hela tiden följt dessa växeloperationer med

¹ H. H. svar $\frac{8}{10}$ 1815.

² Wirséns P. M. $\frac{17}{10}$. $\frac{5}{10}$ skriver Wirsén till Mörner (Mörner—Wirsén 1814) att av guadeloupemedlen £ 150,000 utan fara kunna avgivas och att om preussarna betala ordentligt, denna summa kan ökas med ytterligare £ 100,000.

³ I brev till Mörner $\frac{21}{9}$ (H. H. svar $\frac{8}{10}$) ger han uttryck åt dessa farhågor.

⁴ H. H. svar $\frac{26}{10}$ 1815.

det mäst spända intresse och under ständiga bekymmer. Det som främst orsakade dessa var att trots en betydande export och gynnsam handelsbalans man ej ens genom de enastående stora växelförsäljningar, som man genom guadeloupefonden kom i tillfälle att göra, kunde lyckas fälla kursen. »Kursen stiger alltjämt till våra bankosedlars skada. Varje god medborgare måste med indignation se, att oaktat det har exporterats mer än 400,000 skeppund järn detta år, vårt cirkulerande pappersmynt förlorar sin kredit utåt och sitt förtroende inom landet. Denna minskning av sedelvärdet kan blott vara en värkan av agiotagen eller kanhända av illviljan.»¹ En annan gång skriver han: »Jag kan knappast giva uttryck åt den sorg, som jag har erfarit vid underrättelsen om att, trots den oerhörda exporten av järn, koppar och bräder, vårt pappersmynt förlorar i värde för varje dag». Orsaken är att söka antingen i inhemska handlandes girighet eller i något utländskt sällskaps (compagnie) kalkyler, och man bör ej tveka att häremot använda alla medel som stå till förfogande.²

Med de »inhemska handlandena» menar han närmast järnexportörerna. Han har redan nu fått fullt klart för sig, att det är dessa som främst äro orsak till kursens stegring, och han planerar redan nu den kamp mot dem, som han sedermera med så mycken kraft satte i värket. I samband med en befallning till Engeström att låta avfordra dem uppgift om de orter, på vilka de dragit växlar, förklarar han, att om dessa herrar ej uppföra sig bättre, skall han mot dem öppna ett fälttåg, som skall frantaga dem järnhandeln och ställa till regeringens disposition alla växlar, som erhållas genom järnets försäljning. Regeringen skall då bli herre över börsen, och dessa herrar, som med en brottslig girighet stegrat kursen, skola se sig berövade såväl sin berättigade som sin otillåtna vinst.³ En annan gång är det de ämbetsmän, som ha statsmedel om hand, som få uppbära misstankar för att använda de anförtrödda medlen till spekulationer i kursstegring på börsen. Om täta och grundliga revisioner av de offentliga kassorna ske, är det antagligt att kursen skall sjunka ännu fortare än den stigit.⁴

¹ H. H. svar $\frac{28}{9}$ 1815. Karl Johan avser här tydligen kursen på England.

² » » $\frac{8}{10}$ »

³ » » $\frac{28}{3}$ »

⁴ » » $\frac{8}{13}$ »

Vid denna tid framträder också ånyo Karl Johans övertygelse om att även mot Sverige fientligt sinnade makter, särskilt Danmark, arbeta på kursens stegrande för att därigenom sätta vårt mynt i vanvärde. Han har fått underrättelser om att flera personer i Skåne, kända för sin opposition mot regeringens åtgärder och den lagliga ordningen, göra spekulationer med Köpenhamn och införa en mängd danska sedlar i Skåne till skada för det svenska pappersmyntet. I samband härmed vill han vidtaga en åtgärd, som han längre fram förgäves söker få genomförd i en strängare form, i det han befäller Engeström att konferera med statsrådet om lämpligheten att lägga en särskild tullavgift på alla från Danmark kommande varor. Han har även fått underrättelser om »att den danska regeringen, alltid ihärdig i sin politik mot Sverige, redan har gjort stora uppoffringar för att sätta vårt mynt i vanvärde och att stora summor av subsidiemedel använts till detta ändamål. Man tror t. o. m. att 300,000 écus av den million, som Preussen skall betala, skall få denna användning».¹

Det var under dylika farhågor som Karl Johan, såsom nämnt, gav befallning om växeldragningarnas avbrytande och begav sig till Sverige för att personligen leda kampen mot agiotörerna. Något avbrott kom emellertid icke att ske. Engeström skriver till honom, att tanken på att göra danskarna en glädje genom kursens obehindrade stigande smärtat honom så djupt, att han på egen risk låter växelförsäljningarna fortgå, tills svar hinner anlända på hans enträgna begäran om tillåtelse att fortsätta dem.² I nästa brev berättar han, att den 3 nov. £ 3,000 avgivits och att S:t Barthélemymedlen kommit alldeles lagom för att sätta Wirsén i stånd att hindra kursens stigande.³ Tydligt är även att växelförsäljningen fortsatts också efter Karl Johans hemkomst, om än ej i samma skala som förut, ty han ger den 7 dec. ny befallning om dess avbrytande.

Utöver den omnämnda summan på £ 160,000 hade då åtminstone ej över £ 47,000 avgivits på börser.⁴ Anledningen till att växelförsäljningen fortsattes, om än, som den angivna siffran visar,

¹ H. H. svar 28/9 1815.

² L. v. Engeströms rapport 2/11 1815. H. H. svar.

³ » » 5/11 » » »

⁴ Se nedan s. 126 not 1.

i betydligt minskad skala, var sannolikt, att man efter den stora konkursveckan 7—14 nov., då flera av Stockholms största handelsfirmor stupade, ansåg sig hava skäl att vänta större framgång av operationerna. Engeström skyndar att inför Karl Johan betyga sin stora glädje över de första bankrutterna. De ha nämligen drabbat de främsta agiotörerna, och han anser att man nu kan vänta ett slut på de ruinerande spekulationer, som i så hög grad bidragit till sedlarnas deprecierande.¹ Karl Johan delade antagligen hans glädje och hopp²; i varje fall fortsattes, såsom nämnt, växeloperationerna till den 7 dec., då Karl Johan i ett brev ger Wirsén befallning om deras upphörande.³ Hoppet att kursen efter agiotörernas fall skulle kunna bringas att sjunka slog nämligen fel, och Karl Johan utvecklar i det ifrågavarande brevet sina tankar härom. Han anser att det sedan juli endast varit regeringens växlar, som uppehållit den allmänna krediten; trots alla uppoffringar och trots den stora exporten har emellertid kursen ej förbättrats. »När man betänker detta, måste man bli övertygad om att en osynlig hand leder och underhåller det system, som införts av de nyss stupade agiotörerna.» Man måste därför avbryta regeringens växeldragningar för någon tid och noggrant iakttaga alla som draga växlar på utlandet för den händelse att de skulle höja kursen. I så fall måste utomordentliga medel anlitas. »Det är tid att vidtaga kraftiga åtgärder och att fullfölja dem med ihärdighet för att undertrycka ett ont, som trots alla regeringens uppoffringar och varje god medborgares önsknings fortsätter att hota den allmänna förmögenheten och den enskildes välstånd.»

Karl Johans avsikt är sålunda att noga iakttaga var och en som försöker stegra kursen för att sedan med alla medel söka komma honom till livs. Man kan sluta sig till att underrättelse om

¹ H. H. svar $\frac{8}{11}$ och $\frac{9}{11}$ 1815.

² I brevet till Wirsén $\frac{7}{12}$ talar han om »de nyss stupade agiotörerna».

³ Brev till G. F. Wirsén från Karl Johan $\frac{7}{12}$ 1815. Ovanstående uppgifter bestyrkas av i bunt »Finansväsende, växeldragning: sammandrag av växelslut» befintliga uppgifter om växelhandeln på Stockholms börs. Åtminstone en del av regeringens växlar äro här igenkännliga. Man finner städse en lång rad på samma jämna belopp, sålda genom den ovannämnde, av Mörner använde mäklaren Paterson. Sådana växlar avgivas regelbundet under tiden 3 nov.—6 dec. De äro vanligen på £ 200 och uppgå sammanlagt till omkr. £ 20,000. Den 6 dec. avgåvos 18 st. lydande på £ 100. Den 8 dec. och därefter förekomma däremot inga.

hans avsikter meddelats köpmännen, och samma egendomliga resultat uppnåddes som under våren 1811.

Wirsen har tydligen i slutet av oktober beslutit sig för att ej låta kursen gå över 102 sk.¹, och den håller sig även från den 27 okt. oförändrat vid denna siffra. I någon mån kan detta förklaras av att regeringens växlar såldes till denna kurs, ehuru det nog är troligt att särskilda påtryckningar redan då gjorts. Emellertid står den kvar på precis samma nivå, utan den minsta ändring, även efter växeldragningarnas avbrytande den 7 dec., hela året ut och hela januari 1816. Även kurserna på London och Amsterdam förhålla sig på samma egendomliga sätt, den förra från november, den senare från den 5 december. Detta förhållande kan ej vara naturligt; detta är så mycket omöjligare som växelkursen i Göteborg i november höll sig vid 108 à 109 sk. för att i december gå upp till 114 à 118 sk. och i januari och februari stod på samma nivå. Förhållandet har givetvis varit detsamma som under den nämnda tiden 1811 och vid ett likadant tillfälle längre fram, nämligen att man på grund av gjorda påtryckningar ej velat höja den officiella kursen och därför formellt låtit notera en lägre konstant kurs, medan den egentliga växelhandeln skett under hand till normal kurs.² På detta sätt kunde det emellertid ej fortgå. Om intet annat, så måste dock skillnaden mellan kursen i Göteborg och i Stockholm övertyga Karl Johan om att ej allt stod rätt till.

Slutligen kom det till en kris vid det bekanta, aldrig protokollförda, extra statsrådssammanträdet den 1 februari 1816, till vilket Wirsen särskilt kallats. Här återgives Trolle-Wachtmeisters skildring av detsamma³:

¹ Schwan skriver i ett brev till Wirsen ³¹/₁₀: »Sedan vi en gång börjat lova mäklarna växlar à 102 sk. — — —»

² Trolle-Wachtmeister 2,75 skriver 1 jan. 1816 att kursen är »nedtvingad i Stockholm genom regeringens maktspråk och genom dess i små partier indragna växlar». Detta tyder på att växeldragningarna fått fortgå, i så fall dock endast i ytterst liten skala, då ju efter 7 dec. 1815 till juli 1816 blott omkr. £ 47,000 kunna ha dragits. Att kursen varit nedtvingad bestyrkes även av Excellensen greve A. F. Skjöldebrands memoarer 5,231.

³ Trolle-Wachtmeister 2,77. Jfr Schinkel 9,284. Detta sammanträdes existens måste anses fullt bestyrkt. Jfr Hildebrands recension av Skjöldebrands memoarer, Hist. tidskr. 1905. Avgörande är i varje fall Karl Johans yttrande 23 okt. 1816 (HFP): »I sistlidne mars månad täcktes konungen, på min underdåniga anhållan, sammankalla ett utomordentligt statsråd, varvid landshövding Järta var

»Kronprinsen hade till i går begärt av kungen ett extra statsråd, därvid Järta och Wirsén skulle vara närvarande. Man visste, att kursen skulle åter bliva ett föremål för hans utbrott, och man befarade en storm, ty den falska operationen att styra den hade redan kostat stora summor utan annan värkan än noterande av en imaginär kurs uti Stockholms avisa, under det att växelförhållandena i Göteborg och annorstädes voro helt annorlunda.

Kronprinsen inträdde i statsrådet starkt upprörd och adresserade till konungen ett anförande, fullt av de uttryck av kraft och värma, som äro honom egna, och med den ordrikhet, som också tillhör honom i högre grad än någon annan. Han kom, sade han, för att här till protokollet betyga, att han vore oskyldig i fäderneslandets våda, att han gjort vad han kunnat för att förekomma den, att han icke blivit understödd och därför kunnat ingenting uträtta samt ansåg sig nu skyldig att förvara denna förklaring i statsrådets protokoll, för att inför eftervärlden rädda sin heder.

Vid detta senare uttryck, som förekom sist i det vidlyftiga anförandet, kunde Järta icke längre styra sig. Blek som ett lik och stapplande på målet av harn, sade han: »Jag har också en heder¹ att förvara och som jag icke räknar för en obetydlig sak; — jag ber att också få tala i denna sak.» Nu ingick han uti avhandling om kursen, dess orsaker, dess förhållanden; bevisade att alla de mesyrer, som blivit vidtagna för dess styrande, vore lekvärk, ledande till intet annat än att förstöra pänningar och kompromettera regeringen, samt att inga andra medel emot en stigande kurs funnes att använda än att tillvägbringa ett mera fördelaktigt förhållande emellan konsumtion och produktion; samt bad slutligen kronprinsen här till protokollet uppgiva, om Hans Kongl. Höghet hade andra mera värksamma mått och steg att föreslå.

Järta hade talat med en sådan häftighet, att han efter de närvarandes ömdöme förgått sig, men utgången blev honom förmånlig, ty prinsen blev av detta skarpa motstånd nedstämd. Han antog en annan ton, svängde sig undan ämnet, varuti Järta provocerat honom att ingå, och sökte upp andra föremål att beklaga sig över; men fick i vart ögonblick motsägelse av Järta och av Wirsén, som även från början med kraft och värma uttryckt sig. Prinsen, som fortfor att adressera sig till konungen och att beklaga sig över det att han uti ingenting var understödd, inblandade däruti en mängd ämnen. Han anförde t. ex. långsamheten i behandlingen av de nyligen inträffade stora konkurserna, vilket han tillskrev ämbetsmäns intriger. Järta föll honom i talet och förklarade, att de ärendena gå den gång, som lagarna föreskriva och att ingen grundad anledning till anmärkning fanns. — Även nämnde prinsen att man ingenting här arbetar. »Ers Kongl. Höghet har orätt», ropade Järta, »vi arbeta så, att vi förstöra krafter och hälsa. Var

närvarande såsom statssekreterare. Baron Wirsén hade även blivit tillkallad. Sedan jag fastställt börsens tillstånd², yttrade jag min farhåga, att kursen vid närvarande tidpunkt skulle stiga till 130 sk.» Att Karl Johan förlägger det till mars beror givetvis på ett minnesfel. Eljest bestyrker yttrandet, särskilt genom notisen om Wirséns tillkallande, den vanliga berättelsen om sammanträdet.

¹ Orig:s kurs.

nådig och uppgiv, vad som är att göra emot det onda, och Ers Kongl. Höghet skall finna, att de utvägar, som Ers Kongl. Höghet utvisar, skola bliva begagnade och att ingen anledning skall bliva lämnad till klagan över brist på värksamhet eller arbete hos oss. Men vi yrka på att få anvisning på vad jag förut så många gånger framställt såsom det enda botemedlet, nämligen att söka tillvägbringa proportion emellan konsumtion och produktion.»

Wirsén tog nu åter uti saken och yttrade sig med sin trygga fasthet lika allvarsamt och med lika mycken harm, som Järta i sin brusande häftighet. Mörner förenade sig med dem. Wetterstedt, Rosenblad och bägge statsministrarna läto förmärka att de också tänkte lika. Skjöldebrand och Cederström tego stilla. (Lagerbring låg hemma sjuk.) Prinsen var nu alldeles slagen ur fältet. Resultatet av den ström av ord, som nu i tre timmar utgjutits, blev intet annat, än att kursen fick även här i Stockholm lämnas åt sig själv och att man icke mera skulle kasta bort pengar för den chimären att notera en kurs, som icke är den allmänt gällande — en komedi, som likväl åstadkommit och ännu förorsakar oredor uti många handelsaffärer.»

Rörande en punkt i denna skildring står en närmare upplysning att vinna, nämligen om Järtas »avhandling om kursen». Bland Hans Järtas papper finnes ett tyvärr oavslutat manuskript med påskrift av Järtas egen hand »Svar på frågor framställda av kronprinsen till besvarande av statsrådet i början av 1816».¹ Då någon annan konselj från denna tid rörande kursen än den nu ifrågavarande icke finnes omtalad vare sig i protokoll eller andra källor, måste detta aktstycke vara att hänföra hit. Detta bestyrkes även av innehållet. Det inledes med en förkastelsedom över alla försök att genom tvångsmedel invärka på kursens notering. De gällande författningarna »skola efter min övertygelse säkrast bringas till efterlevnad därigenom att växelsluten *få*² bero av fria överenskomelser». »För det allmänna skulle jag anse det vara lika vådligt att överlämna själva noterandet av kursen — — — åt vissa spekulanterns välbehag, som att genom tvångsmedel eller andra konstlade anstalter söka förändra de resultat av en lagligen fri växelhandel, dem det åligger edsvurna mäklare att sannfärdigt notera.» Han övergår därpå till frågan om kursens höjning och sänkning. Han anser, att denna blott bör ankomma på de naturliga förhållanden, som bestämma behov och tillgång av växlar. Dessa kunna vara såväl förmånliga som oförmånliga; vill man emellertid förändra dem, så måste man hålla sig till dess orsaker och ej blott till växelkur-

¹ Hans Järtas papper XII. Handlingar rörande handel och finanser.

² Origis kurs.

sen, varuti de endast taga sig uttryck. Dessa orsaker äro av många slag, och de moraliska äro ej minst viktiga. Därpå följa några överskorsade meningar om huru lättsinnighet, sedefördärv och slösaktighet alltid varit orsaken till staters undergång.

Så mycket synes av detta fragment, att Järta bestämt utdömt Karl Johans tvångsmedel med avseende på kursnoteringen. Nu uppger Trolle-Wachtmeister, att resultatet blev att kursen även i Stockholm »lämnades åt sig själv». Att så verkligt blev fallet, visas av kursens förhållande. Under den nämnda tiden hade utan avvikelse kursen på Hamburg hållit sig vid 102 sk., kursen på London vid 8.44 rdr och kursen på Amsterdam vid 100 sk. Detta förhållande äger rum ännu den 6 februari. Vid nästa notering — den 9 — finna vi emellertid att kurserna plötsligt gått upp till resp. 112 à 110, 9.06 och 106. Detta måste betyda, att de omtalade påtryckningarna upphört några dagar efter det omtalade sammanträdet.

Kursen på Hamburg steg därefter så småningom och nådde i mars 118 sk. Karl Johan planerade då genast ett nytt ingripande. Omedelbart sedan denna kurs noterats, skriver han till Engeström, att då agiotagen och illviljan förena sig för att förstöra vårt pappersmynts värde, ämnar han vidtaga åtgärder för att förekomma sedlarnas fullständiga vanvärde.¹ Det framgår emellertid av senare upplysningar, att intet nämnvärt företagits, vilket är fullt förklarligt, då nämligen kursen omedelbart började falla och fortsatte därmed till mitten av juni. Då vidtog emellertid en stark stegring upp till 130 sk. vid mitten af juli.

En sådan kursförsämring kunde Karl Johan naturligtvis ej ovärksam åse, och en ny, nära årslång period vidtager, då kursfrågan åter träder i förgrunden. Karl Johan försökte närmast att åter anlita det gamla medlet med växelförsäljningar på börsen. Av hans anförande i statsrådet den 23 oktober framgår, att de återupp-tagits vid mitten av juli — sannolikt omedelbart efter hans hemkomst från Norge² — och att till slutet av oktober £ 40,000 och

¹ Karl Johan till Engeström ²²/₃ 1816. Härav torde kunna slutas att under den närmast föregående tiden inga viktigare kursoperationer skett.

² Engeström skriver från Kristiania ¹³/₇ till Mörner (Esplunda arkiv, H. E. grev Engeströms brev 1816): »De tidningar H. K. H. fått om växelkursen hava kommit honom att fatta det beslut att göra en skyndsam resa till Stockholm.»

100,000 rdr Hbg B:o avgivits.¹ De medel han för detta ändamål kunde disponera voro emellertid begränsade, och från denna tid träda växeloperationerna i bakgrunden; i stället yrkar Karl Johan på sådana åtgärder, som göra det nödvändigt att draga statsrådet och riksdagen in i kampen. Närmast tänker han vinna ständernas bistånd; redan i slutet av juni är han troligen betänkt på att sammankalla en urtima riksdag². Detta beslut mognade alltmer. Den 18 juli skriver Mörner att »om lördag (d. v. s. den 20) har konungen befallt en kommitté på Haga för att yttra sig om riksdag i avseende på kursens stegring».³ Denna plan realiserades emellertid först efter Karl Johans hemkomst. En privat kommitté sammanträdde då den 27 juli,⁴ bestående av Brahe, Mörner, general Sandels, presidenten Edelcrantz, Wirsén, Casström, Schwan och Arfvedson. Karl Johan skriver att »man skall då avgöra vilket alternativ som är det bästa, antingen att tillåta att kursen fortsätter att ruinera den allmänna förmögenheten eller att sätta gränser för densamma genom att vidtaga åtgärder, som kunna medföra några handelshus' fall. Om man ej finner något medel för att hejda kursens olycksbringande tygellöshet, är jag besluten att hos konungen anhålla om ständernas sammankallande».⁵

Från denna kommittés förhandlingar finnes blott ett vidlyftigt

¹ HFP 23 okt. 1816. Karl Johan meddelar även att sedan juli 1815 dragits inalles 100,000 rdr Hbg B:o samt £ 247,000. Frändrager man nu den ovannämnda summan för juli—okt. 1816, så återstår för tiden före juli 1816 £ 207,000. Av dessa hade emellertid, som nämnts, £ 160,000 använts vid mitten av okt. 1815. Därefter har sålunda blott £ 47,000 dragits, varav åtminstone £ 20,000 (se ovan s. 121, not 3), om icke allt, avgivits före 7 dec. Enligt HFP 17 april 1817 yttrar Karl Johan: »E. K. M:t tackes påminna sig att för 8 à 9 månader sedan, då E. K. M:t befallde mig att taga åtgärder för växelkursens förbättring, vilken var uppdriven till 130 sk.» o. s. v. Härav framgår tydligt att under tiden närmast förut inga dylika åtgärder vidtagits.

² Brev från Wirsén till L. v. Engeström ³/₇ 1816. »Att i en sådan belägenhet behöva sammankalla ständerna, vore att lägga rågan på bekymren.»

³ Brev till L. v. Engeström ¹⁸/₇ 1816.

⁴ Mörner skriver till Engeström ³⁰/₇: »Den omtalta konferensen på Haga förvandlades måndagen därpå till en kommitté hos greve Brahe.» Enligt denna uppgift skulle kommittén sammanträtt redan den 22; enligt Karl Johans egen uppgift emellertid först den 27.

⁵ Karl Johan till Engeström ²⁶/₇ 1816.

och intressant anförande av Wirsén kvar.¹ Det går i det hela ut på att framställa jämvikt i utrikeshandeln som det enda tillförlitliga medlet att vinna reda i pänningeväsendet. »Exemplet av tarvlig levnad ovanifrån och en sträng tullbevakning äro de huvudsakligaste av positivt och genast värkande medel för att återställa jämvikt i handeln; då men ej förr kunna fullständiga åtgärder äga rum att bringa fasthet och ordning i rikets pänningeväsen, och vad som dessförinnan försökes, mankerar ändamålet och förskingrar den lilla återstående grunden, på vilken ett stadigt system skulle byggas.» Närmare upplysning om kommitténs överläggningar erhålla vi genom ett brev från Karl Johan.² Han berättar där, att Schwan och Arfvedson talat mycket om det avtynande tillstånd, vari handeln befinner sig. De ha också motsatt sig kursens sänkande, men förmåtts att medgiva att den skulle kunna sänkas till 112 sk. utan att orsaka alltför stora förluster. Man skall därför söka sänka den dit och bibehålla den där, tills omständigheterna medgiva dess reducering till 100 à 96 sk.

Viktigare är emellertid att kommitténs betänkande finnes bevarat. Ehuru den ej hade någon officiell karaktär, föredrogs nämligen detta i statsrådet.³ Kommittén förklarar sig här anse att handeln visserligen utfölle oförmånligt, att krediten var skakad och att växelbrist kunde befaras, när återstoden av de utländska skulderna skulle betalas; men då redan betydande avbetalningar gjorts och importen märkbart avtagit, kunde man hoppas att gå

¹ G. F. Wirséns koncept, Finansfrågor. På konceptet står skrivet: »Anförande den 29 juli 1816». Det inledes med en liten intressant teoretisk betraktelse över sedelvärdet, där Wirsén visar sig helt omfatta den härskande privatekonomiska uppfattningen. »En obligation, som, presenterad hos utgivaren, ej inlöses, beror till det värde den därefter behåller av opinionen, nämligen om utgivaren är i ohjälplig eller tillfällig förlägenhet. I fråga om bankens sedlar måste det senare alternativet äga rum, ty eljest hade dessa sedlar intet värde; sådant instämmer ock med det naturliga av saken, och allmänna opinionen är, då den lämnas åt sig själv, varken orättvis eller grundlös. Som man således i allmänhet känner, att banken har full valuta för de i omlopp varande sedlarna, så uppstår ingen tvekan att varje dag förvandla fast grund och reell effekt i representativ förmögenhet eller bankens sedlar, och inom oss uppfyller denna sedel för så vitt sitt ändamål, som det är möjligt under en epok, då opinionsvärdet allena är kvar.»

² Karl Johan till Engeström ^{31/7} 1816. Jfr Schinkel 9,300, där även en för förf. icke tillgänglig promemoria av Brahe använts.

³ HFP 31 juli 1816.

en tidpunkt till mötes, då det ofördelaktiga förhållandet med växelkursen småningom skulle upphöra. Kommittén framhåller med stor skärpa, att man f. n. blott bör försöka att stadga kursen vid en bestämd höjd, som anslås till 114 à 116 sk.¹; om sålunda kursen ginge betydligt under detta belopp, borde växlar uppköpas för att vid en stegring åter försäljas. Kunde K. M:t för detta ändamål understödja börsen med en fond i utländskt mynt, så vore detta mycket lämpligt. På en successiv nedsättning av kursen åter kan man ej tänka förrän »vidtagande ekonomiska författningar» hunnit göra värkan och produkterna av en livad industri-fördelaktigt kunde avsättas.

Dessa ekonomiska författningar borde åsyfta inskränkning i behovet av utlänningens biträden och tullbevakningens stränga handhavande, varjämte exempel av hushållning och tarvlighet, givna från de utmärktare medborgareklasserna, borde från tronen med bifall anses. — »Till undanröjande av utländska spekulationer på svenska myntets försämrande» föreslås därjämte förbud för alla utländska växlar på lång termin och särskild kontroll över ackommodationsväxlar.

Karl Johan hade avgivit ett särskilt utlåtande över detta betänkande. Han visar sig där vara belåten blott med förslagen om växlarna, vilka sedermera antogs.² Även uttalar han sig för stränga åtgärder mot lurendräjernet och rekommenderar landsflykt som straff för smugglare. Han anser emellertid, att »kreditens minskning hos oss bör tillskrivas ockret med växlar och den oriktiga tanke man sökt utbreda, att handel med växlar är tillåten». Så länge detta ocker fortfar, är det fåfängt att hoppas på gynnsammare ekonomiska förhållanden. Han begagnar även tillfället att uttrycka sitt missnöje med det ringa understöd regeringen vid sina åtgärder för kursens nedsättande fått av Stockholms handlande, vilket gjort att regeringen haft mycket ringa fördel av de talrika uppoffringar den nu i 6 år fortfar att göra. Regeringen skulle åtaga sig att förbättra kursen, om dessa herrar ville bidra därtill med $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{6}$, ja $\frac{1}{8}$ av de summor de erhållit; han anser emellertid att man kunde föreslå dem att förbinda sig att ej låta kursen stiga

¹ Kursen var då 116 à 120 sk.

² HFP 7 aug. 1816. K. kungörelser.

över 112 sk. Regeringen skulle då försöka att fälla den under 106 sk. före nästa riksdag.

Kursens sjunkande och Karl Johans resa gjorde emellertid att under augusti ett relativt lugn rådde; de nämnda bestämmelserna rörande utländska och ackommodationsväxlar samt cirkulärskrivelsen rörande överflödet — varom mera sedan — voro de enda särskilda åtgärder, som under denna månad vidtogos.

Omedelbart efter Karl Johans återkomst återupptages emellertid kampen på allvar. Kursen förhåller sig hela september, oktober och november på samma egendomliga sätt som under tiden november 1815 till februari 1816. Den står fullständigt orörlig, fast nu på en höjd av 120 sk.; kursen på London står likaledes under samma tid orubbat vid 11.20 rdr, detta medan kursen på Amsterdam stiger från 111 till 120 sk.¹ Det ligger då nära till hands att antaga att köpmännen även nu genom påtryckningar tvingats att officiellt icke draga till högre kurs. Vi veta även att sådana påtryckningar sannolikt gjorts. Den 8 sept. skriver nämligen Karl Johan till Engeström, att han sänder ett betänkande, som han ämnar framställa för konungen nästa tisdag; detta skall översättas och meddelas Gyllenberg och statsråden »för att få veta om de hava några modifikationer att föreslå». Detta betänkande var sannolikt, om man tänker på Karl Johans senare anförande, av en våldsamt art, och det kom aldrig att föredragas i statsrådet. Han tillägger emellertid i sitt brev, att det även skall meddelas Arfvedson och Schwan, som på samma gång skola förberedas på att om ej genom deras och de andra handlanden ansträngningar kursen inom någon tid sänkes till 112, 114 eller åtminstone 116, som de hade lovat, så skall regeringen göra bruk av alla de medel, som lagarna ställa till dess förfogande och som dess plikt föreskriver.²

I trots av att kursen sålunda står stilla, är Karl Johan outtröttlig i att planera nya åtgärder av varjehanda art mot agiotörerna, delvis sådana, att han därigenom slår in på en alldeles ny

¹ Kursnoteringar för Göteborg finnas under denna tid ej i någon tidning.

² Karl Johan till Engeström 8/9 1816. — I ett brev av 13/9 säger han att »regeringen måste skynda sig att använda alla av lagen tillåtna medel för att hämma ett ont, som upplöser alla samhällsband och som sätter massan av nationen i ett tillstånd av behov och fattigdom, vilket ej kan förekommas, om man dröjer att avhjälpa det».

väg. De farligaste bland motståndarna finner han fortfarande i järnexportörerna. Det var dessas åtgöranden, som han ansåg vara den främsta orsaken till den stora kursstegringen på försommaren, och han formulerar redan då den förklaring till deras uppträdande, till vilken han sedermera ständigt återkommer.

För att förstå denna måste det erinras om att med den roll, som järnet spelade i utrikeshandeln, det inhemska järnpriset så gott som omedelbart måste följa kursens växlingar. När därför kursen steg, steg även priset på järn, under det att priset i utlandet ju icke behövde undergå någon förändring. Karl Johan förklarar nu sambandet mellan de inhemska järnpriserna och kursen på det sättet, att stegringen av järnpriset är det primära och kursstegringen det sekundära. Orsaken till prisstegringen kan ligga i fullt naturliga förhållanden, men också i vederbörandes vinningslystnad och spekulationer. Sedan nu emellertid priset inom landet stigit, medan världsmarknadspriset är oförändrat, så måste exportörerna hålla sig skadeslösa för prisskillnaden genom att i motsvarande grad stegra kursen.

Den 26 juli skriver sålunda Karl Johan: »Jag har genom klara bevis fått bestyrkt vad jag redan på förhand hade antagit, nämligen att kursens plötsliga stegring beror på järnets dyrhet, ty exportörerna, som betala 15, 16 och ända till 17 rdr skeppundet och som i utlandet blott få på sin höjd 7 rdr Hbg B:o, hava intet annat medel att få ersättning för sina utlägg än att höja hamburgerriksdalern till tre svenska bankoriksdaler.»¹

Under det att järnexportörerna här framställas som relativt oskyldiga, anser han, när han i oktober börjar sin kamp mot dem, att det är deras egennyttiga eller falska beräkningar, som äro skulden till missförhållandet. Saken togs upp i konseljen den 9 oktober, då Karl Johan efter föredragningens slut avger ett yttrande, där han framhåller, att järnpriset är i ett dagligt stigande och att man räknar på att höja det till 20 rdr, under det att priset utomlands sjunker. »Deras operationer, som köpa järn, att nämligen höja dess pris inom landet, under det att de minska det i Hbg B:o, äro av en högst menlig värkan: de nedsätta på en gång värdet av våra produkter hos utlänningen och av vårt representativa mynt

¹ Karl Johan till Engeström ^{26/}, 1816.

inom oss.» Följden har blivit järnbrist inom landet. »Deras uträkning, som spekulera på järnet, är kursens stegring: är man övertygad härom, är det nödvändigt att inställa bankolån på järn.» Så långt ville han dock för ögonblicket ej gå, men en hemställan avläts till bankofullmäktige att vid belåningen hålla sig till järnets värde i Hbg B:o, utan avseende på dess pris inom landet. Detta motiveras intressant nog med att det är bankens skyldighet att anse bankosedeln äga sitt fulla silfvervärde. Banken måste, oberoende av den falska opinionen om dess sedlars värde, så vida den ej förklarar sig ur stånd att fullgöra sina förbindelser, erkänna en riksdaler specie banko (!) vara lika med en riksdaler Hamburger banko. Han hemställer vidare till bankofullmäktige att minska belåningen.¹

Själva huvudangreppet på järnexportörerna och andra agiotörer inledes emellertid den 23 oktober.² I en extra konselj överlämnade kronprinsen till H. M:t ett memorial, där det framhålles, att växelkursens ställning måste väcka farhåga hos alla medborgare, i synnerhet sedan de särskilda medel regeringen hittills haft att tillgå äro nära uttömda. Det måste därför vidtagas åtgärder till förekommande av vårt mynts ytterligare förfall och vanvärde. Han utgår från att handelsställningen är synnerligen förmånlig. Ingen hade kunnat vänta att »med en så betydlig export och i ett av de lyckligaste handelsår, Sverige haft, kursen skulle stegras med en sådan hastighet som nu skett.» Riket har befriats från sin utländska skuld, och tullspecialerna utvisa en starkt minskad import. Detta visar »att det ej så mycket är importhandeln, som försämrat sedelmyntet, varpå allmänna och enskilda förmögenheten grundar sig». Orsaken måste sökas på annat håll; han finner den i järnexportörernas »falska beräkning och chimäriska hopp, vilka — — — hava trott sig detta året kunna sälja sitt järn till 9 rdr Hbg B:o, då de likväl ej fått mer än på sin höjd 7». Följden har blivit att dessa exportörer, vilka såsom innehavare av de för dessa utskeppningar belöpande växlar kunna efter behag stegra kursen, för att undvika ruin äro tvungna att begära en överdriven kurs.

¹ HFP 9 okt. 1816. Jfr Bfm P. 17 okt. HFP 6 nov. Karl Johans hemställan föranledde naturligtvis icke till någon åtgärd. Bfm. svarade blott med att redogöra för de gällande bestämmelserna för järnlån.

² HFP 23 okt. 1816.

Det måste finnas medel häremot, ty om det onda får fortgå en liten tid, skall den ringare folkklassen råka i det största elände. Frågan är blott vilka medel som skola väljas. Beträffande dessa yttrar sig Karl Johan på ett sätt, som tyder på att han anser regeringen äga rätt att i nödfall överskrida lagens gränser. »Folkets väl är högsta lagen. Det är sant att lagarna ålägga regeringen stora förbindelser, men de måste giva vika för monarkens plikt att lyda den inre rösten, som för honom upptäcker faror, vilka hota en stat, vars styresmän kunde med liknöjdhet se det allmänna eländet och utan djup smärta vara vittne till det representativa myntets fall till ett sådant vanvärde att det angriper alla band, som förena rikskroppen, minskar regeringens tillgångar och hotar att tillintetgöra alla dess bemödanden.»

Så komma hans förslag; närmast gäller det givetvis järnexportörerna. Tvivelsutan kunde det synas rättvist att de ställdes till ansvar för det lidande, som övergår staten, och bestraffades; men som de närvarande olyckliga resultaten kanske lika mycket äro en följd av falska beräkningar som av brottsliga avsikter, så må en slöja dragas över det framfarna, men hädanefter bör ett hälsosamt ljus spridas över agiotagens och oförsiktighetens operationer.

Han föreslår därför att järnexportörerna skola åläggas att uppgiva dels hur mycket järn de sålt och hur mycket de ha kvar, dels sina inköps- och försäljningspris. Därjämte bör statsrådets tanke inhämtas om sättet att underhålla jämvikt mellan järnets försäljningspris utomlands och dess inhemska inköpspris.

De egentliga åtgärderna röra växelhandeln i allmänhet. Först fordrar han att växelgivares och växeltagares namn skola införas i tvänne tidningar. Bland de övriga kraven framstår särskilt ett, till vilket han sedan ofta återkommer. Det är att helt enkelt förbud skall utfärdas för växelförsäljningar till högre kurs än 96 à 100 sk.

Vidare föreslås ett par åtgärder, som avse att förekomma de efter Karl Johans övertygelse ständigt pågående danska spekulationerna i vårt mynts försämrande. Förbud föreslås sålunda för allt växeluppköp för danska handlandes räkning samt för införsel av kolonialvaror från Seland och kontinenten; blott från England och Förenta staterna böra sådana varor få komma. — För övrigt bör justitiekanslern få i uppdrag att samla alla författningar mot agiotagen under de sista 100 åren och att yttra sig om huruvida de

kunna återupplivas; man skall även hänvända sig till bankofullmäktige med förfrågan vad de kunna göra. Slutligen bör statsrådet avge utlåtande, om K. M:t kan ålägga Stockholms och Göteborgs handlande att uppgiva beloppet av deras utländska skulder och deras utvägar att gälda dem.

Till sist förklarar han, att om statsrådets ledamöter anse att dessa förslag ej kunna antagas utan riksdagens hörande, de skola hänskjutas till denna, om konungen behagar sammankalla den.

Statsrådets ledamöter förenade sig efter någon överläggning i ett yttrande, där de förklara, att de med H. K. H. fullkomligt delade övertygelsen om skadligheten av ett vacklande myntvärde, men där de med en ganska utförlig motivering avstyrka samtliga hans nu framställda förslag och med nej besvara hans frågor. De ville blott medgiva, att underrättelser rörande järnet inhämtades från bärskollegium och järnkontoret. Förslaget om samlandet av författningarna mot agiotagen motsatte de sig ej håller, men justitiekanslern borde då också avge utlåtande om huru dessa fyllt sitt ändamål. De övriga förslagen avstyrkas utan vidare. Något medel att invärka på järnprisen utomlands kunde statsrådet ej se; om någon gjort sådana spekulationer som Karl Johan omnämnt skulle detta främst drabba honom själv.

Karl Johan yttrade med anledning härav, att det är sant att järnhandlarna genom sådana spekulationer ruinera sig, men under tiden faller sedelmyntet i vanvärde. Sedan det onda en gång nått sin höjd, äro alla bemödanden otillräckliga för att bota det. Då sedelmyntet dagligen försämras, så måste pålagorna fördubblas vid nästa riksdag och tredubblas den därpå följande, och slutligen utbrister en allmän konkurs. Om ej konungens växelförsäljningar kommit emellan, skulle kursen ha stigit till över 150 sk. Men tillgångarna uttömmas, och om ej skyndsamma åtgärder vidtagas, skall det onda vara värre en månad härefter, och intet hindrar att kursen ej inom ett halvt år skall stiga till 180 sk.

Då Karl Johan hyste sådana farhågor, är det lätt att inse med vilka känslor han mottog statsrådets utlåtande; mot dess enhälliga avstyrkande kunde han emellertid icke gärna genomdriva sina förslag. Resultatet blev att saken uppsköts tills vidare.

Att återkomma med samma förslag var tydligen utsiktslöst. Något måste emellertid enligt Karl Johans åsikt göras. Vi finna

honom även genast i färd med att utarbete ett nytt betänkande, som han privat meddelade statsrådets ledamöter och som skulle upptagas till behandling i en extra konselj den 2 nov.¹

Detta betänkande innehöll fem punkter; den viktigaste är utan tvivel förslaget att regeringen skall hos bankofullmäktige hemställa om inskränkande av belåningen av järn i banken; för övrigt föreslogs att importtullen på korn och havre skulle avskaffas, att tullen skulle var åttonde dag rättas efter växelkursen, att före den 31 dec. 1816 räkning skulle uppgöras på allt som tillkommer den f. d. kungliga familjen samt att lotteristyrelsen och tulldirektionen skola förbjudas att göra insättningar i diskonterna.

Dessa förslag kommo emellertid aldrig att officiellt avhandlas i statsrådet. Den beramade konseljen den 2 nov. blev nämligen aldrig av. Däremot hölls ett extra statsråd den 6 nov., varvid Karl Johan med anledning av de med växelkursens stegring dagligen tilltagande oordningar framställde nio stycken propositioner, bland vilka även de ovannämnda befunno sig. Statsrådets ledamöter förklarade emellertid, att de ej, då H. K. H. redan förut delgivit dem dessa förslag och då åtgärder för vinnande av de med dem avsedda ändamålen redan vidtagits, behövde yttra sig därom.

Behandlingen av de fyra punkter, som voro nya i det sistnämnda förslaget, kom däremot att erbjuda mycket av intresse. Vi finna bland dessa ett par som äro av mindre betydelse och av samma art som de ovannämnda: förslagen om förarbetande av kronans tackjärnstionde till stångjärn och dess försäljning utomlands för erhållande av växlar till de diplomatiska utgifterna samt om bestämmande av 12 % straffränta för diskonter, som ej på anfordran utbetala insatta medel.

De två återstående propositionerna äro emellertid så mycket betydelsefullare, och det är även vid dem Karl Johan själv fäster största vikten. Det ena gäller järnexportörerna. Vi minnas vilken åsikt Karl Johan hyser om deras förhållande till de stegrade inhemska järnpriserna; han vill nu råda bot på det onda genom att föreslå att de järnexportörer, som betala över 14 rdr pr skeppund, skola erlägga dubbel (24 sk. i st. f. 12) exporttull. Det andra viktiga förslaget är intet annat än en modifiering av hans förra förslag

¹ Karl Johan till Engeström ¹/₁₁ 1816.

om förbud för växelförsäljningar till högre kurs än 100 sk. Han föreslår nämligen, att försäljningar till en kurs, som ej överstiger denna, skola vara befriade från avgift. För varje skilling, varmed nämnda kurs överskrides, skall emellertid erläggas en avgift — hälften av köparen och hälften av säljaren — av 1 sk. pr rdr Hbg B:o.

Samtliga förslagen avstyrktes av statsrådet; beträffande växelavgiften med den motiveringen, att sådan blott kan påläggas av ständerna. Karl Johan bemöter statsrådet punkt för punkt och försvarar även växelavgiftens grundlagsenlighet. Han uttrycker därjämte sina bekymmer över ställningen och påpekar huru agiotörerna tillskansat sig nästan alla landets produkter, i synnerhet alla exportvaror, för att därmed driva en uteslutande handel, som hotar att förstöra rikets finanser; regeringen kan ej med liknöjdhet åse huru myntet försämras. Han slutar med att ställa den frågan till statsrådets ledamöter, om de anse det representativa myntets försämring vara skadlig för staten; skulle så vara fallet, böra de även uppgiva medlen till det ondas avhjälpande.

Denna hemställan fick en viss betydelse, då den nämligen framkallade ett programuttalande från statsrådet rörande växelkursen, vilket är av stort intresse. I detta förklaras, att då något medel att i värde bibehålla ett överflödande sedelmynt, som ej vid uppvisandet inlöses, ej i allmänhet kunnat uppfinnas och då i alla länder kursens förhållande blivit ansett såsom beroende av handelsställningen, kunde de ej uppgiva några mera hastigt värkande medel att bibehålla sedelmyntet vid ett bestämt värde än de som redan voro dels vidtagna, dels under beredning. Det vore emellertid att hoppas, att när författningarna till hämmande av en överflödig import och till införande av hushållning och ett sparsammare levnadssätt hunne visa sin värkan, och dessa författningar bleve med allvar handhavda och av kraftiga efterdömen understödda samt varuproduktionen bleve oavbrutet uppmuntrad, medborgarnas håg att njuta och förvärva småningom skulle bli vänd till mera gagneliga företag och nationalförmögenheten således tillväxa samt kursen i den mån växelbehovet förminskades förbättras tillika med sedelmyntets värde. Statsrådet ansluter sig sålunda genom detta uttalande till den härskande meningen att hjälpen är att vänta från en genom prohibitiva författningar, sparsamhet o. s. v. framkallad jämvikt i utrikeshandeln.

Karl Johan bemötte detta uttalande med att nya införselbud skulle bli ovärksamma utan en ny lag mot lurendrjare och tullförsnillare, och för en sådan fordras ständernas medvärkan. Dock uttalar han sig mycket varmt för importförbud för engelska bomullsvavar. Bäst och värksammast äro dock de medel han föreslagit. Han hemställer nu att K. M:t ville höra varje särskild ledamots tanke över vad som är nyttigast för riket och att K. M:t därefter ville fatta sitt beslut. På detta svarade statsråden, att de ej hade något att tillägga till vad de redan anfört.

Karl Johan avstod då även denna gång från att genomdriva sina fordringar. Av de båda viktigaste kunde han givetvis ej urgöra växelavgiften, då han i så fall skulle riskerat kontrasignationsvägran. Han sparade den därför till längre fram. Från det andra huvudförslaget, rörande exporttullen på järn, ville han emellertid ej avstå, och han hemställde att bäragskollegium skulle åläggas att avge utlåtande om denna tulls höjande. Detta bifölls; rätten »uppsköt».

Bäragskollegii yttrande, som var avstyrkande, behandlades den 22 jan. 1817; det var försett med anmärkningar av Karl Johan. Han förklarar där, att underlåtenhet att öka exportavgiften vore att tydligt beskydda några handelshus, vilka oavlåtligt spekulera på växelkursens stegring; de ha under de tre sista åren gjort stora upphandlingar av järn till 12 à 13 rdr b:o för att sedan försöka driva upp priset inom landet till 18 à 19 rdr. Denna ihärdighet hade så när blivit skadlig för all handel, ty detta järn, som kunnat exporteras, har saknats på handelsvägen och har sålunda åstadkommit oreda i de kommersiella förhållandena i allmänhet. Därav har i några månaders tid uppkommit en växelbrist, som skulle ha uppdrivit kursen till 150 sk., om konungen ej begagnat enskilda tillgångar för att avhjälpa denna brist. För övrigt anser han att tullen åter skall sänkas till 12 sk., så snart växelkursen fallit under 106 sk.

Samtliga statsråden — Cederström undantagen — avstyrkte emellertid i utförliga utlåtanden hans förslag. Han modifierade det då därhän, att den föreslagna tullsatsen, 24 sk., skulle gälla blott vid dåvarande kurs, 120 sk.; om kursen fölle, skulle den sänkas i jämbredd med denna; vid 118 sk. kurs skulle den sålunda vara 22 sk. o. s. v.

Detta förslag gillades av K. M:t — det enda av Karl Johans ovan behandlade förslag som ledde till något resultat. Alla de övriga hade strandat på statsrådets bestämda motstånd. Karl Johan brydde sig tills vidare ej häller om att ytterligare försöka genomdriva dessa. Något inträffade nämligen, som förde hans tankar i en annan riktning.

* *
*
*
*

Under arbetet med dessa olika förslag hade de så att säga ordinarie medlen, växeloperationer och prohibitiva författningar, fått stå mera i bakgrunden. De hade dock ingalunda lagts åsido. Vad de förstnämnda beträffar, så är ovan omtalat, huru från mitten av juli till slutet av oktober £ 40,000 samt 100,000 rdr b:o avgivits och huru Karl Johan då (den 23 okt.) förklarar att de medel, som dittills varit att tillgå, voro nära uttömda. Det var till stor del detta förhållande, som kom honom att i statsrådet föreslå andra åtgärder av olika slag mot agiotörerna, men det gjorde honom även betänkt på att söka skaffa nya medel till växeloperationernas fortsättande. Det var i detta syfte han föreslog hänvändelse till bankofullmäktige¹, och en k. skrivelse avläts till dem den 6 nov. med förfrågan huruvida de kunde uträtta något till förekommande av kursens stegring eller om ständerna anvisat något biträde från banken för detta ändamål.² Fullmäktige svarade med en hänvisning till K. M:ts rätt att tillväxla sig piastrar³, och på förfrågan om villkoren⁴ äskade fullmäktige en ersättning i bankosedlar efter 120 sk. pr rdr (motsvarande den dåvarande kursen).⁵ Detta villkor väckte emellertid helt naturligt hos Karl Johan den högsta förbittring. I en skrivelse till fullmäktige förklarar han att »K. M:t ville i nåder låta bankofullmäktige inse de vådor, som skulle uppkomma, om det bleve bekant för allmänheten och för

¹ Ovan s. 133.

² HFP 6 nov. mom. 13. FIH s. 1175.

³ Bfm. skrivelse 14 nov. Bfm. P. 11 och 14 nov. Det maximum på 500,000 rdr, som fastställts av BU 1809—10, upphävdes åter av BU vid urtima riksdagen 1810 (BUA Bankoreglementet § 1. BUP 27 aug.), men infördes åter av BU 1812. (BUA Bankoreglementet § 1.)

⁴ K. M:ts skrivelse 18 nov. 1816. HFP; FIH s. 1203.

⁵ Bfm. P. 19 och 21 nov. Fm. registratur s. 1201.

Europa, att bankofullmäktige på det i omlopp varande pappersmyntet, som föreställer silvervärde, hava medgivit en bankrutt av 150 %. Ett sådant medgivande skulle bli en ny stöt för myntvärdet och skulle strida mot rättvisan, i det alla medborgares förmögenhet, som vore innehavare av dessa sedlar, bleve därigenom för-ringad tillika med värdet av ett pappersmynt, som är utgivet och garanterat av rikets ständer.»¹ Resultatet blev att fullmäktige i skrivelse av den 29 nov. medgåvo betalning efter vid varje särskilt tillfälle gällande kurs², varmed Karl Johan förklarade sig belåten.³

När Karl Johan på detta sätt fått en ny betydande fond för växeloperationer till sitt förfogande, synes han hava upphört med de påtryckningar, varmed han hittills åtminstone till formen hållit växelkursen nere. Den 29 nov. visar kursen på Hamburg en tendens att röra sig, i det den efter att i tre månader ha stått orubbad vid 120 sk., noteras 120 à 124 sk.; omedelbart därefter går den upp till 126 à 128, och kursen på London, som likaledes varit orubbad vid 11.20 noteras 11.40 — medan den aldrig fastlåsta kursen på Amsterdam står på samma höjd som förut. Och sedan variera samtliga kurser alldeles som vanligt.⁴

Då Karl Johan sålunda lämnade kursnoteringen fri, var det utan tvivel hans avsikt att i stället med så mycket större kraft ägna sig åt växeloperationer med de medel, som banken ställt till hans förfogande. För att göra dessa mera effektiva lät han genom ett handbrev för Stockholms handels-societet tillkännagiva, att K. M:t utöver alla egna uppföringar nu av allmänna fonder berett ytterligare tillgångar till samma ändamål samt att dessa skola användas till handlandenäs undsättning, intill dess rikets varuexport i en naturlig ordning kunde göra tillfyllest och sätta gräns för följderna av en straffbar agiotage och en vidlyftigt utsträckt import-handel. För detta ändamål borde såväl Stockholms som andra stapelstäders importörer inlämna uppgift på sitt växelbehov t. o. m.

¹ K. M:ts skrivelse 27 nov. HFP; FIH s. 1238.

² Bfm. P. 29 nov. och 2 dec.

³ K. M:ts skrivelse 4 dec. HFP; FIH s. 1300.

⁴ Att dock även sedan en »imaginär» kurs noterats framgår av Trolle-Wachtmeister 2, 88.

maj; de skulle då erhålla ett motsvarande »växelbiträde» i form av räntefritt lån.¹

Av denna plan blev emellertid intet; bankens biträde behövde aldrig anlitas. För växelkursen vidtager nämligen med januari 1817 en period av oavbrutet sjunkande. Detta gjorde att Karl Johan ansåg sig kunna minska och slutligen alldeles upphöra med växel-försäljningarna på börsen. Dessa hade fortgått även efter den 23 oktober. I skrivelsen till bankofullmäktige den 18 november upp-giver han att »under loppet av 16 månader», sålunda från drag-ningarnas början den 25 juli 1815, inalles avgivits £ 250,000 och 150,000 rdr Hbg B:o. Mellan den 23 oktober och 18 november skulle sålunda 50,000 rdr Hbg B:o och möjligen även ett par tusen pund hava sålts. Sedermera fortsattes emellertid sannolikt försäljningarna till mitten av februari, då de för en lång tid upphörde.² Någon uppgift på beloppet för denna tid finnes icke, men antagligen är det fråga om en relativt obetydlig summa, då ju kursen under halva tiden ständigt sjönk och Karl Johan ej ansåg sig behöva anlita bankens medel.

Vi vända nu vår uppmärksamhet till Karl Johans andra stora huvudmedel, prohibitiva författningar i och för åstadkommande av positiv handelsbalans. Hans program i detta avseende måste såtill-vida anses hava större utsikter att kunna genomföras, som han här ej behövde frukta att möta det motstånd, som rests mot hans försök att på direkt väg drabba agiotörerna. Statsrådets motstånd mot Karl Johans alla förslag till styrelseåtgärder mot kursens stegring är ovan skildrat; växelförsäljningarna voro ju Karl Johans privat-sak, men även dem hade Mörner, Järta och Wirsén motsatt sig, och statsrådets principuttalande den 6 nov. måste anses utgöra en för-kastelsedom däröver genom den fullständiga tystnad det om dem iakttaget, när det är fråga om medel mot kursstegringen. Man hade ju i Sverige sedan långt tillbaka erfarenhet om det fåfänga i att genom växeloperationer och andra åtgärder invärka på kursen; och i motsats till Karl Johan såg man målet ej så mycket i kursens

¹ HFP 4 dec. 1816. De önskade upplysningarna hade inkommit 22 jan. HFP.

² HFP 17 april 1817. Karl Johan säger där att kursen fått ha sin obehind-rade gång, sedan den sjunkit till 108 sk. Detta inträffade 18 febr.

nedsättande som i dess stadgande; för det sistnämnda ändamålet kunde växeloperationer möjligen vara nyttiga.¹

Med avseende på de prohibitiva författningarna och överbalansen var emellertid förhållandet annorlunda. Vid riksdagen 1815 hade det visat sig huru djupt tanken om underbalansens skadlighet ännu låg rotad och med vilken iver man uppsökte prohibitiva åtgärder av allehanda art för importens minskande. Det är tydligt att en stark stämning i denna riktning gjort sig gällande även utanför riksdagens kretsar, av vilken statsrådets ledamöter ej voro oberörda. Tullkommittén utgick helt och hållet från dessa synpunkter. I det meddelande den i slutet av 1815 gjorde om »vissa allmänna grunder» för sitt arbete förklarar den, att författningarna böra riktas till det målet att om icke övervikt, så åtminstone jämvikt mellan rikets export- och importhandel må vinnas. »De skadliga följder för riket, som av undervikt i handeln uppkomma, kunna ej undfalla E. K. M:ts uppmärksamhet». Alla importförbud böra bibehållas och på de ej förbjudna överflödsvarorna böra så höga avgifter läggas, som faran för smuggling tillåter.² Och i sitt förslag till tulltaxa, som av K. M:t med några ändringar gillades, tillämpar den dessa principer fullt ut.³ Även principiella motståndare till prohibitivsystemet som Wirsén och Järta se i utrikeshandelns jämvikt det enda medlet att bringa reda i pänningeväsendet; Wirsén uttalar denna mening i sitt utlåtande från juli 1816⁴; Järtas huvudsynpunkt vid statsrådssammanträdet den 1 febr. 1816 är »att tillvägbringa ett mera fördelaktigt förhållande emellan konsumtion och produktion». Kommittén av den 31 juli 1816 är av alldeles samma mening, och i sitt programuttalande av den 6 nov. sätter

¹ Wirséns förhållande på hösten 1815 tyder på att han verkligen med all makt ville arbeta på kursens sänkande, men detta berodde nog på tillfälliga omständigheter; man hade ju stora växelfonder till hands, som i alla händelser förr eller senare måste försäljas på börsen. Karl Johan blev även glatt överraskad härav. I brev till Engeström (H. H. svar 26 okt. 1815) uttrycker han sin glädje över att W. nu medgiver riktigheten av de åsikter, som Karl Johan sedan fyra år framfört i statsrådet och som han (W.) ständigt satt sig emot.

² HFP 13 dec. 1815. Järta anförde härvid att han, utan att i teoretiska spekulationer gilla det härskande prohibitiva systemet, likväl icke ansåg sig under de rådande förhållandena kunna tillstyrka ändring därav.

³ HFP 20 mars 1816. K. kungörelser.

⁴ Se ovan s. 127.

även statsrådet enhälligt hämmande av överflödig import och sparsamt levnadssätt såsom de enda tillförlitliga medlen att förbättra kursen. Överallt återfinna vi samma tanke som vid riksdagen 1815 varit den ledande: handelsbalansens vändande till Sveriges fördel främst genom importens minskande bör vara målet. Regeringens handelspolitik kom även att gå just i den riktning, som riksdagen 1815 önskade; att det ej var hänsyn till riksdagen, som härvid var avgörande, synes av att redan före dess sammanträde K. M:t av bekymmer över importhandelns storlek fattat beslut om importförbud för »rhum» och om förhöjd tull på kaffe och upphävt tillåtelsen att införa utländska »manufakturade» bomullsvaror till Göteborg.¹

Bland de av riksdagen 1815 framställda önskemålen är det särskilt två, som äro av intresse för vårt ämne. Det ena gäller växelstadgans överseende i och för vingleriers hämmande. Kommerskollegium fick i början av september 1815 i uppdrag att föreslå sådana ändringar däri, som kunde tjäna det nämnda ändamålet.² Det av kollegiet härpå avgivna förslaget, vars främsta nyheter voro dels att växeldragningar skulle få ske utan mäklare, dels att särskilda växelkontrollörer skulle tillsättas i Stockholm och Göteborg, antogs i april 1816 att gälla tills vidare. Det ansågs emellertid ej tillfyllestgörande, utan kollegiet fick i uppdrag att utarbета en fullständigt ny stadga.³

Det andra gäller överflödets hämmande. I maj 1816 fick kommerskollegium befallning att inkomma med förslag till ny överflödsförordning⁴, och i augusti tog Karl Johan själv saken om hand. Den 14 aug. 1816 föredrogs i statsrådet ett »på H. K. H:s befallning» författat cirkulärbrev, där det bl. a. heter: »Så länge det (överflödet) fortfar och utländska handeln därigenom drives till skada för riket, skola alla de uppoffringar vi redan gjort och dem vi ännu äre beredde att göra för att upprätthålla ordning i pänningeväsendet, utplåna utrikes gälden och hindra den enskilda förmögenhetens undergång, icke upphöra att vara lika fruktlösa som hittills». Varje landshövding skall därför sammankalla en

¹ HFP 23 jan. 1815 mom. 24. K. kungörelser.

² » 6 sept. 1815.

³ » 24 april 1816. K. kungörelse 12 juni.

⁴ » 22 maj 1816.

kommitté av femton »upplysta män av alla stånd»; denna skall föreslå mått och steg till överflödets hämmande, så att utrikes-handeln hädanefter ej skall lända fäderneslandet till skada. Lands-hövdingen skall sedermera insända ett betänkande över kommitténs överläggning och tillika avge eget utlåtande¹. Dessa betänkan den behandlades privat av statsråden tillika med kommerskollegii i slutet av oktober avgivna förslag till ny överflödsförordning under slutet av året 1816. Man tycks ej hava varit synnerligen livad för någon förordnings utfärdande²; ett från kommerskollegii betydligt avvikande förslag utarbetades emellertid, vilket framlades i konsel-jen den 18 dec. Behandlingen därav uppsköts emellertid tills vidare.

Frågan återupptogs på allvar tillsammans med en del andra ärenden av samma natur i mars 1817. Orsaken härtill var egen-domligt nog ej att kursen steg, utan att den oavbrutet sjönk. Den ovännämnda i januari påbörjade sänkningen hade oavbrutet fort-gått, och i början av mars var kursen nere i 99 sk.³ Så lågt hade den icke stått sedan 1814, och detta förhållande väckte Karl Johans livligaste glädje. Han trodde sig genom sina åtgärder hava brutit agiotörernas makt och hoppades att sedlarna småningom skulle återgå till parivärdet. Det gällde nu emellertid att befästa det upp-nådda resultatet för framtiden, och det var i detta syfte som Karl Johan nu ville återupptaga strävandena att »minska rikets im-porter».

Härmed träder frågan om prohibitiva åtgärder för växelkursens nedsättande åter i förgrunden, om också tills vidare blott för en kort tid. Den 22 mars framställde Karl Johan förslag om till-fälligt införsel förbud eller högre tullavgift för vin, samt om — lika-ledes tillfälligt — införsel förbud för vissa andra överflödsvaror såsom engelska bomullstyger, porter, mahognyträ, ost samt kaffe från andra hamnar än produktionsorterna och fordrade att dessa förslag snarast möjligt skulle till behandling upptagas. Detta yr-kande gällde även den sedan december 1816 vilande överflödsför-ordningen.⁴

¹ HFP 14 aug. 1816.

² Trolle-Wachtmeister 2,85.

³ De andra kurserna sjönko även i samma proportion; kursen på London till 9 rdr 4 sk. 11 mars och kursen på Amsterdam s. d. till 91 sk.

⁴ HFP 22 mars 1817.

Det är uppenbart att Karl Johans till stor del även av statsrådet omfattade program med avseende på handelsbalans och prohibitiva åtgärder är fullständigt identiskt med det som gjorde sig gällande vid riksdagen 1815, om än bevekelsegrunderna äro något olika. SU hade ju också uttryckt sitt livliga gillande av alla de handelspolitiska åtgärderna till år 1812; även för de senare åren gälla meningsskiljaktigheterna blott åtgärder av rent tillfällig art, och endast för Schwerins principmakeri kunde det lyckas att få fram en principiell motsats mellan regering och riksdag i dessa frågor. Efter riksdagen gick, såsom nämnt, allt i samma anda.

Den politiska motsättningen gjorde visserligen, att Karl Johan och regeringen icke voro medvetna om — eller icke ville erkänna — identiteten mellan deras eget och riksdagens program. Nu, när energiska prohibitiva åtgärder skulle genomföras, synes emellertid en ändring häruti hava inträtt, då platsen som statssekreterare för finansärendena först erbjudes åt Schwerin och sedan övertages av SU:s sekreterare, Carl Klintberg.¹ Karl Johan fick ej anledning att ångra detta val; den nye statssekreteraren gick nämligen, såsom man väl väntat, i sin iver för prohibitiva åtgärder t. o. m. längre än Karl Johan själv. Han upptog genast i huvudsak dennes ovannämnda förslag som sina egna; den 31 mars framlade han nämligen förslag om temporärt importförbud för utländska bomullsvaror, vin, arrak och porter. Beträffande överflödsförordningen åter ansåg han att frågan härom borde vila, tills man finge se resultatet av de föreslagna åtgärderna. Detta motiveras med att den egentliga orsaken till den höga kursen är att söka i en alltför vitt utsträckt import av främmande överflödsartiklar; en inskränkning av importen av sådana är det enda medel, varav man kan förvänta den skyndsamma och förmånliga värkan, som utgör föremålet för K. M:ts omsorger.

¹ Jfr berättelsen till riksdagen 1817 om vad sig i rikets styrelse tilldragit, där K. M:t fullständigt godkänner principerna från riksdagen 1815 och förklarar, att detta av ålder följda system blott under »en periodisk handelskonjunktur, av särskilda skäl» varit vilande, men att det nu i full kraft och värkan återställts. Detta system, som K. M:t sålunda nu följer, går ut på att »antingen genom förbud utestänga eller genom tullens höjande försvåra införseln av främmande fabriker och överflödsartiklar»; lindrigare tullsats tillämpas blott för oundgängliga förnödenheter och för råämnen. Det förklaras även uttryckligen, att K. M:t härigenom anser sig hava »härutinnan skänkt värkställighet åt nationens genom dess ombud framburna önsknigar». (1817 Bih 1,43.)

Om dessa förslag avgåvo de olika statsråden särskilda utlåtanden. Samtliga äro för flertalet av de föreslagna förbuden. Skjöldebrand och Mörner yrka dessutom på att överflödsförordningen omedelbart skall utfärdas. Resultatet blev införsel förbud tills vidare för bomullsvaror, porter och arrak samt för vin till dess K. M:t i sammanhang med överflödsförordningen kunde avgöra om förbudet kunde inskränkas till vissa vinslag. Kungörelse härom utfärdades, där de vidtagna förbuden helt och hållet motiveras ur växelkursens synpunkt.¹

Den 30 april skulle så äntligen frågan om överflödsförordningen avgöras. Vid denna konselj förelåg ett fullständigt förslag, som statsrådets ledamöter på förhand enat sig om att tillstyrka. Blott Klintberg var av skiljaktig mening, i det han i en mycket intressant reservation förordar ännu längre gående åtgärder. Han anser det vara utom all fråga, att egentliga orsaken till närvarande ofördelaktiga ställning med avseende på rikets pänningevärk igenfinnes i en vitt utsträckt importation och förbrukning av främmande överflödsartiklar, överstigande alla genom idoghet och näringsflit förvärvade tillgångar. Några andra botemedel än åtgärder för denna imports minskande givas icke. Men skall man kunna »hoppas att häva själva grunden till det onda, som överklagas», skall man kunna »minska ett växelbehov, som fortfar att mer och mer försämra redan lågt nedsatt myntvärde», då fordras mera väsentliga inskränkningar än sådana som avse yppighet i kläder och möbler. Han föreslår därför fullständigt förbud såväl för import som för bruk av vin och även, vad som är viktigare, av kaffe. Han inser svårigheterna vid det sistnämnda förbudet, »men om det skulle befinnas, att en mer och mer tilltagande import av denna överflödsartikel betydligt bidrager till en ytterligt uppdriven växelkurs, som i anseende till dess menliga inflytande på rikets pänningevärk föranlett till alla varuprisers omåttliga uppstegring, förorsakat oreda

¹ HFP 31 mars. K. kungörelse s. d. Åtgärden motiveras med nödvändigheten »att genom inskränkning uti importen av vissa umbärliga utländska varor förminska de utgifter, vilka oundvikligen skulle föranleda till ett växelbehov, vida överstigande rikets närvarande tillgångar, och därigenom försvaga värkan av de särskilda anstalter, dem Vi med önskad framgång redan i nåder vidtagit för att nedsätta en omåttligt uppdriven växelkurs, vars skadliga inflytande på rikets pänningevärk och de inhemska näringarna samt på allmän och enskild hushållning utgjort ett viktigt föremål för Våre och varje vältänkande medborgares bekymmer».

och osäkerhet i allmänna rörelsen och misstroende i avhandlingar medborgare emellan, hindrat eller försvårat gagneliga näringsföretag och försatt en myckenhet av personer i ett oskyldigt och kännbart lidande», då måste all tvekan fara. För övrigt yrkade han emellertid på ytterligare uppskov med överflödsförordningen. Alla statsråden utom Cederström avstyrkte dock hans förslag.

Karl Johan måste givetvis finna Klintbergs anförande synnerligen tilltalande, särskilt skildringen av kursstegringens skadlighet och förslagets hänsynslöshet. Han yttrade även, att han i det samma med sann tillfredsställelse funnit en skarp blick i finansärenden, djuphet och klarhet i tanken och ojävaktiga bevis på hans nit för fäderneslandets väl; och han tillägger: »Jag omfattar detta tillfälle att inför E. M:t och dess statsråd betyga statssekreteraren Klintberg min tacksamhet för den fosterlandskänsla, som livar honom, och den rättsinlighet, som leder hans arbeten.» — Karl Johan hade äntligen fått en statssekreterare efter sitt sinne.

Av Klintbergs stora förslag blev emellertid ej mycket realiserat. Förbud mot kaffeförsäljning på offentliga ställen och mot bruk av vissa vinsorter och likörer var allt som beslöts.¹ Frågan om överflödsförordning uppsköts även nu för att ej mera upptagas. Hela resultatet blev att K. M:t i en kungörelse, där det framhålles, att förbrukningen av utländska överflödsvaror åstadkommit en högst uppdriven växelkurs, vars faror utmålats i samma ordalag, som Klintberg använt, motiverade de under den sista tiden vidtagna prohibitiva åtgärderna och förmanade sina undersåtar »såsom en fader sina barn» till sparsamhet och tarvlighet.² Längre gick Karl Johan denna gång ej i fråga om prohibitiva författningar.³ Hans uppmärksamhet hade redan vänts åt annat håll.

De förhoppningar, som växelkursens långvariga sjunkande ingivit honom, blevo nämligen gäckade. Efter att en längre tid ha stått vid 99 sk., gick kursen den 15 april upp till 102 å 105 sk. och steg sedan ytterligare.⁴ Då man tänker på de segerkänslor, som sänkningen ingivit Karl Johan, kan man förstå hur bittert besviken han skulle bliva genom denna stegring och hur han åter skulle flamma

¹ Kungörelse 30 april 1817.

² HFP 7 maj. K. kungörelser 30 april.

³ Han rekommenderar dock i förbigående importförbud för kaffe.

⁴ Kursen på London började stiga redan 1 april. Någon kurs på Amsterdam finns under början av april ej noterad.

upp mot agiotörerna. Just när han trodde sig hava gjort deras landsfördärliga planer om intet, komma de åter med förnyad styrka och driva upp kursen till dess förra nivå. Hela den långa kampen måste kämpas om från början.

Omedelbart efter den första kursstegringen fäster han i förbitterade ordalag K. M:ts uppmärksamhet därpå i ett anförande till protokollet; han påpekar även att agiotörerna övergivit Hamburger bankomyntet och i stället slagit sig på holländskt kurant.¹

Den 24 april noterades kursen 110 à 118 sk. Det är då klart att Karl Johans tankar vid den ovannämnda konseljen den 30 april helt skulle vara vända från de prohibitiva författningarna till agiotörerna. Han invände också mot Klintbergs anförande, att prohibitiva författningar visserligen böra medvärka vid regeringens bemödanden att återställa myntvärdet, men att de endast böra anses såsom understödjande medel och ej användas förr än man funnit utväg att angripa det onda i roten. Hur betydlig förbrukningen av kaffe och andra överflödsvaror än må vara, så ligger den ändock ej så tungt på handelsvägen som de brottsliga planer man uppgjort för att nedsätta vårt myntvärde. Regeringens stora mål bör vara att störta dessa planer och därigenom omintetgöra det ondas rot.

För detta ändamål yrkar han på antagande av sitt i november 1816 framställda huvudförslag, den progressiva skatten på växelförsäljningar till mer än 100 sk. kurs. Han fäller i detta sammanhang det ovan citerade yttrandet om att försämrandet av vårt pappersmynt är en inre sammansvärjning mot allmän och enskild förmögenhet och tillika en yttre sammansvärjning av statens fiender. Han framhåller på det ivrigaste sitt förslags förtjänster. Av skattens avkastning skulle man kunna bilda en fond för att småningom och utan någon häftig brytning återföra vårt representativa mynt till dess verkliga värde. Då emellertid flera av statsrådets ledamöter anse att skatten ifråga ej kan påläggas utan ständernas hörande, anhåller han att K. M:t ville sammankalla dessa till juli, men under tiden på eget bevåg utfärda påbudet i fråga. För övrigt upprepar han förslagen om offentliggörande av trassenters och remittenters namn och yrkar vidare på tullspecialernas offentliggörande, att nederlagsavgiften för vin, arrak och porter skall erläggas i silver och att kaffeimport blott skall få ske med svenska skepp, lastade i engelska ham-

¹ HFP 17 april.

nar eller på S:t Barthélémy. Vidare erinrar han om att agiotörerna gjort försök att tillskansa sig bankens i omlopp varande kopparskiljemynt. Dylika försök kunna dagligen förnyas, »isynnerhet i en tidpunkt då agiotörerna utan tvivel skola sätta alla drivfjädrar i rörelse för att avvärja faran, som hotar dem, och för att vinna sitt brottsliga ändamål». I detta avseende upprepar han sin anhållan om ständernas sammankallande till juli.¹

Vid ett senare tillfälle samma dag kom Karl Johan ytterligare med en del förslag. Han har nämligen märkt, att agiotörerna för att slippa ifrån stångjärnsavgiften notera en låg kurs på Hamburg, men göra alla avhandlingar i andra myntslag till mycket högre kurs.² För att förekomma detta bör järntullen beräknas efter högsta kurs i vilket myntslag som helst. Vidare bör allt tvång att erlagga exporttull i växlar upphävas och förbud utfärdas för danska växlar på mer än tre dagars sikt.

Karl Johans förslag rönste nu mera framgång än förut. De som rörde järntullen och sättet för exporttullens erläggande biföllo omedelbart. Det sistnämnda kravet åter var redan tillgodosett, men den ifrågavarande bestämmelsen utsträcktes väsentligt i konseljen den 7 maj. Vid samma tillfälle biföllo yrkandena på offentliggörande av växelkontrahenternas namn och av tullspecialerna.³

Den 6 maj noterades kursen 118 à 120 sk. Karl Johans farhågor och bekymmer bragtes därigenom till sin höjdpunkt. Dagen därpå, den 7 maj, hålles en extra konselj, och Karl Johan framlägger där ett av sina intressantaste anföranden mot agiotörerna.

Han omtalar att det genom regeringens växeloperationer hade lyckats att åt vårt representativa mynt återgiva en kredit, som småningom närmade det till sitt nominalvärde. Till detta ändamål hava tillgångar använts, som voro anslagna till avbördande av en del av den utländska riksskulden, nämligen skulderna i Leipzig och Antwerpen⁴, och K. M:t har även anlitat sina egna medel. Spekulationerna hava emellertid omintetgjort följderna härav, och de

¹ Han föreslår även att exporttullen för järn skall betalas i speciemynt eller järn, att motsvarande bestämmelse skall gälla för andra metaller samt att tiondejärnet skall utgöras in natura.

² Detta framgår ej av de officiella noteringarna. Kurserna på London och Amsterdam äro den 6 maj resp. 10 rdr 36 sk. och 110 sk.

³ HFP 7 maj 1817.

⁴ Detta är givet en överdrift. Så stora summor kunna helt säkert ej ha använts.

negociationer, vilka sedermera och intill denna dag blivit gjorda visa tydligt en orygglig föresats hos exportörerna att driva vårt pappersmynt till det yttersta vanvärde de kunna. Det är lätt att övertyga sig härom, då man besinnar, att de uppjagat kursen från 99 till 120 sk. »Då det är sant att denna kurs kan stegras efter agiotörernas behag, — — — så bör regeringen använda alla medel som hon har i sin makt, till dess förbudsförordningarna hunnit göra den värkan man väntar sig därav eller till dess ständerna kunnat taga mått och steg att avvända en dylik fara.» Nu behövs det emellertid en summa på 500,000 rdr för att sätta importörerna i stånd att betala sina skulder. Om denna summa lämnas dem, så skall kursen falla, emedan exportörerna bli nödgade att sälja sina växlar, och följden blir den att då förbudsförfattningarna utfärdas, skola de bli av omedelbar värkan, och man skall under tiden hava bragt pappersmyntet närmare dess nominalvärde. För detta ändamål vill han värkställa den, såsom ovan skildrats, i slutet av 1816 på allvar påtänkta åtgärden att anlita bankens bistånd, och föreslår att av den därstädes disponibla summan 250,000 piaster genast skola utbetalas.

Härpå följer ett av de intressantaste momenten i Karl Johans kamp mot agiotagen — det officiella uttalandet av hans redan länge privat framställda anklagelser mot den danska regeringen för att arbeta på vårt mynts försämrande. »Sammansvärjningen mot allmän och enskild förmögenhet är stor och har sitt ursprung utomlands. H. K. H. kände ännu ej med visshet de individer, vilka deltog i dessa brottsliga planer, men det vore säkert, att danska regeringen finner sin uträkning att sprida oordning och villervalla i Sveriges finansvärk, och, om hon äger tillfälle därtill, säkert skall begagna sig därav. Denna regeringens mörka smygvägar äro i allt som rör politiken kända av statsministern för utrikes ärendena; men guldets, som nämnda regering utströr, finansoperationerna, som för hennes räkning göras på Stockholms börs, personerna, vilka gynna detta kabinetts planer, vilket alltid varit Sveriges fiende och sedan fem sekler tillbaka haft dess fall till ögnamärke — allt dessa är ej bevisligen uppdragat för statsministern, som i detta ögonblick endast kan stödja sig på några landshövdingars officiella uppgifter, som väckt hans uppmärksamhet. Men de underrättelser, som man haft tillfälle att skaffa sig från hemliga polisen i Köpenhamn och från

det inre av därvarande ministère, lämna ej något tvivelsmål övrigt på de förhoppningar, som danska kabinettet bygger på sitt hemliga förstånd med personer, vilka äro kända för oroliga tänkesätt och för sina avsikter att nedsätta vårt pappersmynt.»

Han tror att Danmark härmed avser att skada hans stora värk, unionen. »Vad Danmark fruktar är Norges sammansmältning med Sverige, och det tror sig ej kunna finna något säkrare medel att fördröja denna tidpunkt än då det använder allt sitt bemödande att bringa dessa länders representativa mynt i vanvärde och därigenom ge anledning till den tanken att Norge förlorat på föreningen med Sverige; och i sanning, om detta system kunde utföras på sådant sätt, som Danmark önskar, så skulle, då danska sedlarnas värde ökades på svenska och norska sedlarnas bekostnad, den följd inträffa, att Norges innebyggare gjorde ofördelaktiga jämförelser emellan ett land, vars finanser försämrades, och ett land, som lyckats förbättra sina. Det vore därför av högsta vikt att på allt sätt motarbeta Danmarks planer och använda all förmåga för att förbättra rikets finansställning.» Och han slutar med att ge uttryck åt sitt hopp om Sveriges och Norges fullständiga sammansmältning.¹

Förslaget om uttagande av 250,000 piaster bifölls, och skrivelse härom avgick till bankofullmäktige.² Beslutet ledde emellertid ej heller denna gång till något resultat, då kursen omedelbart började sjunka. En liten stegring i början av juni föranlät Karl Johan att låta uttaga 50,000 piaster; dessa behövde dock aldrig användas och återställdes i oktober till banken.³ Kursen steg nämligen ej vidare; tvärtom började den i september att sjunka och gick ned till 104 sk., där den ungefärligen höll sig till årets slut.

Före riksdagens sammanträde genomdrevs emellertid antagandet av ytterligare ett av Karl Johans förslag från november 1816. Den 20 augusti uppläste nämligen Klintberg ett memorial av

¹ »På detta sätt påskyndades om ett halvt sekel den stund, då skandinaviska halvöns tvänne folk blott skola utgöra ett, och med detsamma den stund, ifrån vilken dessa två nationer böra räkna sitt tidevarv av inre lycka och yttre aktning. Då, men ej förr, skall Skandinavien, starkt genom sitt läge, sina tillgångar, sin enighet värkligen vara tryggat. När alla styrelsens grenar förena sig i en enda medelpunkt, så skola de sprida välstånd till de avlägsnaste delar av båda rikena och bli livgivande källor till styrka och sällhet.» HFP 7 maj 1817.

² HFP 7 maj 1817 och FIH s. 569.

³ HFP 11 juni, 30 juli och 6 oktober 1817. FIH s. 606 o. 1084.

H. K. H. kronprinsen, där det framhålles att begäret efter olovlig vinst förlett några personer att missbruka det av riksdagen beviljade understödet åt järnhanteringen. »E. M:t har med smärta sett följderna av dessa anläggningar, försämringen av vårt pappersmynt och den därmed naturligtvis förknippade och för folket så skadliga stegringen i alla varupris.» Han föreslår därför, att K. M:t skall hemställa till bankofullmäktige att vid förfallotiden indraga alla lånen på järn och upplysa dem om den fara, som kunde uppstå för staten, om nytt anstånd lämnades med återbetalningen av bankens fordringar.

På Klintbergs tillstyrkan avläts skrivelse härom till bankofullmäktige¹; de viktigaste av Karl Johans olika förslag till åtgärder mot agiotörerna hade därmed genomförts så när som på växel-skatten. Vad denna angår satte han emellertid sitt hopp till riksdagen.

När åtgärderna beträffande växelkursen sålunda tills vidare upphörde, stod kursen c:a 5 sk. högre än när de vid mitten av år 1815 påbörjats. Hela Karl Johans kamp kunde synas hava varit resultatlös. Han själv såg dock ej saken så. Visserligen hade det ej lyckats honom att i nämnvärd grad nedsätta kursen; men minst lika viktigt var att han lyckats hindra den från att stiga till en alltför stor höjd. Man har ingen anledning att betvivla att han värkligen trodde att det blott varit hans åtgärder, som hindrat agiotörerna att driva upp kursen till 200 sk. eller mera, och att han sålunda ansåg sig hava lyckats avvärja deras anfall och gjort deras onda planer om intet. Hans kamp har ej håller varit utan sin stora betydelse, ehuru i ett annat avseende än han själv menade. Genom densamma kom nämligen uppmärksamheten att alltmera fästas vid växelkursen. »Detta väsen», skriver Trolle-Wachtmeister, »har spånt allmänhetens uppmärksamhet på kursen, som de flästa icke en gång skulle hava känt till namnet, om man ej gjort så mycket larm därom. Folket tror nu på kurs som på ett rysligt ont

¹ HFP och FIH 20 aug. 1817. Karl Johan föreslog även att proposition skulle avlämnas till riksdagen att biträde från banken blott skulle lämnas till bruksägarna själva. Härav blev emellertid intet. — Fullmäktige lade K. M:ts skrivelse till handlingarna, med orden »och underlåto herrar fullmäktige icke att å de däruti omförmälde konsiderationer fästa det avseende, som med de för fullmäktige gällande föreskrifter stå att förena». (Bfm. P. 22 aug. 1817.)

görande spöke, som svävar omkring människorna. Detta blir en slags fanatism. Vi kunna få se uppträden för det ordet kurs liksom i religionskrigen om ord, som folket icke bättre förstod; och vi kunna komma att strida om kurs, liksom man förr mördade varandra för dogmen om la conception immaculée eller andra mysterier.»¹ Detta uttalande innehåller mycken sanning. Kursen blir ett stående samtalsämne, tidningarna taga upp dess problem till behandling, och uppmärksamheten fästes alltmera därvid. Detta är emellertid just förutsättningen för att man skulle komma till insikt om det abnormala och skadliga i en varierande kurs och ett osäkert myntvärde; i detta avseende hava Karl Johans växelkursoperationer otvivelaktigt bidragit att bana väg för den slutliga lösningen, realisationen.

¹ Trolle-Wachtmeister 2,76.

Realisationsfrågans upptagande vid riksdagen 1817—18.

Bland de verkningar, som de stora sedelemissionerna medförde för det ekonomiska livet, var övergången till pappersmyntfot den i längden mäst betydelsefulla. Långt efter det att de andra rubbningarna försvunnit, stod pappersmyntfoten kvar, utövande ett alldeles särskilt inflytande på näringslivet och erbjödande ett speciellt problem att lösa.

Pappersmyntfotens invärkan vidtager omedelbart i samband med de första inskränkningarna i utväxlingen och agiots framträdande, sålunda redan år 1809. Under de närmaste åren hava vi alltså att skilja mellan de direkta verkningarna av emissionerna och det inflytande, som utövades av pappersmyntfoten. Ännu till 1815 och kanske ännu längre äro visserligen de förra dominerande och i stort sett bestämmande för de inre konjunkturerna, men man får därför ej helt förgäta att det sistnämnda inflytandet även varit värksamt under denna tid. I den mån som jämvikten började återkomma efter den av emissionerna värkade stora rubbningen i det ekonomiska livet, framträdde emellertid pappersmyntfotens verkningar allt tydligare för att slutligen ensamma stå kvar fram till värkställandet av valutareformen.

Då kännedom om arten av dessa verkningar är nödvändig för förståelsen av den fråga, som efter 1817 blir den på pänningeväsendets område dominerande, nämligen frågan om metallmyntfotens återinförande, gå vi att kasta en hastig blick därpå.

Den viktigaste följden av pappersmyntets oinlöslighet är att landets pänningeväsen blir avskuret från varje direkt samband med det internationella myntsyste- met. Den automatiska utjämningen av pänningevärdet till likhet med utlandets upphör, och en tvåfaldig rubbning av de normala förhållandena träder i stället. Man får dels ständiga värdeväxlingar mellan sedelmyntet och det internationella betalningsmedlet, d. v. s. ett varierande agio, som främst tar sig uttryck i växelkursen, och dels avvikelser mellan agiot och den inhemska prisnivån, inrikesvärdet. Då agiot är avgörande för alla i större skala i utrikeshandeln deltagande varors pris, blir det sistnämnda förhållandet ej av den minsta betydelsen. — Beträktat ur denna synpunkt kommer i det följande att för agio användas termen världsmarknadsvärde.

Det erbjuder inga oöverstigliga hinder att bilda sig ett allmänt omdöme om hur dessa förhållanden invärkat i det här föreliggande fallet. Detta är nämligen sällsynt rent. Vi ha en enda stor emissionsperiod, som ostört får tillfälle att utveckla alla sina värkningar, och sedan en lång, normal pappersmyntfotperiod utan betydelsefullare emissioner och relativt fri från andra störningar.

Vi märka hos densamma tre framträdande drag. För det första att agiot (världsmarknadsvärdet) i det stora hela är ganska ombytligt; för det andra att det i genomsnitt befinner sig i ett ständigt stigande, och för det tredje att inrikesvärdet ej visar någon motsvarande stegring utan i stort sett står kvar på en oförändrad nivå.¹ Vi gå då att undersöka vilken värkan dessa förhållanden utövat på det ekonomiska livets olika grenar.

Agioväxlingarna drabba närmast *handeln*. De måste hava omöjliggjort alla säkra beräkningar och sålunda åt köpmannens värksamhet givit en karaktär av hasardspel, som hämmat den legitima handelsnäringens utveckling för att i stället främja allehanda spekulationer, och de hava i allmänhet medfört ett deprimerande osäkerhetstillstånd.

¹ Se bilagorna. Förhållandena hava ej medgivit fortsättandet av den ytterst tidsödande prisstatistiska undersökningen till periodens slut, och detta har ej heller ansetts nödvändigt, då kännedomen om prisnivåns senare förhållande har sin egentliga betydelse för bedömandet av själva valutareformen och sålunda lämpligast kan behandlas i samband med denna. Kurvan för världsmarknadsvärdet har naturligtvis avbrutits vid motsvarande tidpunkt. — Bil. II har sin största betydelse för Karl Johans växeloperationer och slutar därför med år 1817.

Vad *industrin* beträffar, kommer avvikelserna mellan världsmarknads- och inrikesvärdet främst i betraktande. Det i detta avseende rådande förhållandet måste nämligen i detta fall ha ett i hög grad gynnsamt inflytande. En dylik stegring av agiot utöver den inhemska prisnivån värkar nämligen som importtull och exportpremie på samma gång. Priset på manufakturvaror har kunnat stegas i motsvarande grad utöver världsmarknadspriset, medan löner och pris på livsmedel och förnödenheter varit oförändrade. På samma sätt förhåller det sig med exportnäringarna, här främst järnhanteringen. Järnexportörerna hava ju, utan att produktionskostnaderna ökats, fått mer och mer betalt för sina växlar och sålunda gjort allt större vinster på exporten, medan samtidigt järnpriset inom landet höjts i motsvarande grad. Även här hava emellertid värdeväxlingarna utövat sitt ödesdigra inflytande; detta gäller såväl växlingarna i agiot som förändringarna i förhållandet mellan världsmarknads- och inrikesvärde. Den härav orsakade ständiga osäkerheten har givetvis även på dessa näringar utövat ett starkt tryck, som säkerligen i hög grad motvärkat det gynnsamma inflytande, som det ovan skildrade förhållandet utövat.

För *jordbruket* däremot har detta inflytande helt säkert varit av motsatt art. Medan priset på de svårlexportabla lantmannaprodukterna stått oförändrat på en relativt låg nivå, hava järn och alla utländska förnödenheter måst köpas till ett allt högre pris. Lantbruket har också helt visst lidit den största skadan av kursväxlingarnas och värdeminskningens inflytande på *kreditförhållandena*.

Det är allmänt erkänt, att genom pappersmyntfoten på grund av de ständiga växlingarna och osäkerheten i myntets värde särskilt den långa krediten, fastighetskrediten, blir lidande. Ingen vill låna ut pengar på längre tid mot vanlig ränta, då utsikterna äro stora för att vid återbetalandet myntet skall vara i ännu högre grad deprecierat. Under sådana förhållanden uppstår stegring av pänningräntan; särskilt blir det svårt att erhålla lån på längre tid. I det här avhandlade fallet synes denna värkan av pappersmyntfoten hava gjort sig särskilt starkt gällande. Den uppfattningen blir småningom den härskande, att man i pappersmyntets värdeväxlingar har att söka den egentliga orsaken till den pän-

ningebrist och den svårighet att få fastighetslån, som man hela tiden klagat över. Denna uppfattning är otvivelaktigt åtminstone delvis riktig, och det är i detta avseende som pappersmyntfoten kanske varit mäst skadlig.

Vår undersökning har sålunda visat att pappersmyntfoten i det hela utövat ett skadligt inflytande på det ekonomiska livet. Detta har sin grund i den ifrågavarande myntfotens natur och kan på sin höjd modifieras, men aldrig helt hävas genom något annat medel än en valutareform. Värkställandet av en sådan måste därför bli en av de främsta uppgifterna i Sveriges ekonomiska politik.

Det fanns mycket som gjorde det sannolikt att detta problem denna gång skulle bringas till en snabb och lycklig lösning. Sverige hade ju under tvänne långa perioder befunnit sig i ungefär samma läge, och båda gångerna hade man efter stora misstag värkställt reformen i fråga efter i det hela riktiga principer; man hade t. o. m. i ordet realisation en teknisk term för denna operation. Realisationsfrågans lösning denna gång måste till stor del bli beroende av i vilken mån man tillgodogjort sig dessa erfarenheter. Första gången denna fråga, d. v. s. om bankens öppnande för inväxling, kom upp, var vid riksdagen 1812. Den beröres då visserligen blott i förbigående, men dock tillräckligt för att man skall kunna bilda sig en föreställning om den allmänna uppfattningen därav. Vi hava tagit kännedom om densamma, och vi hava funnit, att man lärt litet eller intet av det föregående. Detta är på sätt och vis ej överraskande, ty emissionsproblemets behandling vid riksdagen 1809—1810 hade visat precis samma sak. Det är som om man vore ställd inför en alldeles ny företeelse, och man tar ej den minsta notis om att Sverige förut befunnit sig i liknande situationer. Vid riksdagen 1815 är frågan fortfarande alldeles skjuten i bakgrunden, denna gång av de i samband med krisen stående problemen; vi hava emellertid nu i alla fall ett något rikare material. Detta visar att man principiellt står kvar på samma ståndpunkt som 1812. Man betraktar fortfarande sedlarnas oinlöslighet som en temporär inskränkning i utväxlingen och tror att sedelstocken genom statsvärkets inbetalningar skulle bringas i ett någorlunda proportionerligt förhållande till fonden, varefter utväxling åter skulle värkställas utan inskränkning.

Det är givet att man ur denna synpunkt måste fästa den största vikt vid den parodi på utväxling, som alltjämt ägde rum. Det var ju den som gjorde, att man kunde upprätthålla fiktionen att det blott var fråga om en inskränkning av växlingen. När därför Cederschiöld väckte förslag om utväxlingens fullständiga inställande¹, svarade BU bl. a.²: »I följd av BU:s första plikt, som är bankovärkets möjligaste snara återförande till full activité, finner BU sig förbundet att avstyrka all av RSt beroende åtgärd, som kan leda till upphävande av värkets skyldighet att, enär det möjligen ske kan, inlösa sina utelöpande sedlar». Den »inskränkta realisationen» bör därför bibehållas. Ännu tydligare tillkännagav BU sin uppfattning vid ett annat tillfälle. Bankofullmäktige anmälde nämligen i sin berättelse angående utväxlingen, att det egentliga ändamålet därmed, rörelsens förseende med skiljemynt, ej vunnits, då några mynt ej synts till i rörelsen, och gjorde en förfrågan huru härmed skulle förhållas.³ BU förklarade till svar härför i reglementet, att ett totalt upphörande med speciemynts utgivning ofelbart skulle medföra vida betänkligare följder än de mindre betydande olägenheter, som åtfölja en av tillfälliga orsaker påkallad temporär inskränkning av utväxlingen till allmänheten, under tillika fortfarande förbindelse för bankostyrelsen att sorgfälligt, men med nödig varsamhet söka påskynda möjligheten för en efterhand mer och mer utvidgad samt slutligen oinskränkt inväxling av bankens sedlar med speciemynt.⁴ En småningom utvidgad och slutligen oinskränkt växling var sålunda BU:s program.

¹ 1815 Ad 3,126.

² Bih 4,2: 761. Utlåtandet avlogs av borgarna, men bifölls av de övriga stånden utan debatt. Ad 4,523; Pr 2,920; Bg 2,1115; Bd 2,640.

³ BUA 1815. Bfm. ber. § 4.

⁴ BUP 26 april 1815. Reglementet § 2. Finansfördelningen förklarade i sitt förberedande utlåtande (Finansförd. P. 30 mars 1815) att den ansåg den totala inhibitionen av författningarna rörande speciemynts utväxling både i och för sig betraktad och med avseende på därav för värkets ofelbara följder vara av vida mer betänklig egenskap än en tills vidare av tvingande omständigheter påkallad, men endast i förmodan av sedelinnehavarnas tysta begivande på längre tid möjlig modifikation av författningarnas värkställighet, under oförändrad förbindelse för fullmäktige att med sorgfällighet söka påskynda tidpunkten, då en mera utvidgad och slutligen oinskränkt realisation kan av banken på ett för det allmänna gagneligt sätt värkställas.

Medlet härför såg det i statsverkets inbetalningar. I detta avseende väcktes av Stråle en intressant motion om att statsverkets skuld till banken skulle avskrivas och inbetalningarna sålunda upphöra; åtminstone borde de starkt minskas.¹ Detta fullt riktiga förslag mottogs av BU med stor indignation. Utskottet förklarar att förskotten 1809 medförde den obehagliga följd för bankovärket, att någon tids inskränkning i inväxlingen blev nödvändig och att det uteslutande beror på det beviljade amortissemmentets mer eller mindre orubbade fortfarande, huruvida nyssnämnda olägenhet (!) må kunna avhjälpas. Utskottet finner det högst märkvärdigt, att en medlem av 1809 års BU kunnat komma med ett sådant förslag, och det är blott på grund härav som utskottet brytt sig om att mera detaljerat vederlägga detsamma, »hälst utskottet tror sig böra förmoda, att hos den upplysta delen av allmänheten någon villrådighet i begrepp genom sådana förslag ej kan väckas».²

Nu blev det emellertid under riksdagens lopp alltmera klart, att man skulle komma att besluta om att någon sedelindragning ej finge komma ifråga. Därigenom måste det medel bliva bortryckt, varigenom den oinskränkta växlingen slutligen skulle uppnåts. Det framgår emellertid att man ej ens i denna situation uppger hoppet om att nå detta mål. Man ansåg att det blott kunde vara fråga om att avstå från sedelindragningen tills vidare, så länge näringarnas tillstånd gjorde det oundvikligt. Sedermera skulle den emellertid återupptagas och sedlarna därigenom återföras till sitt rätta värde. När sålunda i sin finansplan StU föreslog att bankovinsten skulle åter utgå i form av billiga lån, förklarade det att därvid borde fastställas »en sådan successiv återbetalning, som näringarnas förbättring i framtiden möjligen kan medgiva, på det man småningom och utan någon häftig skakning må kunna närma sig till målet att vinna den ordning och stadga i rikets pänningeväsen, som varje rättskaffens svensk man alltid måste önska», och utskottet framhåller att de föreslagna åtgärderna icke få hindra »pänningevärdets framtida förbättring».³ I den av utskottet gillade Wirsén-Påhlmanska inlagan heter det, att man »genom en

¹ 1815 Ad 2,535.

² Bih 5: 1,391. Betänkandet bifölls utan debatt. Ad 5: 1,281; Pr 2,10, 11; Bg 2,1218; Bd 3,53.

³ Bih 4: 2,977.

måttlig amortissement» bör »arbета på det representativa myntets upphjälpande i värde»¹ och att man ej bör lägga hinder i vägen för »en framtida myntförbättring».² Även reservanterna synas stå på samma ståndpunkt. Av de tre reservanter, som närmare utveckla sina åsikter, förklarar en, att bankosedlarna skola »småningom återvinna sitt värde»; en annan tycks anse som självklart, att inlösningen skall ske till nominella värdet³; den tredje, Santesson, uttalar sig för en långsam sedelindragning från nästa riksdag⁴ och anser att man bör »söka bringa sedelstocken till förhållande emot reella fonden».⁵ Om detta yrkande yttrade Pählman, att »ingen lärer finnas, som ej erkänner nödvändigheten av att söka vinna detta mål».⁶

BU ansluter sig i sitt yttrande om finansplanen till samma uppfattning. »BU hyser lika med höglövl. StU den övertygelse, att sedelstockens indragning måste med yttersta försiktighet och med så avmätta steg utföras, att då man å ena sidan alltid nalkas målet, likväl å den andra ej må uppkomma våldsam skakning för näringarna⁷ — — — eller ens någon utsikt till vinst för kapitalisten att skrinlägga dess sedlar i väntan på deras hastiga förbättring till silvervärde». I sitt utlåtande om bankens tillstånd förklarar BU vidare, att ehuru någon huvudsaklig värkan ej ännu hunnit äga rum av de medel, som äro utsedda att möjliggöra bankens öppnande för inväxling, skulle ofelbart det åsyftade ändamålet utan långvarigt dröjsmål kunnat nås, om ej den inträffade förlägenheten nödvändiggjort sådana bankens biträden, som ej kunna undgå att på någon tid avlägsna det allmänt efterlängtade angelägn föremålets vinnande, men som likväl ej betaga de i full kraft behållne utvägar en lika säker, ehuru mera långsam värkan.⁸ Även inom SU ansåg man det självklart att en »myntförbättring» skulle ske; man ville blott uppskjuta densamma tills handelsbalansen

¹ Bih 4: 2,1003.

² s. 995.

³ s. 1075.

⁴ s. 1019.

⁵ s. 1031.

⁶ s. 1039.

⁷ Bih 5: 1,121. Jfr BU:s ovan refererade uttalanden.

⁸ Bih 6,334.

kommit i jämvikt.¹ I riksdagsbeslutet uttalas slutligen att det är för att förekomma en alltför hastig indragning av sedelstocken, som beslut fattats om fastighets- och odlingslån. Att en indragning i alla händelser skall ske sätter man ej i fråga.²

Allt tyder sålunda på att man i allmänhet anser det som en självklar sak, att lösningen skall komma på den vägen, att sedelin-dragning sker tills inväxlingen kan göras fullt obehindrad.³ Det är blott i fråga om tempot för indragningen man anser sig böra göra någon förändring; man synes nu närmast tänka sig att sedelstoc-kens minskning skall värkställas genom inbetalningarna av ränta och amortering på de nya lånen. Att den blivande inväxlingen skall ske till fulla värdet anses självklart: det är ju blott fråga om en successiv utvidgning av den inväxling, som fortfarande existerar.

¹ Schwerin yttrar vid riksdagen 1817—18 (Ad 5: 1,534) om SU: Enligt U:s undersökningar skulle huvudorsaken till förlägenheten ligga i den riktning, som den yttre handeln erhållit; »och borde, enligt U:s tanke, ingen s. k. myntförbättring företagas, förrän den förlorade jämvikten mellan export och import, eller mellan nationens produktion för utländsk räkning och dess konsumtion av utländska produkter vore återställd.»

² Bih 6,482 (§ 13).

³ Inom BU tänkte man sig att målet skulle nås ej blott genom sedelin-dragning, utan även genom fondens ökande. En av dess medlemmar (landshövding Liljencrantz) föreslog sålunda (BUP 6 maj 1815), att amorteringen bör fortgå, tills sedelstocken nedgått till 12 mill. rdr. En kalkyl över dess storlek bör varje år publiceras, varigenom växelkursen ofelbart skall till rikets och realisationens fördel nedfalla. Under tiden bör emellertid fonden ökas till 8 mill. rdr. Silverköp böra därför värkställas, och man bör därvid iakttaga den största publicité för att därigenom styrka bankens kredit och värka till bankosedelns tilltagande värde och växelkursens nedsättande. — En annan (v. Schantz; BUP 17 maj 1815) anser, att då det är tydligt att man ej kan minska sedelstocken, bör man i stället helt och hållet lägga an på fondens ökande, till dess den medgiver oinskränkt utväxling av speciemynt, så att sedelmyntet återvinner den kredit, till vilken det, grundat icke allenast på verklig säkerhet, utan ock på ständernas garanti, är berättigat. Resultatet av dessa yrkanden blev att i reglementet § 1 föreskrevs, att fullmäktige, om regeringen erbjöd guld eller silver, skulle få inlösa detta efter 96 sk. kurs. Därjämte skulle de försöka upphandla myntmetall av privatpersoner till 72 sk. kurs. Om emellertid härigenom minskning av fonden ej skulle kunna förekommas, ägde fullmäktige att till förebyggande av sådan minskning uppköpa silver till vad pris som hälst. (Enl. beslut 4 o. 26 juli. BUP 1815.) Ännu på hösten 1817 hade emel-ler:il intet tillfälle yppat sig för fullmäktige att inköpa något silver. (1817 års bankorevisions akter, Bfm. ber. § 4.)

Sådant var programmet med avseende på pappersmyntfotens avskaffande.

Om en omedelbar realisation talar man visserligen någon gång, men i regel blott för att bestämt avvisa varje tanke därpå. Man anser en stark sedelindragning vara förutsättningen därför, och detta skulle vara till den största skada för näringarna.¹ I varje fall betraktas en sådan operation såsom omöjlig att utföra på grund av underbalansen, som genast skulle medföra att bankens fond tömdes och exporterades. Först när överbalans vunnits, anser man sig kunna börja att tänka på en dylik åtgärd.² Emellertid föreslogs på riddarhuset av tvänne talare, Cederschiöld³ och Dahlcrona⁴, omedelbar realisation efter 96 sk. kurs. Båda framhålla det oegentliga i att försöka åstadkomma inlösning till nominella värdet och försöka undanröja betänkligheterna mot den föreslagna åtgärden. Märkligast är i alla avseenden Cederschiölds memorial med sina om en ovanligt klar uppfattning vittnande utredningar. Det väckte emellertid ej mycken uppmärksamhet. BU finner att han riktigt utrett olägenheterna av en hastig (!) sedelindragning. En realisation måste emellertid bero av handelsställningen, och utskottet kan för sin del »ej inse några andra utvägar att återföra bankovärket till dess sannskyldiga egenskap än ett successivt fortfarande av anslagna amortissemeter »i samband med näringarnas upphjälpande genom lån»; på sådant sätt allena kan banken bliva i tillstånd att under en förmodad förmånligare konjunktur till utvidgat och slutligen oinskränkt belopp sina förbindelser uppfylla.⁵ I stånden anser man sig ej behöva spilla ett ord på förslaget; man bryr sig ej ens om att bemöta Cederschiöld, när han uppträdde till dess försvar.⁶ BU har tydligen i sitt utlåtande givit uttryck åt den allmänna meningen med avseende på realisationen.

Det framgår av det ovan sagda, att denna mening innebar, dels att realisationen skall ske till nominella värdet, och dels att

¹ Ad 1,92; 2,104, 630.

² Ad 2,106, 630; 3,492. Bih 4: 2,933.

³ Ad 2,423.

⁴ Ad 3,463.

⁵ Bih 3,521.

⁶ Ad 4,94. I de övriga stånden bifölls U:s utlåtande utan debatt. Pr 2,684; Bg 2,842; Bd 2,446.

man av densamma ej väntar sig några fördelar utan snarare skada för det ekonomiska livet. Betecknande i sistnämnda avseende är att ej ens Cederschiöld har några klara motiv för sitt yrkande på realisation.

Angående motiven för denna uppfattning säges visserligen intet uttryckligen, men man behöver ändock ej stanna i tvivelsmål därom; de äro givetvis att söka i den förhärskande privatekonomiska uppfattningen av pappersmyntet. Sedlarna betraktas som bankens skuldförbindelser, som den måste inlösa till fulla värdet, om den ej vill göra bankrutt. Man inser visserligen att detta skall komma att medföra farliga följder för näringslivet, men detta bör blott giva anledning till modifikationer med avseende på tiden för den ifrågavarande operationens genomförande, icke till en förändring av grunderna för densamma.

* * *

Det var ingalunda på förhand givet att riksdagen 1817 skulle komma att taga upp valutaproblemet till någon mera ingående behandling. Någon direkt anledning därtill fanns icke, och det var ej otroligt att frågan om diskonterna skulle taga all uppmärksamhet i anspråk. Under sådana omständigheter måste den frågan bliva av den största betydelse, om regeringen i sin proposition blott skulle upptaga diskontspörsmålet eller pänningeväsendets problem i dess helhet.

Detta åter berodde närmast på den kommitté, som den 10 oktober tillsattes för att bereda de finansiella ärenden, som skulle framläggas för ständerna. Medlemmar blevo Rosenblad, Mörner, Wetterstedt, Wirsén och Klintberg med Skogman till sekreterare.¹ Den 19 november föredrogs denna kommittés betänkande i statsrådet. Det är skrivet av Wirsén, som sålunda måste anses som den främste upphovsmannen till detsamma.²

¹ HFP 10 okt. 1817.

² I G. F. Wirséns koncept, Finansfrågor, finnes nämligen ett koncept till betänkandet. Ett ark av konceptet saknas; det som finnes är — bortsett från redaktionella ändringar — lika med utlåtandet så när som på att i detsamma inga sifferuppgifter finnas införda. — Det är otänkbart att W. skulle författat ett utlåtande, som ej främst varit hans eget verk. Att så väckligen är förhållandet bestyr-

Det framgår av ett av Wirsén skrivet, till sin art svårbestämbart utlåtande, dels att han sannolikt var initiativtagaren till kommittén¹, dels även vilket mål han ville sätta för dess arbete. Han väntar sig att vid riksdagen striden skulle komma att stå mellan kravet på mycket papper och kravet på realisation och stadga i myntväsendet; dessutom måste man taga väsentlig hänsyn till kronprinsens tänkesätt — det blivande förslaget måste nämligen prövas och gillas av honom. Han anser nu att uppgiften blir att lotsa sig fram mellan dessa klippor, att försöka rädda något undan stormen och farorna och att lappa på det gamla. För nybyggnad är tiden ej inne.

Det är sålunda ej en verklig lösning, utan en provisorisk kompromiss, som Wirsén åsyftar; kommitténs betänkande bär också prägnen härav, och det synes även att det är sammankommet i stor hast. Detta hindrar dock ej att det innehåller flera viktiga uppslag.

Det består av två till innehållet alldeles skilda delar; den ena rör diskonterna, den andra pänningeväsendet. Det är blott det sistnämnda ämnet, som här kommer i betraktande.

Det var förvisso av stor betydelse att kommittén tog upp detta till behandling. Initiativet var därmed taget till pänningeproblemets införande på allvar i det politiska livet. Vad som närmast intresserar oss är kommitténs hållning i de båda nyss angivna huvudpunkterna i uppfattningen vid riksdagen 1815. Vi finna då för det första, att frågan om realisationens nytta eller skadlighet

kes av att Mörner skriver till honom, tydligen efter översändandet av hans förslag till utlåtande av StBU (odat. brev): »Jag är dig på det högsta förbunden för meddelandet av ett arbete, som utgör fyllnaden av det som du uti finanskommittén så väl börjat och varmed min övertygelse så nära instämmer.»

¹ G. F. Wirséns koncept, Finansfrågor. Konceptet, odaterat, börjar med följande ord: »Med var dag nalkas terminen för riksdagens begynnelse, men ännu äro ej preliminärfrågorna ventilerade, ännu mindre något verkligt arbete företaget. Hur vill man väl hoppas bli färdig, och blir man det ej, huru föreställa sig annat än den värsta villervalla och de stormigaste uppträden? Utan den yttersta omtanke, vaksamhet och drift blir denna riksdag, om ej uppslaget för oro och brytningar, åtminstone det väl tillredda och uppsådda fält, varpå snart därefter upphämtas en sådan skörd.» Sedan följer en dyster skildring av det ekonomiska tillståndet; så kommer yrkandet på tillsättande av en kommitté, vars medlemmar bero av H. K. H:s val, för avgivande av ett förslag, som vid riksdagens sammankomst måste vara uppgjort samt prövat och gillat av H. K. H. kronprinsen.

alldeles utelämnats. Realisationsfrågan finnes överhuvud ej berörd med ett ord; man antyder ej alls att man tänker sig någon förändring med avseende på sedlarnas inlöslighet. Att denna fråga förbigåtts, kan ej hava berott på bristande insikt om dess betydelse, ty åtminstone två av kommitténs medlemmar hade förut visat sig hava uppmärksamheten fästad därvid. Wirsén hade ju tänkt sig, att striden vid riksdagen skulle komma att stå mellan kraven på realisation och på nya emissioner, och Mörner hade redan i juli förelagt Karl Johan ett i flera avseenden märkligt förslag till realisation.¹ Säkerligen är det hänsyn till Karl Johan, som gjort att man nu ej alls går in på detta spörsmål.

Däremot innehåller betänkandet ett uppslag av avgörande betydelse i fråga om den andra punkten, rörande realisationsgrunden, i det att det ur rent principiella synpunkter fastslår, att någon minskning av rörelsekapitalet aldrig bör komma ifråga. Av vikt är även att kommittén visar åtminstone gryende förståelse av emissionernas invärkan på det ekonomiska livet. Då emellertid båda dessa punkter återkomma i StBU:s utlåtande, där första delen av kommitténs betänkande finnes så gott som ordagrant återgivet, är det lämpligare att uppskjuta en närmare redogörelse för dessa.

¹ Mörner skriver till Wirsén 14 juli 1817 med anhållan om hans utlåtande över en realisationsplan, som han nyss haft nåden lägga under H. K. H. kronprinsens ögon. Han nämner även att han utarbetat densamma närmast i anledning av den realisationsplan hr Askelöf uppgivit, (se »Läsning för utbredande af medborgerliga kunskafer», 1817, h. 3, artikeln »Om pappersmynt och kreditpapper») samt tillägger, att han ämnar trycka den i Allm. Journalen.

Det är utan tvivel detta projekt, som återfinnes i Journalen 1817, den 9 augusti o. följ. (nr 182—185) i form av en insändare med anledning av en recension därstädes av Askelöfs nämnda artikel. Man finner här en i mycket klarare och mognare uppfattning än i kommitténs förslag. Betydelsefullt är särskilt, att här för första gången den åsikten framställes och motiveras, att värdeväxlingarna och fruktan för myntets ytterligare försämring är den egentliga orsaken till pänningebristen; det framhålles också att växeloperationer i längden ej kunna hjälpa och att en realisation är den enda utvägen. Själva realisationsplanen utgår från en mening, som även kommittén förfäktar, nämligen att det stora felet 1809 var att vad som egentligen bort vara rikets gäld gjordes till rikets mynt. Förslaget blir därför att sedelinnehavarna skola få rätt att utbyta sedlarna antingen mot räntebärande statsobligationer eller mot reda mynt i banken. Realisationsgrunden lämnas emellertid obestämd. Karl Johan ogillade detta projekt av det skälet att obligationerna skulle medföra betungande räntebetalingar. (Brev till Mörner från Wallmark ²⁶/₇ 1817. Esplunda arkiv.)

Vi övergå därför till den senare delen av betänkandet, där vi finna en del förslag till positiva åtgärder framlagda. Främst i ordningen bland dessa kommer yrkandet att »nationens bidrag skall ingå till banken i reell effekt». Detta innebär ett betydelsefullt uppslag, som i det följande kom att spela en stor roll. Det härflyter omedelbart ur antagandet av principen att rörelsekapitalet skall förbliva oförändrat till kvantiteten. Man måste då fråga sig på vilket sätt de till banken inflytande sedlarna bäst skulle kunna återföras till den allmänna rörelsen. 1815 hade man låtit det ske i form av billiga lån till näringarna, främst jordbruket. Kommittén kommer nu i stället med ett fullt ändamålsenligt och ur valutafrågans synpunkt fruktbarande förslag. Den föreslår nämligen, att såväl iubetalningarna från statsvärdet som bankens övriga inkomster skola användas på det sättet, att banken med sedlar efter kurs tillöser sig de »reella effekter», som inflyta genom stora sjötullen¹ samt kronans tiondekoppar, järn och alun. Om bankens årsinkomst beräknas till 1 mill. rdr., så skulle, om kursen sättes till 96 sk., $\frac{1}{2}$ mill. rdr årligen på detta sätt inflyta.

Den tanke, som ligger bakom detta förslag, nämligen att de till banken inflytande medlen skola användas varken till sedelstockens minskande eller till lån, utan till införskaffande av redbarheter till banken, är otvivelaktigt, såsom även realisationsfrågans senare historia visar, av synnerligen fruktbarande art. Vi finna emellertid, att en överdriven fruktan för växelbrist och därav orsakad kursstegring kommit kommittén att med avseende på de ifrågasvarande reella medlens användande föreslå åtgärder, som beröva det i princip högst förtjänstfulla förslaget så gott som hela dess värde. Dessa medel skulle nämligen icke, såsom naturligt hade varit, användas till förstärkande av bankens fond. Kommittén anser, att då genom en sådan åtgärd växelutgången skulle minskas med c:a $\frac{1}{2}$ mill. rdr årligen, växelbristen skulle bli i hög grad tryckande och ytterligare jaga bankens sedlar i vanvärde. Inkomsten ifråga skall därför ej förvandlas till silvertackor, som ligga ofruktbara i bankens valv. Man skall i stället därav »bereda en rörlig operationsfond», som skall användas »endast och allenast för myntets vidmakthållande och förkovran». I detta avseende yrkar

¹ Det förefaller som om kommittén förutsatte att sjötullen obligatoriskt skulle utgöras i växlar. Uttryckligen säges dock intet därom.

kommittén, att »alla operationer till bibehållande av myntets värde och allmänna krediten skola från bankostyrelsen utgå och bedrivas». Regeringen bör sålunda helt skiljas från befattningen med detta ämne, och kommittén åsyftar tydligen även att kronprinsen skall upphöra därmed.

Vi komma så till frågan om hur banken skall bedriva dessa operationer. Kommittén föreslår härvidlag två olika utvägar. Den ena är direkta kursoperationer. Någon risk för banken ligger ej häri. Då växlar avlämnas, får man bankosedlar i stället, och ingen förändring har skett. »Genom ett försiktigt användande skall den småningom vunna överlägsenheten giva åt bankens operationer den kraft, att alla försök till rubbning uti den långsamt men säkert framåtgående ordningen kunna med åsyftad påföljd motarbetas.»

Den andra utvägen är utspridande av koppar- och silver-skiljemynt. Kommittén framhåller som den sista av betänkandets huvudpunkter att »indragning av representativt mynt får ske mot villkor att reellt i stället sättes i omlopp». Kommittén anser även att så bör ske, och för detta ändamål skall den delen av bankens reella inkomst användas, som ej går åt till växeloperationerna. Skiljemyntet skall utmyntas efter sådan grund att det vid en viss medelkurs — kommittén föreslår 96 sk. — ej är begärligt till utförelse. En summa av 250,000 rdr bör årligen kunna användas på detta sätt. Själva förslaget är något oklart, men meningens synes vara, att så länge sedlarna i värde stå under skiljemyntets skola sedlar indragas och mynt utgivas; när åter sedlarnas värde börjar överstiga skiljemyntets, skall man upphöra med utgivandet därav och i stället upplägga den reella inkomsten till användning efter omständigheterna.

Dessa äro huvudpunkterna i detta i flera avseenden beaktansvärda betänkande. Kommittén framhåller med eftertryck, att dess mål blott varit att vinna ett stillestånd, så förmånligt som möjligt, men framförallt bestämt. Det är ur ljuset av denna, under dåvarande förhållanden helt visst berättigade strävan, som de olika förslagen måste ses; särskilt de båda sista om växeloperationer och underhålligt skiljemynt bli svårbegripliga, om man ej har i minnet att avsikten därmed är att om möjligt sätta vissa gränser för variationerna i sedelvärdet.

Detta betänkande har helt säkert på förhand underställts

Karl Johans granskning. Denne gillade det emellertid icke. När det föredrogs i statsrådet, blev det bordlagt för att aldrig upptagas. Karl Johan utarbetade i stället själv ett annat projekt¹, som den 10 dec. framlades av Klintberg och som omedelbart av K. M:t bifölls. Det överlämnades till stånden den 15 dec.², försett med en inledning, där det förklaras — efter några ord om att K. M:t framlägger ifrågavarande proposition ehuru »dess konstitutionella åligganden icke föreskriva K. M:t en framställning av denna beskaffenhet» — att K. M:t och kronprinsen icke hädanefter som hittills ämna göra några uppoffringar för myntvärdets upprätthållande, utan att det blir RSt själva, som numera få sig denna ansvarsfulla uppgift ålagd. K. M:t gör sig emellertid förvissad om att nationens representanter icke skola underlåta att uppfylla både K. M:ts och nationens förväntan i detta avseende. Om ständerna anslå nödiga medel till detta ändamål, är dock K. M:t, »med fast övertygelse om myntvärdets mäktiga inflytande på den allmänna välfärden», icke obenägen att fortfarande bidra till myntvärdets upprätthållande, så vida ständerna anhålla därom.

I själva propositionen finna vi att första delen av kommitténs betänkande, innefattande dels reflexionerna om emissionernas ekonomiska värkningar, dels — vilket är av större betydelse — förslaget om rörelsekapitalets oföränderliga kvantitet, alldeles strukits. Den enda av de två ovan berörda principiella huvudfrågorna, som kommittén vidrört, är sålunda helt utelämnad. Vad den andra huvudpunkten beträffar, finna vi att propositionen ej alls går in på själva realisationsfrågan. Så mycket är visserligen tydligt, att det förutsattes att sedlarna skola återföras till fulla värdet. Där talas nämligen om att man bör »närma pappersmyntets namnvärde till det verkliga värdet av de redbara myntsorter, som äro gängse i andra länder», och att »det stora föremål som bör sysselsätta banken, är

¹ Jfr nedan s. 172 not 2. I trontalet — som tydligen även är Karl Johans verk — omnämnes att ett finansprojekt är under utarbetande. För övrigt uppehåller sig Karl Johan i detta främst vid sina egna uppoffringar för upprätthållandet av pappersmyntets värde. Han säger sig hysa den tröstande vissheten, »att de häjdat myntets ytterligare fall, lugnat nationens oro och småningom återfört förtroendet i avhandlingarna man och man emellan». Han påpekar emellertid redan här att dessa omsorger böra tillkomma bankofullmäktige. (Här citerat efter Göteborgs Allehanda 1817, nr 142 och 143.)

² Bih 1,99.

således att giva det högsta möjliga värde åt sina sedlar och att söka bibehålla detsamma.»¹ Det nämnes emellertid ej ett ord om att sedlarna böra göras inlösliga. Upprätthållandet av sedelmyntets värde nämnes alltid som ändamålet med de olika förslagen. De föreslagna åtgärderna för att skaffa silver till banken åsyfta ej att förbereda bankens öppnande för utväxling; deras ändamål angives vara att giva »en garanti för dess utelöpande sedlar.»²

Att frågan om sedlarnas inlöslighet ej alls beröres är så mycket egendomligare, som på ett par ställen i propositionen värdeväxlingarnas skadlighet på ett förträffligt sätt och i starka ordalag framhålles: »Föränderligheten utav det representativa myntets värde skall föra staten till sin upplösning, om man lämnar fritt fält åt pänningevingleriet. Denna höjning och sänkning av myntvärdet gör, att ingen är säker att äga i morgon vad han hade i dag och förvandlar de enklaste och mäst lagliga handelsföretag till verkliga vågspel.»³ På ett annat ställe heter det: »Ärendenas gång hindras, oordning uppkommer överallt, handeln tillintetgöres och lämnar rum åt växelspekulationer, lika förstörande för den allmänna som den enskilda förmögenheten; fabriker avtyna, och själva jordbruket, denna första grund till statens styrka, lider av det representativa myntets hastiga förändring.»⁴

Dessa uttalanden äro ur en synpunkt betydelsefulla: det är första gången värdeväxlingarnas skadlighet framhålles i ett officiellt aktstycke, och det första uppslaget till en klar insikt om pappersmyntfotens skadlighet var därmed givet. Man får emellertid ej fästa alltför stor vikt därvid. Hade de vilat på en fullt medveten och genomtänkt uppfattning, så hade realisationstanken måst framgå såsom en naturlig konsekvens därur. Därav finnes emellertid, såsom nämnt, ej ett spår, och med undantag för de båda citerade ställena finna vi, att det överallt i betänkandet är för sedlarnas värdeminskning, ej för deras värdeföränderlighet man fruktar. De båda yttrandena stå sålunda i strid med propositionens innehåll för övrigt.

Vi ha nu klargjort propositionens hållning i de båda för valuta-

¹ Bih 1,114.

² s. 140.

³ s. 105.

⁴ s. 106.

frågans vidare utveckling avgörande punkterna; vi övergå nu att betrakta densamma i dess helhet.

Den består till innehållet av tre skilda delar. Först en inledning, för vilken kommitténs utlåtande nästan icke alls använts; sedan en del förslag, som antingen äro desamma som eller en vidare utveckling av kommitténs, och slutligen en del förslag utan någon motsvarighet i kommitténs betänkande.

Inledningen består huvudsakligen av en ganska uttömmande redogörelse för sedelstockens tillkomst och kvantitet och för bankens ställning, utvisande att denna var synnerligen solid och att tillgångarna vida överstego skulderna. Vidare gives en skönmålning av tillståndet i dess helhet, där Sveriges rika tillgångar och lyckliga läge efter den utländska skuldens betalande framhålles i motsats till det elände, som skulle uppkommit, om det sista kriget slutat med nederlag och om andra olyckor av varjehanda slag drabbat oss.

Det påpekas även huru mycket sämre det skulle varit ställt med pappersmyntets värde, om ej K. M:ts och kronprinsens växeloperationer mellankommit. »Om K. M:t och H. K. H. kronprinsen ej under flera års förlopp gjort så högst betydliga uppoffringar till bibehållande av pappersmyntets värde, skulle kursen för närvarande hava stigit till tvåhundra, i stället för att nu växla emellan etthundra och etthundrafyra skillingar. Dessa uppoffringar hava varit deras enskilda. Långt ifrån att understödjas i deras bemödanden, hava de funnit ett oväntat motstånd, som varit smärtande för deras välvilja; men det är icke desto mindre sant, att dessa uppoffringar och dessa beständiga omsorger tillintetgjort växelverieriets spekulationer och häjdat den fart, varmed staten skyndade till sin undergång.»¹ I ett annat dylikt, för Karl Johan typiskt och med säkerhet av honom själv skrivet yttrande framhållas dessa uppoffringar ytterligare:² »K. M:t och H. K. H. kronprinsen, som likväl icke kunnat med kallsinnighet anse, att det sedelmynt, som dels uti bankens reella fond, dels uti dess utestående fordringar hade en mer än fullkomlig garanti, och som var ämnat att fylla både statens utgifter för de allmänna behoven och att föreställa värdet av hela årsproduktionen och av samhällets årliga behållning, skulle till o b e s t ä m d g r ä n s kunna till sitt anseende nedsättas och

¹ Bih 1, 112.

² s. 115.

så väl allmän som enskild förmögenhet på sådant sätt undergrävas, hava, för att förekomma ett ont av så vådliga följder, måst ingå uti ovanliga uppostringar och därigenom även ägt den tillfredsställelsen att hava lyckats att sätta en gräns för sedelmyntets fallande värde.»

Det gäller sålunda främst att hindra sedelmyntet från att falla i värde. Beträffande medlen för detta måls uppnående har Karl Johan accepterat kommitténs alla uppslag och även tillagt andra av samma art.

Redan i trонтаlet hade han anslutit sig till kommitténs princip att omsorgen om sedelvärdets upprätthållande borde åligga ständerna. I företalet till propositionen har han ännu skarpare framhållit detta, och han upprepar det även nu. Det säges att K. M:t är förvissad om att ständerna inse att sådana omsorger icke tillkomma K. M:t, och det föreslås därför att banken måtte åläggas skyldigheten att upprätthålla myntrepresentativernas värde.¹

I fråga om sättet att skaffa banken medel till fyllande av denna uppgift har Karl Johan upptagit kommitténs tanke att bankens inkomster skulle förvandlas i »reell effekt». I tillämpningen av denna princip går han emellertid vida längre än kommittén, i det han föreslår åtgärder, genom vilka bankens årliga reella behållning skulle bli dubbelt så stor som kommittén beräknat. Enligt propositionen böra för det första alla tullavgifter obligatoriskt utgöras i silver eller växlar², och hela sjötullen, in- och utgående, med undantag blott för vad som erfordras för diplomatin, skall ingå till banken. Denna skulle på detta sätt erhålla omkring 400,000 rdr Hbg B:o årligen. Vidare har upptagits kommitténs förslag om att även statsverkets övriga reella inkomster, tiondekoppar, järn och alun, skola inlösas av banken.³ Denna bör dessutom genom uppköp av järn och koppar årligen förvandla en del av sin sedelstock i reell effekt; bankofullmäktige skola åläggas att årligen inköpa minst 50,000 skeppund stångjärn eller motsvarande värde i järn- eller koppartillvärkningar till beredande av ett ökat växelförråd för banken.

¹ Bih 1,116.

² s. 117. Jfr ovan s. 147. K. M:t skulle dock hava rätt att i samråd med bankofullmäktige bestämma att, då omständigheterna så krävde, tullen skulle få erläggas i bankosedlar.

³ s. 120.

K. M:t anser att genom dessa åtgärder den reella fonden årligen skulle förstärkas med 1 mill. rdr i silvervärde, »och K. M:t förmodar, att med en sådan tillgång jämte den banken redan uti sina valv förvarar skall den kunna trotsa alla vinningslystnadens försök att nedsätta svenska myntvärdet». För att emellertid ännu mera öka bankens förmåga i detta avseende föreslås att kungsgårdarna med därtill hörande lägenheter överlämnas till banken »såsom ett fortfarande hypotek i avseende på dess förbindelser för myntvärdets upprätthållande».¹

I fråga om dessa medels användning ansluter sig propositionen ännu närmare till kommitténs utlåtande, i det att motsvarande punkter i detsamma till största delen finnas ordagrant återgivna. K. M:t anser sålunda, att de ifrågavarande operationerna måste utgå från banken och ombesörjas av bankostyrelsen och att denna skall använda de omnämnda reella medlen dels till växeloperationer och dels till utgivande av ett skiljemynt av sådan halt, att man ej behöver riskera att det skall nedsmältas och utföras. Även i en sådan detalj som dessa skiljemyns mängd och halt — 250,000 rdr årligen till 96 sk. kurs — har kommitténs förslag följts.

Genom de här föreslagna åtgärderna skulle banken komma att till inlösen av reella effekter använda ej blott hela sin årsinkomst, utan lika mycket till. Då K. M:t vidare i trots härav förutsätter att utlåningen till jordbruket och övriga näringar skall fortfara, är det givet att sedelstocken måste komma att undergå en betydande ökning. För att förekomma detta föreslås upptagande av ett statslån på 6 mill. rdr. Räntan skulle erläggas i klingande mynt och föreslås därför till 3 %. Härigenom skulle även vinnas att klingande mynt komme i omlopp i större utsträckning än vad som skulle bli fallet genom det nya skiljemyntet ensamt.²

Vid sidan av dessa inbördes sammanhängande till största delen från kommittén härstammande förslag finna vi emellertid — diskonterna undantagas fortfarande — ännu en del andra, bildande tvänne skilda grupper. Den ena består av olika åtgärder för näringslivets höjande, vilka för oss äro av mindre intresse. Det föreslås att bankoräntan på fastighetslån skall få erläggas i spannmål till magasinsinrättningen med lösningsrätt efter markegång, att maga-

¹ Bih 1,120.

² s. 126.

sinsinrättningens kreditiv i banken skall vara räntefritt, att manufakturdiskontens kreditiv skall ökas i den mån fabrikernas tillvärdningsvärde växer och att lånerättigheten därstädes skall utsträckas till nya industrigrenar, att diskonternas straffränta skall nedsättas och att jordägarnas skulder till privatpersoner skola övertagas av staten.¹

Av stor betydelse är däremot den andra gruppen, som utgöres av Karl Johans båda huvudförslag från den stora striden mot växelkursens stegring vintern 1816—17 rörande växelskatten och järnlånen. Det är ej överraskande att vi återfinna dem här. Karl Johan hade ju städse satt sitt yttersta hopp till ständerna i dessa frågor; särskilt är detta fallet med avseende på växelskatten, i det han ju yrkat på riksdagens sammankallande enkom för att besluta därom. Han framställer sålunda nu sitt kända förslag blott med den ändringen att skatten skall utgöras ej då kursen är över 100 sk., utan då den uppstigit över 96, 104 eller högst 108 sk. Om kursen skulle uppgå till nämnda höjd är det tydligt att banken genom växelvinglerier eller tullförsnillningar blivit urståndsatt att upprätthålla myntvärdet; K. M:t skall då hava rätt att efter statsrådets och bankofullmäktiges hörande på växelförsäljningen lägga en avgift »svarande mot vad kursen i Hbg B:o överstiger det fastställda maximibeloppet, alltid med förbindelse å K. M:ts sida att ordentligt låta i banken insätta den summa, som genom en sådan avgift för varje börsdag inflyter». Emellertid hemställes huruvida denna avgift bör bibehållas över sex månader utan riksdagens sammankallande.²

Beträffande järnlånen hade Karl Johan visserligen uppnått att skrivelser därom avlåtits från regeringen till bankofullmäktige. Då emellertid dessa senare givetvis icke kunde taga någon hänsyn till de där framställda kraven, hade Karl Johans önskemål i själva verket förblivit ouppfyllda.³ Han framlägger därför nu sitt väsentligaste förslag för ständerna. Det anmäles att det ej kunnat undfalla K. M:t att lånen på järn- och koppartillverkningar, som äro ämnade till näringarnas förkovran, »stundom tjänat till myntvärdets försämring, i det de blivit ett medel att innehålla växelförsälj-

¹ Bih 1, 132 ff.

² s. 139.

³ Se ovan sid. 150.

ningen och uppjaga kursen». K. M:t föreslår därför att för sådana låntagare, som ej själva tillvärvat de belånade varorna, utlåningssumman skall beräknas i Hbg B:o efter vid utlåningen gällande kurs och att om kursen vid förfallotiden stigit återbetalningen skall ske i växlar eller i bankosedlar efter kurs.¹

Dessa äro de viktigaste förslagen med avseende på pänningeväsendet i K. M:ts proposition.² Som synes äro de föga värdefulla.

¹ Bih 1,119.

² Rörande denna propositions tillkomst giva en del handlingar i Esplunda arkiv upplysning. Enligt brev från Wallmark till Mörner ²⁶/₇ 1817 är Karl Johan sysselsatt med utarbetande av en finansplan, grundad på att staten skall övertaga hela jordbrukskrediten. Detta yrkande återfinnes i propositionen. Vidare finnes i en bunt med påskrift »Allmänna ärenden» ett svenskt och ett franskt koncept till propositionen av Mörners hand samt en punktvis uppställd jämförelse mellan »kronprinsens förslag» och »kommitténs förslag». Dessa handlingar jämte ett par brev från Wetterstedt ge vid handen, att förhållandet sannolikt varit att Karl Johans d. 10 dec. framlagda förslag blott varit löst utkastat och att Mörner sedan fått i uppdrag att utarbeta detsamma. Wetterstedt skriver till Mörner ¹⁹/₁₂ 1817 och frågar om han uppsatt det ifrågavarande protokollet, varuti kronprinsen bett honom att det tillägget måtte göras att H. M:t ej vidare ämnade befatta sig med kursens styrande. Han ber att få projektet hem till sig samma afton, då han skall översätta det till franska och visa det för H. K. H., så att Klintberg morgonen därpå skall kunna få det till renskrivning. Statsrådets ledamöter borde också se det; H. K. H. vill att han (W.) skall uppläsa det i varje stånd.

Något annat än den k. propositionen kan knappast härmed åsyftas. Nu skriver även Wetterstedt (odat. brev, Mörner-Wirsén 1814): »Kronprinsen har ändrat din inledning och har lovat sända den i dag. Med hela det övriga sammandraget var han mycket nöjd, men önskade få det indelt i avdelningar särskilt för diskontrollen och myntregleringen». Nu är i konceptet just inledningen alldeles olika mot propositionen. Mörner har här ganska nära följt kommitténs utlåtande, och överensstämmelsen med propositionen börjar först med s. 115, slutet. Där emot finnes på ett par särskilda ark koncept till propositionens inledning. Vidare har i det egentliga konceptet gjorts en indelning i avdelningar med rubriker, delvis med blyerts och tydligen icke samtidigt med konceptets nedskrivande. Allt tyder därför på att det är detta koncept som åsyftas i Wetterstedts brev.

Av den k. propositionen skulle sålunda första delen vara i huvudsak skriven av Karl Johan och likaså antagligen slutet, som (från s. 138, nederst) är alldeles olika i propositionen och i Mörners koncept. Den mellersta delen åter, omfattande de positiva förslagen, är stilerad av Mörner. Detta bestyrkes av att det förefinnes en stor skillnad mellan inledningens och avslutningens frasrika och krystade och huvudpartiets klara och naturliga framställning. Även beträffande denna sistnämnda avdelning avviker emellertid propositionen ofta från Mörners koncept, särskilt vid motivering av det nya skiljemyntet. Någon mera betydande ändring har emellertid ej gjorts.

Framhållandet av värdeväxlingarnas skadlighet och tanken att alla inflytande medel böra användas till införskaffande av redbarheter till banken innefatta allt som är av något värde. Råsten består så gott som uteslutande av för valutafrågans lösning ogynnsamma eller indifferentia förslag; propositionens antagande av riksdagen skulle i detta avseende innebära en lång tids stagnation.

* * *

Det material protokollen vid riksdagen 1817—18 erbjuda för en analys av de i de här föreliggande frågorna härskande åsikterna är icke synnerligen omfattande. Man riktar nämligen huvudsakligen sin uppmärksamhet på diskonterna; beträffande pänningeväsendet förhåller man sig mera avvaktande i väntan på StBU:s utlåtande om den kungliga propositionen.

Så mycket är emellertid tydligt, att sedan 1815 en avgörande förändring i uppfattningen ägt rum. Det är i regel ej längre i underbalansen man söker orsaken till de ekonomiska missförhållandena; uppmärksamheten har vänts åt andra håll. Det är visserligen icke ovanligt att man finner yttranden, där lyxen och överflödet framställas såsom den egentliga grunden till allt elände.¹ Särskilt är det kaffekonsumtionen, som drar uppmärksamheten till sig. Man talar om kaffet, »som är själva roten till hög kurs och mycket annat ont»², och man yrkar på förbud däremot »till vår finansiella ställnings förbättrande, kursens fällande, pappersmyntets återställande i värde och ordnings vinnande i våra intrasslade pänningeffärer».³ Man förklarar, att om 1794 års förordning efterlevts, skulle

Däremot föreligga en del intressanta olikheter mellan propositionen och vad Mörner kallar »kronprinsens förslag». Där finnas nämligen en del punkter, som saknas i propositionen, såsom att räntan på bankens järnlån skall få betalas med järn eller koppar, att tiondejärnet och kronokopparen skall användas till silverräntan på 6 mill. lånet, att räntan på manufakturlånen skall erläggas i silver, och viktigast av allt att moratorium på 2 à 5 år skall påbjudas, under vilken tid ingen skulle behöva betala mer än räntan på sina skulder. Kursen för växelavgiften sättes liksom även i Mörners koncept till 96 sk., och bankens reella inkomst genom de angivna åtgärderna beräknas till $1\frac{1}{2}$ à 2 mill. årligen. Däremot finnas i »kronprinsens förslag» ej förslagen om bankens järnuppköp och manufakturdiskonten.

¹ De viktigaste äro: Ad 1,270, 471, 507; 2: 1,463; Pr 1,221, 440; Bg 1,629, 633, 664, 670, 690; Bd 1,576; 2,172.

² Bg 1,635.

³ Bg 1,691.

varken kurs eller judar hava fördärvat riket¹, och regeringens underlåtenhet att utfärda en överflödsförordning beklagas livligt: »De allvarsamma utvägar, som nationens representanter och, jag skulle vågat säga, varje tänkande individu i tre framfarna år aldrig upphört att önska — — — sakna vi ännu i denna stund, oaktat de täta jämmerropen över en stigande kurs och alla de ädla, fastän fåfänga, uppoffringar, som en älskad furste av egna tillgångar vågat, för att blidka den omättligen hydra, som till mäg och ben uppslukar oss».²

Dylika yttranden väcka emellertid — möjligen med undantag för bondeståndet — icke samma anklang som vid föregående riksdag. Man tar ingen vidare notis om dem, och man tycks från början hava haft klart för sig att här var fråga om en bisak, som aldrig skulle komma fram i förgrunden vid riksdagsförhandlingarna. Särskilt är detta fallet hos det tongivande ståndet, adeln, där den förändrade uppfattningen klarast framträder.

Vi gå därmed över till en undersökning av åsikterna i de båda för oss viktigaste frågorna och taga därvid först i betraktande huruvida man kommit till insikt om pappersmyntfotens skadlighet. I denna punkt är det av stor betydelse att den allmänna opinionen vid riksdagen ej längre i underbalansen ser huvudorsaken till de ekonomiska oredorna. Så länge denna uppfattning härskade, fanns det tydligen ej stora utsikter för att man skulle inse värdeväxlingarnas skadlighet. Man kunde åtminstone ej tillmäta dem någon mera betydande roll. Nu är emellertid detta hinder undanröjt, och vi finna även att en tydlig, fast svag, strömning förefinnes för att tilldela värdeväxlingarna samma roll som förut innehafts av underbalansen. Det är otvivelaktigt att en, låt vara på de flästa håll endast gryende, förståelse av värdeväxlingarnas inflytande är för handen. De märkligen uttalandena i denna riktning i propositionen äro ovan citerade. Man får nu även i riksdagen höra »myntets ostadighet och försämrande samt de i anledning därav uppkomna oredor och spekulationer av alla slag» nämnas såsom en huvudsaklig anledning till det dåliga tillståndet.³ En och annan inser även att »just denna föränderligheten i myntvärdet men icke

¹ Bg 1,634.

² Pr 1,440.

³ Ad 2: 1,346.

högt eller lågt myntvärde i sig självt är det som mäst skadar det allmänna».¹ Man börjar även få klart för sig i vilka avseenden denna föränderlighet invärkar skadligt. Det klagas nämligen över »närvarande ostadighet i det representativa myntets värde, då ingen vid ovannämnda avhandlingar (köp, arrende, lån o. s. v.) uppgörande kan vara säker för förluster och alldeles icke kan beräkna huru stora dessa förluster möjligtvis kunna bliva».² En talare framhåller att kreditbristen är en följd av vårt mynts föränderlighet³, och en annan säger att utan stadga i myntväsendet näringarna i tidens längd måste avtaga eller åtminstone aldrig kunna förkovras.⁴

Det är sålunda klart att en visserligen svag och famlande, men likväl fullt påvisbar uppfattning av värdeväxlingarnas skadlighet förefinnes. En följd härav är att man nu för första gången i denna pappersmyntfotperiods historia ägnar någon egentlig uppmärksamhet åt realisationsfrågan. Det är härvid av största betydelse, att man utan vidare koncentrerar allt sitt intresse för pänningeväsendets problem på denna punkt. Växelooperationer förordas, trots K. M:ts vädjan till riksdagen, blott av en enda talare, som för övrigt genast bemötes av tvänne andra, vilka med hänvisning till erfarenheterna från frihetstidens växelkontor avstyrka hans förslag.⁵ Åt andra åtgärder av sådan art som de, vilka föreslogos i propositionen, ägnar man ej en tanke. För eller emot realisation är det centrala problemet, när det gäller pänningeväsendet, och åt detta problem ägnar man en relativt ganska stor uppmärksamhet. Realisationsfrågan beröres nämligen i ej mindre än 14 yttranden, därav 9 på riddarhuset.⁶

Vad som här mäst intresserar oss äro de åsikter man hyser rörande frågan om realisationens värkställande till kursvärdet eller nominella värdet. Det visar sig därvid, att man ännu överraskande allmänt fasthåller vid det senare alternativet. Så vitt man kan döma av det föreliggande materialet, ser det ut som om flertalet ännu stode

¹ Ad 1,423.

² Pr 3,531.

³ Ad 1,435.

⁴ Bg 1,603. Jfr vidare Bg 1,285; Ad 2: 1,38.

⁵ Ad 2: 1,28, 449. Jfr Bg 1,603: »Att genom växelkursen vilja stadga bankosedlarnes värde är emot själva sakens natur.»

⁶ Ad 1,364, 606; 2: 1,37, 200, 326, 369, 415, 676; 4: 1,225; Pr 3,203; Bg 1,139, 599, 756; Bd 1,173.

på denna ståndpunkt.¹ Det framställes t. o. m. ett par utförda förslag till realisation på denna grund.² I allmänhet visar det sig emellertid tydligt, att ett kvarstående på denna ståndpunkt skulle betytt realisationsfrågans fullständiga skrinläggande på obestämd tid. För denna åsikts anhängare måste realisationen te sig som en för näringslivet skadlig operation, då den ju måste föregås av sedelin-dragning och värdestegring. Man anser därför att en tilltänkt realisation ännu mer skall öka lantbrukarens nöd³, att den skall föranleda skakningar och minskad produktion⁴, och man motsätter sig därför i allmänhet varje tanke därpå för det närvarande.⁵

Kravet att realisationen skall värkställas efter kursvärdet framställes med klar och genomförd motivering blott i tvänne viktiga förslag till realisation, som framlades det ena i borgareståndet av Örnberg⁶, det andra på riddarhuset av Cederschiöld.⁷ I båda memorialen framhållas klart och logiskt farorna av en myntförbättring, och i båda föreslås bankens öppnande för inväxling till 96 sk. kurs, d. v. s. en rdr specie skulle bli lika med 2 rdr banko. Örnberg vill emellertid, att den ifrågavarande åtgärden skall vidtagas först efter någon tid, när import och export kommit i jämvikt. Cederschiöld åter yrkar på dess omedelbara värkställande, och hans anförande är utan jämförelse det intressantaste och märkligaste, som förekommer vid denna riksdag. Vi se nämligen här för första gången ett i huvudsak fullt riktigt klarläggande av valutafrågan i dess helhet.

Först skildras emissionernas värkningar under tiden för prisstegringen, huru lyx, spekulationer och allmänt ekonomiskt uppsving blev en följd därav; den drivande kraften härvidlag ser förf. i det konstlade överskott av rörelsekapital, som då fanns. Sedan beskrives huru konjunkturerna ändrades genom prisstegringens upphörande, då egendomsspekulanterna måste sälja till underpris, då krediten rubbades, räntan stegrades och kapitalisterna slog sig

¹ Ad 2: 1,37, 209, 415; 4: 1,225; Pr 3,203; Bg 1,139, 756.

² Ad 2: 1,37, Bg 1,139. Även en förslagsställare, som anser att realisationen bör ske med rabatt, tänker sig att den måste företagas i samband med en sedelkontraktion (Ad 2,369.)

³ Ad 2: 1,200.

⁴ Ad 2: 1,676.

⁵ Ad 1,606; 2: 1,200, 326, 676; Bg 1,756; Bd 1,173.

⁶ Bg 1,599.

⁷ Ad 1,364.

på handels- och växelspekulationer, varigenom kapitalet drogs från näringarna. Av dessa förhållanden berodde diskonternas överdrivna utvidgande av sin rörelse, vilket sedan medförde deras fall.

Denna skildring utgör memorialets kanske briljantaste parti, men vi hava dock redan en gång förut funnit ungefär samma uppfattning, om också ej så utförligt, framställd i Mörners märkliga yttrande 1815. Cederschiöld är emellertid den förste, som i samband härmed i alla huvudpunkter fullt riktigt klarlägger själva valutaproblemet. Han fortsätter med att framhålla, att det ej blott är en myntförsämring, som medför dylika ekonomiska värkningar, utan att varje rubbning i myntvärdet, i vilken riktning den än sker, invärkar skadligt, och han förklarar intressant nog, att en myntförbättring måste bli ännu farligare än en myntförsämring. Att på denna väg försöka bota det skedda är därför den mäst förkastliga utväg man kan välja. Målet måste vara myntets bibehållande vid ett oföränderligt värde. Detta mål kan emellertid icke nås, så länge pappersmyntfot råder; myntets värde vacklar då alltid med kursen, och det ekonomiska livet hålles därigenom i ett tillstånd av ständig osäkerhet. I brist på inhemskt regulativ måste man efter växelslut bedöma våra myntrepresentativers förhållande till utländskt specie och sålunda på en omväg och liksom med tillhjälp av en ganska opålitlig köpmansväg söka värdet för våra sedlar. »Man måste städse vara beredd att se kursen och med detsamma värdet av våra myntrepresentativer till följd av köpmansspekulationer och kommersiella förhållanden förändra sig i betydliga språng. Man vet ej vad man äger förr än dagens kurs är noterad, och någon plan, vars utförande fordrar några månaders tid, eller t. o. m. blott veckors, synes knappt någon försiktig man kunna våga uppgöra, i osäkerhet vad värde myntet vid företagets fulländande skulle kunna äga.»¹ — »Emedan därför *rubningen* och *föränderligheten* av myntvärdet utgör närmaste orsaken till det onda, kan man följaktligen ej hoppas häva det utom genom *stadgandet* av myntets värde. Förgäves skulle man genom vad andra åtgärder som helst söka avhjälpa pänningbristen och näringsidkarnes förlägenhet, förgäves att hämma vinglerierna, förgäves att styra kursen och att förekomma växelockring» o. s. v.² Däremot skall, ifrån den stund myntrepresentativernas värde stadgas

¹ Ad 1,373.

² s. 376. Orig:s kurs.

och göres oföränderligt, handeln återgå inom sina naturliga gränser, växelockringen försvinna och rörelsekapitalet återvända till de producerande näringarna.

På detta sätt framhålles med stor klarhet skadligheten av myntvärdets föränderlighet och nödvändigheten av dess stadgande. Detta kan emellertid blott uppnås genom en realisation, och Cederschiölds främsta förslag blir därför, att banken skall öppnas för utväxling samt att därvid 1 rdr specie skall sättas lika med 2 rdr banko. Farhågorna för att fonden härigenom skall tömmas och operationen sålunda misslyckas gendrivs utförligt.¹

Detta memorial intager genom sitt innehåll en plats för sig. Ur rent vetenskaplig synpunkt är det av stor betydelse och röjer liksom Cederschiölds övriga yttranden i ekonomiska frågor en ovanligt självständig uppfattning och en stor nationalekonomisk begåvning. I realisationsfrågans historia är det, såsom redan antytts, ur synpunkten av uppfattningens utveckling på visst sätt banbrytande. Praktiskt sett stod det visserligen för högt över det allmänna föreställningssättet för att kunna vara av något omedelbart inflytande. Den klara och skarpa framställningen måste dock hava gjort intryck, och det har troligen utövat ett visst inflytande på StBU:s betänkande.²

Såväl K. M:ts proposition som alla under riksdagens lopp hållna anföranden i dessa ämnen hade remitterats till StBU.³ Dessa tillsatte inom sig en särskild beredning, bestående av BU:s finansfördelning samt en inom StU för ändamålet särskilt vald avdelning.⁴ Denna skilde ut frågan om diskonterna, som kom att behandlas för

¹ De viktigaste av de övriga förslagen äro att rörelsekapitalet skall hållas så oförändrat som möjligt och att sålunda all amortering av sedelstocken för alltid bör upphöra, vidare att en fond bör avsättas att tillgripas vid krig för undvikande av överemissioner.

² Där yttras om detsamma att det »med mycken sanning och klarhet i uppställningen för övrigt utvecklar orsakerna till närvarande pänningställning». Bih 6,193.

³ Ad 1,361; Pr 1,148; Bg 1,261.

⁴ BCP och StUP 20 dec. 1817. Medlemmar i StU:s avdelning voro utskottets ordförande, frih. de Geer, Lagerhjelm och v. Schulzenheim; Drysén, Forssell och Stenhammar; Schwan, Noræus och Hülpers; Jon Jonsson, Pehr Jönsson och Johan L:son Wiklund. Medlemmar av BU:s finansfördelning voro Wirsén (ordf.), Gyllenkrok och Hammarhjelm; Almqvist, Fröberg och Agardh; Setterwall, Holm och Krull; Daniel Andersson, And. Joachimsson, Pehr Jonsson.

sig. Dess betänkande rörande pänningeväsendet ingavs den 18 mars till sammansatta utskottens plenum, godkändes där, möjligen med ett par oväsentliga ändringar¹, och expedierades den 3 april till ständerna.² Det är, som nedan skall visas, författat av G. F. Wirsén.³

Betänkandet⁴ är ett digert aktstycke på 64 trycksidor, detta trots att frågan om diskonterna avskilts. Vi gå nu att granska det-sammas innehåll. Början (från mitten på s. 183 t. o. m. s. 200) består huvudsakligen av första delen av den ovan omtalade finanskommitténs betänkande — just den del, som i K. M:ts proposition alldeles förbigåtts.⁵ Det återfinnes här nästan ordagrant återgivet. Den enda förändringen består i att ett par nya stycken inskjutits, av vilka ett är av avgörande betydelse.

Betänkandet går först in på frågan om grunden till pänningeväsendets närvarande tillstånd, och det finner densamma i emissionerna 1808 och 1809. Vi finna även en del riktiga iakttagelser om dessas verkningar, särskilt beträffande uppsvingstiden före 1812. Det säges, att »lånerörelsen i diskontväg uppdrevs i följd av den hastigt ökade sedelstocken»⁶ och att »fastighetsköp och vidsträckt odlingsföretag kommo därefter i ordningen, beräknade, likasom de förra (handelsspekulationerna) på erhållande af lånebiträden. Det är väl en sanning, att fröet till alla dessa vitt utsträckt företag var lagt uti sedelstockens hastiga ökning och de i följd därav lättade lånutvägarne.»⁷ Slutsatsen blir att det är ovedersägligt, »att man genom utgivning av pappersmynt tillskapat en inbillad välmåga, varefter alla förhållanden man och man emellan sig rättade.»⁸ Man visar även en gryende förståelse för att krisen står i samband med dessa förhållanden och sålunda ytterst är en värkan av emissionerna.

Den teoretiska förklaring, som gives av dessa företeelser, är ganska egendomlig. Den utgår från att det avgörande fel, som man 1808—1809 begick, var att »statens gäld gjordes till rikets mynt».

¹ Se nedan s. 193, not 2.

² Bih 6,247.

³ Se nedan s. 192.

⁴ Bih 6,182.

⁵ På detta sätt har hela kommitténs betänkande kommit till användning, senare hälften i propositionen och förra hälften här.

⁶ s. 187.

⁷ s. 188.

⁸ s. 190.

Statens tillstånd vid denna tid utmärktes av gäld och fattigdom. Detta hade bort betecknas genom utgivande av skuldförbindelser; i så fall hade ingen rubbning skett i det ekonomiska livet. Nu utgavs i stället pängar. Dessa föreställa emellertid förmögenhet eller rikedom, och därigenom tillskapades sålunda en uppfattning, som var alldeles motsatt det verkliga tillståndet. På detta sätt förklaras uppsvingsperioden. Krisen åter beror på att falskheten i denna uppfattning småningom blev uppenbar. »Erfarenheten utvecklar nogsam under tidens lopp det sanna förhållandet, vilket här var brist eller skuld, icke överskott eller behållning.»¹

Detta är huvudinnehållet i utskottens betraktelse över den rådande krisens orsaker. Det är anmärkningsvärt att Wirsén här, trots Cederschiölds mellankomma, på ett annat ställe i betänkandet uttryckligen gillade utredning, ordagrant avskrivit det nämnda kommittébetänkandet, som trots riktiga ansatser i hög grad bär omogenhetens prägel.

Vi komma därmed in på utskottens behandling av själva valuta-problemet, och vi undersöka först deras hållning i frågan om värdeväxlingarnas skadlighet. Denna fråga hade i kommitténs betänkande ej berörts, och uttalandena i riksdagen hade visat, att framarbetandet av en uppfattning härom visserligen begynt, men att någon klarhet i detta avseende icke vunnits. Nu befinnes det emellertid, att utskotten i denna punkt visa en klar och genomtänkt åskådning. Vi finna här den åsikt uttalad, som sedermera blev allmänt härskande och som blev den avgörande drivkraften till realisationens genomförande, och den formuleras och motiveras med en skärpa, som aldrig skulle överträffas. Betänkandet är sålunda i detta avseende av epokgörande betydelse.

Viktigast är ett stycke, som inskjutits i den del av betänkandet, där eljest finanskommitténs utlåtande följts. Vi finna där följande skildring av pänningebriestens orsaker: »Lånerörelsen i diskontväg uppdrovs i följd av den hastigt ökade sedelstocken, vilken, då den på ena sidan lämnade tillgång för pänningars insättning uti diskontinrättningarne, på den andra försvårade pänningelåns erhållande på längre terminer. Det är denna brist på förtroende till själva myntet, som man så ofta förblandar med personell kreditbrist eller med pänningebriest. Man klagar däröver, att den mäst vederhäftige person

¹ Bih 6.190.

icke kan erhålla lån på de säkraste hypoteker; och detta anser man bevisa pänningebrist; men man förglömmar den långivandes fruktan att, då han utlämnar sitt kapital mot sex procents ränta, få det åter med tio procents *förlust*¹ uti representativt värde. — Varföre har väl pänningaräntan på en och samma tid varit i Holland och på flera andra orter 2, 3 à 4 procent, då den i Ryssland, Österrike och Danmark o. s. v. varit ända till 20 procent och däröver för året? Pappersmyntets vacklande värde i de sistnämnda riken har allena värvat denna skiljaktighet. Samma orsak föranleder ock till en annan oreda, den nämligen, att i följd av en lån rörelse på korta terminer enskilde emellan nödgades den lånbehövande i samma stund han för några månader får undsättning genast sysselsätta sig med omsorgen att återförskaffa sig en ny pänningetillgång för att därmed avbörd det erhållna lånet. Samma summa föreställde alltså minst ett dubbelt skuldkapital för varje år och sålunda flerfaldigt mer, än då ett emellan 2:ne personer uppgjort lån fick bliva stående på längre tid. Huru mycket blott denna nu anmärkta omständighet skolat värka till stadgande av opinionen om pänningeförlägenhet, lärar genast falla var och en i ögonen».²

Vi finna sålunda här med stor klarhet utvecklat hurusom det är myntets vacklande värde, som är orsaken till pänningebristen, och detta i tvänne avseenden: det är dels orsak till att räntan stegrats, och dels till att ingen vill låna ut pengar på längre terminer. Det sistnämnda förhållandet anses ej minst viktigt, i det att genom de härav framkallade täta omsättningarna efterfrågan på lån mycket ökats.

Detta uttalande står ej håller enstaka. Det inskärpes nämligen vid upprepade tillfällen, att utskotten ansett värdeväxlingarna vara huvudorsaken till pänningebristen, och det är på detta antagande, som betänkandet från början till slut bygger. Det anförda stycket är sålunda att betrakta som en motivering av en för hela betänkandet genomgående uppfattning.

Som synes hava utskotten uteslutande fäst sig vid pänningebristen och fullständigt förbigått värdeväxlingarnas skadlighet i övriga avseenden. Ur teoretisk synpunkt är detta givetvis en brist, men om man tar i betraktande hur saken då låg, måste det praktiskt

¹ Orig:s kurs.

² Bih 6,187.

taget otvivelaktigt anses som en förtjänst. Redan 1815 hade man främst fäst sig vid rubbningen i krediten, och ordet pänningebrist användes ofta som term för krisen i dess helhet. Sedan dess hade en del av de andra krissyptomen, såsom avsättningssvårigheterna och det låga priset på spannmål, försvunnit och efterträtts av ganska gynnsamma förhållanden. »Pänningebristen» åter stod kvar, snarare förvärrad än förbättrad genom diskonternas svårigheter och fall; av alla missförhållanden av ekonomisk art var det otvivelaktigt detta som starkast kändes och på vars avhjälpande man var beredd att lägga ned sina största ansträngningar. Man kan därför knappt tänka sig ett bättre sätt att framhäva värdeväxlingarnas betydelse än att, som utskotten gjorde, sätta dem som orsak till pänningebristen. Kunde blott denna åsikt tränga igenom, så var den kraftigaste tänkbara drivkraft för handen för arbetet med värdeväxlingarnas upphävande. Det gällde nu blott att kombinera detta med insikten om att detta sistnämnda mål bäst kunde nås genom en realisation för att samma drivkraft skulle bli direkt värksam för denna frågas lösning.

Denna kombination göres även i betänkandet. Utskotten anse nämligen, att den frågan bör förekomma först i ordningen, om bankens funktioner såsom växelbank nu kunna åter bringas i värksamhet, och de inskräpa med stor omsorg att härigenom de berörda olägenheterna skulle avhjälpas. Det säges att »det är oemotsägligt att på en gång återbragt stadga och visshet i fråga om sedlarnas förhållande till silver, avgjord genom vidtagande silverutväxling efter bestämd grund, skulle häva alla olägenheter av ett vacklande myntvärde», och i nästa stycke heter det: »Förnämligaste orsaken till den överklagade pänningeförlägenheten anse förenade utskotten vara det vacklande begreppet om sedlarnes värde, vilket efter kursens förhållande vanligen mätes; och detta skulle visserligen genom en realisation få en stadgad riktning samt en säker låntagare sedermera förmodligen icke sakna tillgång på pänningelån mot laglig ränta».¹

I trots av dessa uttalanden, som visa en klar och mognad uppfattning av nyttan av en realisation, vilja utskotten ej föreslå, att någon sådan åtgärd nu skall vidtagas. Denna åsikt motiveras huvudsakligen med tränne skäl. Det första är att fonden är för

¹ Bih 6,205.

liten i förhållande till sedelstocken. En realisation skulle därför blott kunna värkställas i samband med sedelindragning, och härför är tiden icke lämplig.¹ Det andra skälet är att agiot ännu ej »satt sig» vid en någorlunda konstant höjd. »Om man går tillbaka till de förra epoker, då en stadga i myntvärdet genom realisation blivit tillvägabragt, så finnes, att man aldrig vågat företaga den förr, än alla andra förhållanden hunnit så sammandragas till ett mål, att, såsom orden lyda: *»åtgärden blivit en nödvändig följd av myntets stadgande i ett räknevärde, vartill det, efter en lång tids omlopp, äntligen hade liksom själv sig satt»*.² Någon sådan »allmän sättning»³ har emellertid ännu ej ägt rum och måste först avvaktas. 1776 års realisation var nära att misslyckas, och 1800 års var ganska vågsam; »men den nu föreslagna vore, i avseende på den större vådan, utom all jämförelse med dem båda».

Utskottets tredje skäl kan ej förstås, om man ej har i minnet den privatekonomiska uppfattningen av sedelvärdet. Man ansåg ju ej att detta berodde på kvantiteten utan på »opinionen», och denna måste bedöma sedelvärdet efter bankens säkerheter. Ofta anser man att opinionen härvid fäster sig blott vid fonden och tror sålunda, att sedelvärdet beror av förhållandet mellan fond och sedelmängd.⁴ Utskotten anse det emellertid vara alldeles tydligt att »bankosedelns nu varande värde i förhållande till Hamburger banko» bevisar »att allmänna opinionen fäst at detta värde, icke blott vid beloppet av bankens redbara fond, utan ock med huvudsaklig hänsikt på bankens fordringar hos staten och enskilde». »Om agio nu vore uppstiget till en aritmetisk proportion mot bankens redbara fond, så vore det även stadigt, och realisationen kunde i sådant fall värkställas; men evad realisationsgrund, som under villkor av bankosedlarnas inlösen med silver, nu bestämdes, så skulle opinionen att bankens fordringar gåvo valuta för en del av dess sedlar försvinna, och värdet av hela sedelstocken mätas endast efter den redbara fondens belopp.»⁵ Då förhållandet mellan sedel-

¹ Bih 6,206.

² s. 207. Orig:s kurs.

³ Förnyade bet. Bih 6,446.

⁴ Det kanske bör nämnas att, trots att bankens tillstånd formellt var hemligt, det ungefärliga beloppet av såväl fonden som sedelstocken städse var allmänt bekant.

⁵ s. 207.

stock och fond var ungefär 5: 1, skulle sålunda vid realisationen sedelvärdet enligt denna uppfattning sjunka till $\frac{1}{5}$ av det nominella.

Det är på dessa skäl, av vilka det sista klart visar hur omo- gen uppfattningen ännu var¹, som utskotten avstyrka omedelbar realisation.

Om sålunda utskotten uttala sig emot omedelbar realisation, så komma de emellertid med uttalanden av avgörande betydelse i frågan om realisationsgrunden. I och med att man kommit till klarhet i fråga om skadligheten av myntvärdets föränderlighet, låg det ju nära till hands, att man även skulle inse skadligheten av att återföra sedlarna till nominella värdet, vilket ju är liktydigt med en oerhörd värdeförändring. Vi finna även att utskotten dels klart förorda realisation till kursvärdet och dels bestämt motsätta sig alla åtgärder för myntvärdets höjande. Det förra framgår bl. a. av framhållandet av kursens »sättning» såsom en förutsättning för realisationens värkställande, och det senare får sitt viktigaste uttryck i det bestämda utdömandet av alla planer på sedelindragning och i förordandet av rörelsekapitalets bibehållande vid orubbat belopp.

I detta avseende finna vi finanskommitténs yttrande troget återgivet. Planen av år 1810 att genom inbetalningar från statsvärdet minska sedelstocken utdömes där på det bestämdaste. Det förklaras att i själva idén om en sådan plan ligger en orsak till dess upplösning, och det framhålles att med avseende på förmögenhetsförhållandena en sedelindragning skulle medföra ett återuppreparande av de orättvisor, som värkats av emissionerna.² Ännu betydelsefullare är att vi finna en klar uppfattning av en dylik åtgärds skadlighet för näringslivet. Den skulle orsaka en allmän förlägenhet³ och utmatta rikskroppen, i det att många näringsföre-

¹ Detta visas även av utskottens omdöme om ett förslag (Bg 1,139) att bankens alla tillgångar skulle fördelas mellan sedelinnehavarna, så att var och en finge sin proportionella andel dels i fonden och dels i »kreditvalutan». Om detta projekt säga utskotten att det »i själva värdet vore det enda naturliga», men att tiden för dess värkställande ännu ej är inne (Bih 6,206).

² s. 192. »Att nu genom papperets indragning, utan att på annat sätt fylla dess rum, gå tillbaka samma väg, som man gått fram; det vore icke att giva ersättning åt dem, som förlorat, men att åstadkomma en ny skakning, vars följder träffa andra och måhända en del av de samma, som deltagit i den förra förlusten.»

³ s. 191.

tag skulle lida och avtyna¹, tillvägabrinda en nöd, lika falsk i sin grund, som välmågan var, och medföra en än större våda och menligare följder än den oreda, varöver man klagat.² Av dessa skäl utdöma utskotten alla åtgärder »till så kallad myntförbättring»; en sådan skulle nämligen »leda till ett lika vacklande i motsatt riktning, som dessa åren ägt rum genom försämringen, och för näringsföretagen vålla en ganska vådlig osäkerhet, såsom erfarenheten både hos oss och i andra länder vid flera tillfällen visat».³ Indragning av representativt mynt, utan att något annat sättet i stället, avstyrkes därför bestämt.⁴

Själva yrkandet att sedelindragning ej får äga rum är intet nytt; det framställdes ju redan av riksdagen 1815. Vad som är nytt och betydelsefullt är den här förebragta motiveringen. 1815 ansåg man indragningens inställande som en nödfallsåtgärd, som blott kunde motiveras av krisen och som skulle upphöra snarast möjligt. Nu åter har den ifrågavarande planen även principiellt utdömts, i det att det klargjorts att den ej under några förhållanden bör värkställas. Om man också kan säga att planen att genom inbetalningar från statsväcket avhjälpa pänningeväsendets brister praktiskt taget sattes ur spelet redan 1815, så är det dock först nu som man kommer till insikt om dess absoluta olämplighet och principiellt överger densamma.

Av både principiell och praktisk betydelse är även, att utskotten lika bestämt motsätta sig varje ökning av sedelstocken, såsom föranledande till en rubbning i myntvärdet i motsatt riktning. Farhågorna för att en stor del av sedelstocken gått ur landet undanröjas; särskilt gendrives den allmänna uppfattningen av den finska handelns inflytande i detta avseende. I varje fall kan pänningebristen ej avhjälpas genom utgivande av nya sedlar, vilket tvärtom

¹ Bih 6,193.

² s. 190.

³ s. 221.

⁴ s. 197. Inför detta klara yrkande betyder det mindre, att man förklarar sig icke hava något emot den myntförbättring, som kan bli en följd av ökad produktion och lyckligare ekonomiska förhållanden (s. 221). Men ej ens denna skulle få fortgå obehindrad. Utskotten föreslå nämligen, såsom längre ned skall visas, åtgärder till förekommande av en mera betydande värdestegring.

skulle förvärra tillståndet. Pänningevärdets stadgande framhålles fortfarande som det enda värkliga botemedlet. »I huvudsaken nödgas förenade utskotten åter upprepa, att det är bristen i pänningens stadga, som gör pänningebrist, och att därest en gräns för myntets försämring kunde sättas, upphörde ock pänningeförlägenheten för alla som hade att erbjuda nöjaktig säkerhet. Detta skulle värka mera än flera millioner nytt papper i rörelsen, då däremot dessa nya millioner av enahanda skäl efter ganska kort tid blott skulle bereda ännu ytterligare förlägenhet.»¹ Det antages sålunda oryggeligen »såsom en allmän grund för möjligheten av en stadga i myntväsendet» att »bankosedelstocken för perioden till nästa riksdag, eller under loppet av fem år, ingalunda må permanent ökas utöver den representativa massans närvarande maximum».¹

Den närmaste frågan blev nu vilka åtgärder som skulle vidtagas för sedelstockens bibehållande vid orubbat belopp. Denna uppgift var icke så lätt att lösa. De vid 1815 års riksdag vidtagna dispositionerna hade givit till resultat, att sedelstocken från den 1 jan. 1815 till den 1 jan. 1817 ökats med närmare $3\frac{1}{3}$ mill. rdr (3,303,270) genom ett oväntat starkt anlitage av de olika kreditiven, särskilt diskonternas. I någon mån kompenseras denna ökning genom att de utelöpande diskontpapperen under samma tid minskades, assignationerna med 806,000 och 3 % sedlarna med 1,144,000 rdr, motsvarande en minskning av rörelsekapitalet på c:a $1\frac{1}{3}$ mill. rdr. Detta hade emellertid alltså i alla händelser på två år ökats med åtminstone 2 mill. rdr.

Nu var emellertid uppgiften att bibehålla rörelsekapitalet oförändrat vid riksdagen 1817—18 vida svårare än vid den närmast föregående. Diskontpapperen skulle nämligen indragas, och det gällde då att fastställa, i vilken utsträckning dessa kunde anses hava tjänat som mynt. Vad assignationerna beträffar, så likställde man dem, sannolikt med rätta, fullständigt med sedlar. Beträffande 3 % sedlarna åter framgår det otvetydigt, att sådana i vissa fall använts för betalningar man och man emellan och sålunda gjort tjänst som mynt. Detta har emellertid helt säkert skett i ganska ringa utsträckning. Flertalet var på högre belopp — Göta kanals så gott som uteslutande på minst 1,000 rdr — och deras egenskap att vara räntebärande måste hava hindrat deras användande som betalningsmedel.

¹ Bih 6,209.

Utskotten antaga nu, att av de vid betänkandets avgivande till 2,650,000 rdr utelöpande 3 % sedlarna högst 2 mill. cirkulerat som mynt.¹ Därtill lägges 800,000 rdr assignationer, och man kommer sålunda upp till en summa på ej fullt 3 mill. rdr, vilket otvivelaktigt är alldeles för högt tilltaget. Då emellertid assignationerna skulle inlösas med bankosedlar, är det blott 3 % sedlarnas indragning, som kommer att medföra en extra minskning av rörelsekapitalet, som man måste vara betänkt på att ersätta. Sedan det fastslagits, att ingen indragning fick äga rum, hade man sålunda till sin disposition hela den till banken årligen inflytande summan, som, inbetalningen från statsvärdet inberäknad, anslogs till 1,200,000 rdr årligen, sedan bankens egna utgifter frändragits, och dessutom den summa, som borde utgå som ersättning för 3 % sedlarna. Frågan var nu vad man skulle göra med dessa medel.

Ett sätt hade varit att inställa eller minska statsvärdets inbetalningar till banken; då ingen indragning skulle ske, låg denna utväg nära till hands. BU, dit denna fråga hänsköts, förklarade emellertid att »fortfarandet därav innefattar så helt och hållet villkoret för bankens solidité och myntväsendets stadga, att någon fråga om rubbning däruti icke bör kunna äga rum».² Hela den nämnda summan skulle sålunda åter utgå i rörelsen.

¹ Bih 6,225. Diskontpapperen utgjorde (enligt en bland BUA 1823 befintlig officiell uppgift):

	assignationer	3 % sedlar
1807	537,000 rdr	1,160,451 rdr
1808	630,000 »	1,415,109 »
1809	1,106,000 »	1,626,807 »
1810	2,489,711 »	3,303,812 »
1811	2,249,775 »	3,227,257 »
1812	1,821,925 »	4,403,987 »
1813	1,989,949 »	5,252,774 »
1814	1,878,426 »	5,364,775 »
1815	2,052,228 »	3,994,425 »
1816	2,052,788 »	3,715,915 »
1817	1,246,269 »	2,850,416 »
1818	738,150 »	691,936 »
1819	17,879 »	15,550 »

² s. 212. BUP 25 mars 1818.

Vi komma därmed till den betydelsefulla frågan om dessa medels användande. 1815 års riksdag hade helt och hållet låtit dem utgå i understöd till näringarna. Detta var uppenbart en ur synpunkten av valutafrågans utveckling alldeles ofruktbar lösning. Sedan dess hade genom finanskommittén och K. M:ts proposition ett nytt uppslag givits genom förslagen om att låta bankens inkomster inflyta i »reell effekt». Detta i princip värdefulla förslag hade emellertid framställts på ett högst olyckligt sätt; de inflytande medlen skulle ju åter utgå från banken. Det var utskotten förbehållet att även härvidlag anvisa den riktiga vägen.

Enligt betänkandet skall bankens inkomst användas dels till näringarnas understöd och dels till realisationens förberedande. Beträffande medlens fördelning mellan dessa båda ändamål anse utskotten, att näringarna främst böra erhålla vad som kan anses böra tillkomma dem; vad som sedan blir över skall anslås till fondens ökande. Denna ordning nödvändiggöres av kreditväsendets närvarande tillstånd. Först med tiden kan en motsatt ordning, som förklaras vara »den i sig själv rättare», inträda.¹

Efter detta skulle man kunnat vänta, att näringarna skulle få huvudparten av de disponibla medlen. Så är dock ej fallet. Tvärtom betecknar betänkandet i denna punkt en avgörande brytning med 1815 års program, som skarpt kritiseras. Viktigast är att utskotten med stor skärpa vända sig mot fastighetslånen och föreslå ett totalt indragande av de härtill anslagna medlen efter den år 1815 fastställda terminen, d. v. s. efter 1820. Odlingslånen anse utskotten vara något bättre, men även den till detta ändamål år 1815 anslagna summan föreslås skola upphöra efter 1820. För att emellertid jordbruket icke skulle bli lottlöst, borde till sådana lån anslås dels vad som inflyter på de gamla odlingslånen, dels avbetalningar på fastighetslånen fr. o. m. 1820, vilket beräknas till 250,000 rdr om året. Till ersättning för denna minskning i utlåningen föreslå utskotten blott relativt obetydliga nya anslag i form av kreditiv på sammanlagt 1 mill. rdr, varav 600,000 till järnkontoret och 400,000 till manufaktur-fonden. Härför skulle emellertid årsinkomsten icke behöva användas, då den ifrågavarande summan var avsedd att utgöra ersättning för 3 % sedlarna.² För övrigt var det blott fråga

¹ Bih 6, 209.

² s. 227. Där utredes även varför utskotten ej anse större summa erforderlig härtill.

om mindre lån till Hjälmare slussvärk, Södertälje kanal och till ett par städer¹, av vilka utskotten blott synas ha tagit det förstnämnda (till 200,000 rdr) med i räkningen såsom det enda av någon betydighet.² Övriga anslag och kreditiv skulle bibehållas. Diskontkreditiven skulle ersättas med att riksdiskonten utlånade den summa på 1,400,000 rdr, som diskonterna haft utlånade av sina kreditiv.

Saken står sålunda så, att efter 1820 av bankens till minst 1,200,000 rdr beräknade årliga inkomst blott anslaget till Göta kanal på 300,000 rdr årligen samt de på fastighets- och odlingslån inflytande medlen på 250,000 rdr disponerats. Kvar står alltså en summa på 650,000 rdr om året för åren 1821—23; enligt utskottens något för höga beräkning skulle det bli i runt tal $\frac{1}{2}$ mill. rdr pr år under hela perioden 1819—23, d. v. s. inalles $2\frac{1}{2}$ mill. rdr.³ Det föreslås nu att denna summa skall användas till ökande av bankens fond, och man har, som ovanstående siffror visa, ansett att största delen av de till banken inflytande medlen böra användas till detta ändamål.

Utskotten förklara uttryckligen, att de härvid letts av den principen, att inbetalningarna från statsvärdet främst böra användas till realisationens förberedande eller, såsom saken i svaret på anmärkningarna uttryckes, »att nationens bidrag till myntregleringen, efter förra planer ämnade för sedelamortissement, nu i stället användes till silverfondens förstärkande.»⁴ Detta framhålles upprepade gånger som grundtanken, och ursprungligen tycks man hava direkt beslutat att hela inbetalningen på 750,000 rdr uttryckligen skulle anslås till det nämnda ändamålet.⁵ Utskotten hava här upptagit kommitténs och K. M:ts tanke att bankens inkomst bör användas till inlösande av reell produkt i stället för till sedelstockens minskande, men den framträder nu i ett betydligt förbättrat skick.

Med avseende på sättet för dessa medels införskaffande har även det av kommittén först givna och sedan i propositionen framställda uppslaget upptagits, fast i modifierad form. Sålunda föreslås att

¹ Bih 6,231.

² s. 437.

³ s. 232.

⁴ s. 447.

⁵ Se nedan s. 194

sjö-tullavgifterna skola obligatoriskt betalas i silver eller växlar och att banken skall äga rätt att härav tillösa sig så mycket »som, med avseende på omständigheterna, bankostyrelsen prövar lämpligt». Hur mycket eller om överhuvud något alls skall inlösas få alltså bankofullmäktige fritt avgöra. Utskotten anse emellertid att, även om handelsställningen ett eller annat år icke skulle tillåta införsel av silver, dock i genomsnitt 250,000 rdr i silver om året böra kunna indragas. Frågan om priset är mindre viktig; dock bör i reglementet ett maximalpris fastställas. Man kan visserligen med skäl invända, att denna silverimport skall tynga på handelsvägen och sålunda föranleda stegring av kursen och därmed minskning i sedlarnas värde. Utskotten anse emellertid att man ej säkert kan antaga att så skall ske och framhålla att i varje fall det som nationen skattar till konsoliderande av sitt mynt också måste därtill användas.

I samband härmed framställas ett par förslag, som äro av intresse, emedan de hava till ändamål att i möjligaste mån stadga myntets värde, till dess realisation kan företagas. Om nämligen kursen skulle stiga över den fastställda maximalkursen, skulle banken ej indraga något silver utan sälja sina växlar, och man skulle försöka att genom dessa växelförsäljningar hindra agiotage på sedlarna och »motvärka de försök, som skulle anställas till spekulationer på myntvärdets omväxlingar.»² Detta är allt vad utskotten vilja veta av i fråga om växeltransaktioner för myntvärdets upprätthållande, och i svaret på anmärkningarna fransäga de uttryckligen »denna enkla åtgärd att försälja vad som icke användas kan» namnet av kursoperation.³ Sedan tilläggas några reflexioner om de sedlar, som inflyta genom dessa försäljningar. Dessa måste åter utgå, »emedan eljest en amortissement av sedlar, som man vill undvika, skulle därigenom beredas». Utskotten ha därmed föreslagit utvägar mot kursens stegring. Av största intresse är att de även föreslå åtgärder mot en starkare s ä n k n i n g av kursen, »därav näringarne visserligen skulle känna en menlig skakning». Ehuru det ej anses troligt att en sådan skall komma att äga rum, så borde, om kursen sjunker under 96 sk., silverfonden starkare ökas och *nya sedlar utställas*.⁴ Detta förslag visar hur klart man inser nödvändigheten

¹ Bih 6, 232.

² s. 234.

³ s. 454.

⁴ s. 236.

av att myntvärdet värkligen stadgas och sålunda ej blott hindras från att sjunka utan även från att stiga. I svaret på anmärkningarna förklaras även »att utskotten ansett angelägenheten lika stor att söka finna en gräns för förbättringen av myntet, som mot försämringen»¹ fast de ej ansett det förra alternativet äga så stor aktuell betydelse.²

Huvudvikten lägges emellertid tydligen på att skaffa silver till banken. Det framgår att utskotten anse fondens stärkande vara den oundgängligaste förutsättningen för realisationens företagande. De framställa sålunda »nödvändigheten därav att en gång början må göras till beredande av en bättre ordning. Om bankens silverfond aldrig ökas, kan ej heller utväxlingen av speciemynt med framgång återtagas».³ I detta avseende framläggas ännu tvänne åtgärder, som visserligen ej formellt tillstyrkas, då vid omröstningen därom inom utskotten två stånd stannat mot två, men som i alla fall i betänkandet motiveras och förordas. Det ena är att ränta och avbetalning på de fastighetslån, som utgivas under 1819 och 1820, skall erläggas med 3 % i silver. Vid 96 sk. kurs motsvarade detta de 1815 fastställda 6 % i sedlar. Vid högre kurs skulle differensen räknas låntagaren till godo i form av motsvarande avskrivning på kapitalet.⁴

Det andra förslaget är av större betydelse. Det gäller intet mindre än upptagandet av ett lån inom landet i silver på 3 mill. rdr mot 6+2 %. Det påpekas med full rätt, att denna åtgärd, om den lyckades, »skulle i sinom tid bliva avgörande till myntväsendets fullkomliga reglering».⁵ Myntmetall till vida högre belopp funnes sannolikt inom riket, och varje innehavare av sådan skulle gärna begagna tillfället att göra ett räntelöst kapital räntebärande.

Slutligen har upptagits finanskommitténs och K. M:ts förslag om utgivande av ett nytt silverskiljemynt till låg halt. Det motiveras med att det är önskvärt att undvika utgivande av sedlar på så små valörer. Genom en så utsträckt papperscirkulation komme nämligen de skadliga värkningarna av myntvärdets ostadighet att

¹ Bih 6, 455.

² s. 478.

³ s. 217.

⁴ s. 216.

⁵ s. 237.

utsträckas ända till det mynt, varmed de minsta kvantiteter av varor skola mätas. Själva förslaget är ej fullt så orimligt som kommitténs och K. M:ts; det föreslås nämligen att mynten skola utmyntas till den kurs, som kommer att föreskrivas som maximum vid bankens silverköp.¹ De nya mynten, som enligt de förra förslagen om 96 sk. kurs måst omedelbart försvinna ur rörelsen, kunde nu alltid hålla sig kvar, så länge kursen ej överstege den nämnda maximumkursen.

Detta är den huvudsakligaste innebörden i StBU:s betänkande. Det kännetecknas visserligen i många fall av den oklarhet och det famlande, som är det naturliga vid behandlingen av en fråga, som just börjat att på allvar upptagas och som ännu befinner sig långt från mognadens stadium. Men detta hindrar icke, att vi redan här i alla huvudpunkter finna det program formulerat, som sedermera blev det allmänt accepterade. Betänkandet är därför kanske det märkligaste dokumentet i valutafrågans historia. Detta framstår klarare vid ett kort upprepande av dess huvudpunkter, som äro: 1) Värdeväxlingarna äro huvudorsaken till pänningebristen. 2) Denna kan sålunda fullständigt avhjälpas blott genom realisation. 3) En sådan skall värkställas till kursvärdet. 4) För dess värkställande fordras främst förstärkning av fonden. 5) Till detta ändamål skola inbetalningarna från statsvärdet användas; möjligen bör även silverlån upptagas. 6) Före realisationen bör rörelsekapitalet bibehållas vid oförändrat belopp och agiot så vitt möjligt stadgas.

En blick på dessa punkter visar oss, att här så gott som alla de förslag framlagts, som sedermera spelade huvudrollen, och att de principer, som man vid valutafrågans lösning följde, redan här formulerats. Det i hög grad märkliga förhållandet äger sålunda rum, att valutafrågan, redan då den för första gången på allvar upptoges till behandling inom riksdagen, i alla principiella punkter fått lösningen klarlagd.

Det råder intet tvivel om att icke förtjänsten härutav främst tillkommer *G. F. Wirsén*. Det hade nämligen inom finansberedningen tillgått ungefär på samma sätt som inom SU 1815. Efter en del förberedande överläggningar och beslut framlägger en av medlemmarna, här *Wirsén*, ett färdigt förslag till betänkande, och

¹ Bih 6,238.

detta antages — denna gång så gott som oförändrat — som beredningens eget och gillas av utskotten. Att så tillgått omtalas bl. a. av en av reservanterna¹; vidare föreligger av Wirséns hand ett koncept till utlåtande av beredningen som på ett par obetydliga undantag när är alldeles likalydande med det tryckta utskotts-betänkandet.² Wirsén uppträder även på riddarhuset som utskottens målsman och betänkandets främste försvarare.

Samma sak intygas även av en akt, som är intressant, emedan den i någon mån sätter oss i tillfälle att avgöra, i vad mån Wirséns förslag grundar sig på inom beredningen fattade beslut. Några protokoll finnas nämligen icke, varken för finansberedningen eller sammansatta utskottens plenum. Emellertid har bland Wirséns papper påträffats en renskriven »Resumé av finansberedningens beslut», som ger någorlunda tillräckliga upplysningar.³ Det framgår härav att beredningen för pänningeväsendet blott använt slutet av januari (från den 21) och början av mars, medan februari ägnats åt diskontfrågan. Innan Wirsén ingav sitt yttrande, hade nu, enligt den redogörelse för besluten vid varje sammanträde som här lämnas, för det första samtliga K. M:ts propositioner avslagits utom tullavgifternas erläggande i silver eller växlar, som bifallits, samt växelavgiften och förändringen av utlåningen från manufakturdiskonten, som bordlagts.⁴ De positiva beslut, som fattats, äro att sedelstocken skall bibehållas oförändrad vid sitt belopp den 1 jan. 1818, fastighets- och odlingslånens ordnande som i betänkandet föreslås, att tullavgifterna skulle erläggas i silver eller växlar, att banken skulle hava optionsrätt till dessa medel och härtill

¹ Bih 6, 247.

² G. F. Wirséns koncept, Finansfrågor. Konceptet låg vid användandet i två olika buntar, den ena med omslagsrubrik »Om finansregleringen och pänningrörelsen, anförande i beredning av stats- och bankoutskotten»; den andra med rubriken »Om fastighetslån, odlingslån m. fl. slags bankolån». Detta Wirséns koncept till beredningens utlåtande är i huvudsak alldeles lika med utskotts-betänkandet. De viktigaste olikheterna äro att en del mera oväsentliga notiser ej medtagits och att konceptets inledning av utskotten satts som betänkandets avslutning (fr. s. 244 »Rikets höglovl. ständer lära» o. s. v.).

³ Handlingar rörande finansväsendet 1810—1834. Omslagsrubrik: »Uppsater och betänkanden i finansiella frågor. 1809—25.» (Funna bl. G. F. Wirséns papper.)

⁴ Förslaget att banken skulle få sig ålagt upprätthållandet av sedelmyntets värde remitterades till BU.

använda enligt ett beslut (den 22 jan.) de 750,000 rdrna, enligt ett senare beslut (den 6 mars) överskottet av sina inkomster. Rörande realisationsfrågan och därmed sammanhängande spörsmål nämnes blott, att vid första sammanträdet beslöts att allmänna frågan om stadgande av myntvärdet skulle först ventileras och avgöras. Genom andra källor vet man vidare att K. M:ts förslag om att banken skulle åläggas att upprätthålla myntrepresentativernas värde av bankofullmäktige avstyrkts¹ samt av beredningen ogillats.² Så långt hade man kommit den 9 mars. För nästa sammanträde, den 16 mars, läses: »Beslutes: att hr friherre Wirséns nu upplästa betänkande skall läggas till grund för beredningens till utskotten avgivande betänkande angående pänningevärdets upprätthållande».³

Denna resumé ger vid handen, att man inom beredningen före det Wirsénska betänkandet i det väsentliga fattat ställning till den kungliga propositionens förslag, men att därförutom blott själva huvudfrågan, om användandet av bankens inkomster, i huvudsak avgjorts, samt att frågan om realisation sannolikt även behandlats. Nu är det mycket troligt, att Wirsén vid beredningens förhandlingar spelat den ledande rollen och att sålunda även dessa resultat främst böra tillskrivas hans initiativ. I varje fall är det tydligt att betänkandet är helt och hållet uppbyggt av honom och att större delen av dess innehåll är att betrakta som hans värk.

Av vida djupare betydelse är emellertid frågan i vilken utsträckning betänkandet i sina principiella punkter är en formulering av

¹ Finansberedningen infordrade bfm:s yttrande över K. M:ts proposition att banken skulle upprätthålla myntrepresentativernas värde. (BUP 26 jan.) I detta yttrande (Bfm. P. 8 febr.) förklara fullmäktige att banken måste anses de facto befriad från skyldigheten att f. n. upprätthålla myntrepresentativernas värde och ej bör kunna åläggas denna uppgift, om den ej för detta ändamål får en särskild reell fond. Den nuvarande fondens användande därtill avstyrkes på det bestämdaste.

² Detta upplyses av utskottsmedlemmar vid debatterna i stånden. Pr 3,556; Bd 4,210; Bih 6,454.

³ Av protokollet framgår blott att K. M:ts prop. föredrogs i BU:s finansfördelning 24 dec. och att fördelningen då hemställde till StU om gemensam behandling därav. (Finansförd. proto. 24 dec.) 30 dec. hade fördelningen åtagit sig sammanträde med en deputation från StU och beslöt 31 dec. att såsom en huvudgrund borde fastslås, att biträdena från banken ej skulle få överskrida bankens inkomster. 26 jan. meddelade Wirsén i BU den behandlingsordning varom beredningen överenskommit, samt att den beslutat invänta bfm:s yttrande om K. M:ts förslag att banken skulle upprätthålla sedlarnas värde. (BUP 26 jan.)

den allmänna uppfattningen och hur mycket som är att anse som Wirséns personliga insats. Det gäller med andra ord att avgöra i vad mån Wirsén genom sitt ingripande lyckats att i betänkandet föra frågan framåt och formulera programpunkter, som utan honom ej kommit till eller gestaltat sig annorlunda.

Något exakt svar kan icke givas på detta spörsmål. Efter ett studium av ständernas protokoll såväl före som efter betänkandets avgivande får man emellertid den uppfattningen, att det här är fråga om ett personligt ingripande av helt annat slag än t. ex. Schwerins i 1815 års SU. Denne åstadkom åtminstone vad det ekonomiska beträffar blott en formulering av det härskande åskådningssättet. Här åter förefaller det som om sammansatta utskottens betänkande i alla väsentliga punkter stode på ett vida högre plan än detta åskådningssätt. En blick på den lämnade analysen av de olika meningarna före betänkandets avgivande visar, att förutsättningar för det av utskotten formulerade programmet visserligen icke saknades — i så fall hade detta program varit otänkbart — men att de mästadels föreligga i ett blott halvt medvetet och omoget skick och att de även i detta avseende ofta förefunnos blott hos ett fåtal, medan majoriteten stod på en annan ståndpunkt. Man får därför det intrycket, att det här i vida högre grad än som eljest brukar vara fallet lyckats för en ensam man att invärka på en frågas behandling och att det sålunda främst är Wirséns förtjänst att ett, såsom framtiden visade, i allt väsentligt berättigat program redan vid denna riksdag formulerades.

Att närmare undersöka i vilka punkter Wirséns insats varit avgörande skulle föra in på konstruktionens väg. Blott så mycket må sägas, att med stor sannolikhet de båda huvudpunkterna om realisationens ekonomiska nytta och om realisationsgrunden äro att räkna hit.

Fråga vi så till sist hur det för Wirsén varit möjligt att omedelbart framlägga ett så överraskande riktigt program, så blir svaret att detta främst möjliggjorts genom ett omsorgsfullt tillgodogörande av erfarenheter från tvänne olika håll. Betänkandet vilar nämligen å ena sidan på ett studium av de båda föregående valuta-reformerna i Sverige; härvid har särskilt 1776 års realisation varit av betydelse; av det märkliga stycket om att realisationen borde värkställas efter det räknevärde, vartill myntet hade »satt sig»,

hava sålunda de viktigaste orden citerats från 1776 års kungörelse.¹ Å andra sidan bygger betänkandet även på de vid denna tid i rikt mått föreliggande erfarenheterna från utlandet. Dessa åberopas särskilt som bevis för skadligheten av en indragning, och det framgår att Wirsén med stor uppmärksamhet följt de försök till valuta-reformer, som vid denna tid pågingo i olika länder.² Valutafrågan har förut behandlats som om man stått inför en alldeles ny och isolerad erfarenhet. Även i detta avseende betecknar det Wirsénska betänkandet en avgörande förändring.

* * *

Betydelsen av debatterna om detta betänkande³ är väsentligen av negativ art. De visa nämligen tydligt, att det bland riksdagens djupa led saknades resonans för det utförliga principiella klarläggande av valutafrågan, som utskotten prästerat. De hithörande problemen kommo alldeles att stå i bakgrunden. Man anser tydligen att de ej äro av någon aktuell betydelse, och man bryr sig därför i allmänhet ej om att fatta ståndpunkt till dem. Då de i förbi-gående beröras, sker detta oftast på ett sätt, som visar hur litet man satt sig in i saken. Sålunda omnämnes ännu ofta myntvärdets höjande som ett självklart mål, och sedlarnas »förbättring» är ett stående uttryck.⁴ Betecknande är, att t. o. m. utskottens egna medlemmar anse, att det är detta, som betänkandet åsyftar.⁵

I stället koncentrerar man sin uppmärksamhet på de praktiska förslagen, särskilt på det ur valutafrågans synpunkt periferiska spörsmålet om ordnandet av kreditväsendet och understöden till näringarna. Den allmänna meningen synes vara att utskotten ej nog tillmötesgått näringslivets krav. Man fruktar för att enligt deras förslag rörelsekapitalet skall minskas och svårigheterna att erhålla lån ökas och fordrar vida större anslag från banken. Av förslagen rörande pänningeväsendet är man så gott som enhälligt emot silverlånet, silverskiljemyntet och erläggandet av räntan på

¹ Bih 6,207.

² s. 188, 221, 433, 455, 514.

³ Ad 5: 1,443, 589; Pr 3,522; Bg 3,1770; Bd 4,196, 230.

⁴ Ad 5: 1,444, 440, 477, 590, 627,; Pr 3,530; Bg 3,1786.

⁵ Bg 3,1780, 1791; Bih 6,257.

fastighetslån i silver. Borgarna uttala sig dessutom emot sjötullens erläggande i växlar, och bönderna yrka att statsverkets inbetalningar skola sänkas till 400,000 rdr samt att uppköp av silver för bankens räkning ej bör ifrågakomma.¹

I sitt svar på anmärkningarna² förklara även utskotten, att de funnit »de flästa anmärkningar så vida avvika från ämnet, att i stället för de egentliga grundernas granskning och debatterande, man övergått till detaljämnen». Utskottens mening hade varit att framlägga generella grunder för att få dem antagna eller förkastade.³ Nu nödgas utskotten därför främst uppehålla sig vid dessa grundens praktiska värkställande. I detta avseende göra utskotten blott obetydliga ändringar i sitt första förslag. De röra alla fondens förstärkande. Förslagen om silverlånet och erläggandet av räntan på fastighetslån få förfalla⁴, och av anslaget på 500,000 rdr årligen, som f. ö. visade sig kunna utgå blott under fyra år, till fondens ökande, skulle, då det är att befara, att växeltillgångarna ej skola medgiva hela denna summas användande, 100,000 rdr årligen under 5 år överlämnas till K. M:t för att användas till strömränsningar och andra åtgärder för en ökad produktion och avsättning av sådana varor, som nu måste hämtas från Finland.⁵ Till silverköp återstod sålunda blott inalles 1½ mill. rdr mot 2½ mill. i det första betänkandet. För övrigt vidhålla emellertid utskotten sina gamla förslag.

Vid behandlingen i stånden kommo utskottens förslag att undergå väsentliga förändringar. Dessa tillkommo på ett ganska egendomligt sätt. Det förslag, som i vad det rör utbetalningen från banken av stånden antogs, framlägges nämligen först i bondeståndet. Där hade enskilt utsetts en kommitté på sju personer, som den 6 juni, då betänkandet i samtliga stånd upptogs till behandling, framlade sitt förslag. Detta antogs efter någon diskussion, som ej ansågs

¹ Bondeståndet behandlade betänkandet på ett egendomligt sätt. Efter en ointressant debatt beslöts nämligen att ärendet skulle bordläggas och att ståndets medlemmar på ett enskilt sammanträde skulle försöka att överenskomma om ett enigt uttalande. Så skedde också, och det därvid antagna utlåtandet upplästes vid nästa plen um av Joh. Longberg. (Bd 4,230.)

² Bih 6,424.

³ s. 428.

⁴ s. 452.

⁵ s. 438. Jfr bilagan Generalräkning över dels skedde, dels föreslagne dispositioner av bankens inkomster t. o. m. för år 1823 (s. 438).

böra protokollföras, sedan det i vissa delar av ståndet jämkats.¹ Vilka dessa jämkningar varit är lätt att urskilja, då de särskilt av ståndet motiveras. Om dessa borttagas, så kvarstå i huvudsak just de förslag, som blevo riksdagens beslut.² Enligt detta³ höjdes an-

¹ Bd 5, 159, 295, 312, 323.

² Mycket tyder på att bönderna härvid blott tjänstgjort som redskap och att de av sjuannakommittén framställda förslagen härstamma från annat håll. Att utskottens motståndare voro sysselsatta med utarbetandet av en egen finansplan framgår av en hel del handlingar i Mörnerna arkivet, i bunt »Diverse mästarbrev 1818». G. A. Silverstolpe skriver till Mörner i en odaterad P. M. bl. a.: »Planen bör uppgöras av dig, Platen, Mannestam, Jaques (Cederström?) och mig. Vi finge sedan värva några få medverkare och överenskomma om operationsmetoden». Sedan följer ett utkast till en plan för finansregleringen, som dock är ganska obestämd och innehållslös. Denna P. M. förefaller att vara skriven före det första utskottsbetänkandet. Vidare finnas två andra utkast till en dylik plan, dessa av Mörnerna hand. De äro uppgjorda efter utskottsbetänkandet, som i båda omtalas, men tydligen före svaret på anmärkningarna. Dessa äro emellertid även fragmentariska och föga genomarbetade. De ge helt uttryck åt oppositionens ståndpunkt, yrka på upprättande av provinsialkreditkassor, att diskonternas rörelse skall fortsättas genom banken och att alla diskontpapper skola helt inräknas i rörelsekapitalet. Att en fullständig dylik plan verkligt utarbetats, framgår av ett brev till Mörner från Wirsén $\frac{1}{5}$ 1818, där det heter: »Undertecknad har d. äran härhos återställa det benäget kommunicerade dokumentet. Det vore rätt lyckligt, om ett resultat skulle kunna bringas ut, men det bör vara närmare uppgjort. Min gård har jag skattat, så gott jag förstår, men cederar mer än gärna för fullständigare åsikter». Av ett odaterat brev från Silverstolpe till Mörner framgår även att den ifrågakommande gruppen ämnade begagna sig av bönderna vid sina förslags framförande. Det heter: »Tack för promemorian. Den är redan i vederbörandes händer; men för att vara säker om utgången äro några försiktighetsmått nödiga. Hovkanslern bör avertera Werlin (bondeståndets sekreterare), att hans önskan är, att dessa punkter genomdrivas. Det är att befara, att han eljest i sin dumhet opponerar sig emot dem, när de anmälas av excellenserna, vilka han städse motarbetar». Sedan följer förslag till instruktion för Werlin. Av brevet fortsättning förefaller det emellertid, som om det här gällt diskonterna, ej finansplanen.

Omöjligt är icke, att Karl Johan stod bakom denna opposition mot utskottsbetänkandet. I varje fall var han ytterst missnöjd därmed. Wirsén skriver nämligen $\frac{15}{3}$ till Mörner (Mörner — Wirsén 1814) och ber honom särskilt genomläsa sitt förslag till beredningens betänkande av den anledningen, »att H. M:t vid ett samtal häromdagen förklarade sig alldeles däremot och ämnade tillkännage att genom detta förslag skulle man förlora sitt fädernesland». Han har vidare haft Pählman uppe och fört samma språk. W. erbjuder sig till »inaktivité», men anser att statssekreteraren för finansärendena i utskottens plena bör försvara de meningar H. M:t anser böra bliva gällande.

³ Bih 10, 608. Debatterna erbjuda ej mycket av intresse beträffande valutafrågan. Ad 7: 1, 205, 249, 320, 401, 453, 496, 521, 527; Pr 5, 413; Bg 4, 2887, 3002, 3050, 3082.

slaget till manufakturlånefonden från 400,000 till 500,000 rdr, och inbetalningen från statsvärkets sänktes, för att förekomma bevillningens höjande, till 500,000 rdr om året. Lånen till Hjälmare slussvärk och vissa städer hade redan förut bestämts till sammanlagt 267,000 rdr.¹ Vidare skulle banken eventuellt lämna ett diskontlån till sillfiske på 200,000 rdr, vilket emellertid ej skulle få omsättas.

Efter dessa anordningar återstod så gott som intet till förstärkande av bankens fond. I bondeståndets uttalande framlägges därför det förslaget, att banken till nästa riksdag skulle till K. M:ts disposition ställa ett kreditiv på 1 mill. rdr årligen för upphandlande av silver. Samma förslag väcktes i de andra stånden och bifölls efter debatter, som ej erbjuda mycket av intresse.² Ständerna hava sålunda till inköp av silver anslagit en mer än dubbelt så stor summa, som utskotten ifrågasatt. Detta beslut härflyter otvivelaktigt främst ur de allmänna farhågorna för att rörelsekapitalet skulle visa sig otillräckligt. Det är nämligen att märka, att enligt riksdagens beslut inköpen måste värkställas medelst utgivande av nya sedlar. I samband därmed fingo utskottens förslag om sjötullens erläggande i silver och om åtgärder för kursens stadgande förfalla.³

Före riksdagens slut vidtogs vidare i anledning av en k. proposition⁴ på StBU:s förslag⁵ den förändringen häri, att på grund av befarad missväxt K. M:t fick rätt att omedelbart lyfta kreditivet på 1 mill. rdr för åren 1818 och 1819 till upphandling av spannmål, »dock under förbehåll, att desse två millioner ju förr dess hällre återgå till deras rätta och egentliga bestämmelse.»⁶ I samband härmed bestämdes, att i likvider till magasinsinrättningen skulle få användas myntat och omyntat silver, som skulle mottagas till

¹ 200,000 rdr till Hjälmare slussvärk och 67,000 rdr i byggnadslån till tre städer. Lånet på 50,000 rdr till Södertälje kanal skulle återbetalas före 1823.

² Ad 7: 1,453; Pr 5,437; Bg 4,3086 (remitterades till BU).

³ Bih 6,660.

⁴ Bih 1,341.

⁵ Bih 6,674, 680.

⁶ Bih 10,709, 747. Bankoregl. art. 2 § 5, mom. 1. Där föreskrives att kreditivet skall vidtaga 1 aug. 1818 samt därefter årligen beräknas intill och med samma tid det år, då nästa riksdag infaller. Överallt annars säges att kreditivet skall gälla »intill nästa riksdag». Enligt denna formulering förefaller det som om anslaget skulle utgå i 5 år. I reglementets art. 2 § 5, mom. 2 säges emellertid att kreditivet gäller för *fyra* år.

ett värde, »som fullt motsvarar vad silver mot bankosedlar gäller». Detta silver skulle inlämnas till banken i avbetalning på de 2 millionerna.¹ Dessa beslut innebära otvivelaktigt en seger för oppositionen mot utskotten. På samma gång som bankens årliga inkomst väsentligt minskats, har en högst betydande ökning av anslagen ägt rum. En ökning av sedelstocken på omkring 5 mill. rdr hade härigenom ställts i utsikt, och utskottens princip att rörelsekapitalet borde bibehållas vid orubbat belopp hade därmed genombrutits.

Utom dessa beslut med avseende på pänningeväsendet märkes ännu ett, nämligen om utväxlingens fullständiga upphörande. Med den på bankofullmäktiges och BU:s eget beväg vidtagna »inskränknin- gen» var den faran förknippad, att banken genom laga åtgärder skulle kunna tvingas att inlösa sedlar. Redan 1812 hade banken genom hot om stämning tvingats att utlämna en betydande summa i reda mynt², och den 9 febr. 1818 blev banken verkligt stämd inför Svea hovrätt.³ Redan innan stämningen hunnit uttagas, hemställde då bankofullmäktige om utfärdande av offentlig kungörelse om utväxlingens upphörande. Detta gillades av finansfördelningen⁴ och av BU⁵, vars förslag av ständerna antogs⁶, och kunglig förordning utfärdades i enlighet härmed.⁷ Här framställes åtgärden som ett blott kungörande av ett redan förefintligt tillstånd⁸, i trots av att utväxling »genom luckan» alltjämt, om ock i liten skala, fortgått. Denna utväxling såväl som den, som skett till fattighjonens bästa, upphävdes emellertid uttryckligen i bankoreglementet; blott utväxlingen till kungliga personer och akademier bibehölls.⁹ Ehuru denna åtgärd sålunda icke berodde på något framsteg i uppfattningen utan blott vidtagits av nödtvång, var den dock, såsom ovan framställt, av stor vikt för undanröjandet av åsikten att realisationen

¹ Bih 6,675; 10,710.

² 150,000 piaster utlämnades på grund av hot om lagsökning till excellensen Ruuth. BUP 27 juni 1812. Bankorevisionens akter 1813: Bfm. ber. § 5.

³ Schwerin s. 310; Skogman 2: 1,80.

⁴ Finansförd. P. 4 febr.

⁵ BUP 18 febr.

⁶ Bih 6,97; Ad 3,589; Pr 2,883; Bg 2,1135; Bd 3,198.

⁷ K. kungörelse 18 mars 1818.

⁸ »utväxling av silver mot transportsedlar kommer hädanefter liksom de senast förflutna åren att vara inställd.»

⁹ BUA 1818. Bankoregl. art. 2 §§ 1 o. 2.

skulle ske genom ett gradvis utvidgande av den existerande utväxlingen och att sedlarna sålunda skulle inlösas till nominella värdet.

I detta sammanhang bör påpekats, att K. M:ts rätt att lyfta högst 500,000 piaster av BU å nyo fastställdes, dock först efter ett skarpt motstånd från flera av utskottets medlemmar.¹

Detta blev det väsentliga resultatet med avseende på åtgärder rörande pänningeväsendet vid riksdagen 1817—18.

Själva realisationsfrågan och de principiella problemen hade, såsom redan påpekats, under dessa förhandlingar skjutits i bakgrunden. De hade emellertid ingalunda helt försummats. Tvärtom har rätt mycket av intresse framkommit, visande en klarnande uppfattning av de principiella frågorna. Det blir allt flera, som anse att huvudorsaken till förlägenheten är att söka i värdeväxlingarna och att en realisation efter kursvärdet är den främsta myntpolitiska uppgiften. Gent emot utskottens avstyrkande vill man visserligen ej yrka på en omedelbar realisation, men man anser att utskotten gjort för litet för dess förberedande och för avhjälpande av det vacklande myntvärdets olägenheter. Redan i en reservation till det första betänkandet av prof. Agardh påyrkas att såväl tid som kurs för realisationen bör fastställas; sedlarnas värde skall därigenom hållas i det närmaste oförändrat, och banken bör om ett inskränkt antal år realisera efter 110 sk. kurs.² Av yttrandena på riddarhuset är Schwerins märkligast. Han förklarar att han, som 1815 sett grunden till de ekonomiska missförhållandena i underbalansen, nu anser att utskotten hava alldeles rätt, då de uppgiva osäkerheten om sedlarnas värde som orsak till förlägenheten. Han klandrar därför att utskotten till kommande ständer överlämnat fastställandet av realisationsgrunden, vilket gör att osäkerheten och förlägenheten måste fortforta fem år till, och han föreslår slutligen en del åtgärder för kursens stadgande.³ I prästeståndet framhåller Fröberg, att alla åtgärder för myntets stadgande, som ej syfta till en realisation, blott

¹ BUP 8 juli. Bankoregl. art. 2 §. 4.

² Bih 6,264.

³ Ad 5: 1,532. Obs. särskilt s. 559. Av övriga talare märkes Cederschiöld (Ad 5: 1,572), som på grund av att bankens ställning är hemlig anser sig vara tvungen att lita på utskotten och därför ej yrkar på realisation, samt Wrangel, som framhåller att skadan ej ligger i myntets sämre eller bättre beskaffenhet, utan i dess vacklande, och att en realisation efter kursvärde ej är en bankrutt. (Ad 5: 1,527.)

äro palliativ.¹ En annan talare klandrar betänkan- det, emedan det ej försökt fixera myntvärdet, och påpekar att man med ett givet kapital hädanefter lika litet som förut kan bestämma vad man efter några år äger.² Samma åsikter uttalas i borgareståndet av Örn- berg³ och Cederborg.⁴

Dessa yttranden föranledde utskotten att i svaret på anmärk- ningarna uttala, att tiden intill nästa riksdag så helt måste upp- tagas av ansträngningarna att vinna ett stationärt tillstånd, att varje plan till en övergång till ett därutöver utsträckt mål genom en förtidig tillämpning kunde förfelas. Erfarenheten måste vidare lämnas rådrom att avgöra det rätta förhållandet mellan myntets nominella och metalliska värde. Det finnes ännu ingen tillräcklig grund att fastställa detta till 96 sk., men den bör på mellantiden kunna vinnas.⁵ Vid nästa riksdag bör sålunda, enligt utskottens tanke, realisationsfrågan på allvar kunna upptagas. Krisen bör då vara övrunnen och agiot stabiliserat vid en viss nivå — man tänker sig 96 sk.

Alldeles utan motstånd skulle dock icke realisationsfrågan falla vid denna riksdag. Vid svaret på anmärkningarna uppträda nämligen två reservanter, som påyrka realisation. Den ene är borg- mästare Holm⁶, den andre är lagman Mannerstam⁷; den förstnämnde motiverar dessutom i borgareståndet utförligt sin reservation.⁸ Det märkliga är att båda visa en klarhet i uppfattningen, vartill, med undantag för Cederschiöld, motstycke hittills vid denna riksdag saknats. Båda äro övertygade att värdeväxlingarna äro orsak till förlägenheten. Mannerstam yttrar: »Men egenteliga orsaken till nu varande pänningebri- st och till den allmänna och enskilda kre- ditens förfall är efter min tanke att vi icke äga något mynt med stadgat värde.» Holm säger, att han länge bemödat sig om att ut- forska orsaken till närvarande förlägenhet och värligen trott sig finna att den väsentligen har sin grund i det vacklande myntvärdet,

¹ Pr 3,527.

² Pr 3,546.

³ Bg 3,1787, 1804.

⁴ Bg 3,1782.

⁵ Bih 6, 476 f.

⁶ Bih 6,485, 526.

⁷ Bih 6,494.

⁸ Bg 4,3002.

fast även diskonterna värkat till skada. Han utreder utförligt med praktiska exempel huru värdeväxlingarna måste värka förlamande på kreditväsendet. Båda tillstyrka realisation, Holm omedelbart, Mannerstam först sedan ett silverlån på 2 à 3 mill. rdr upptagits. Beträffande realisationsgrunden vill Holm taga de sju sista årens medelkurs, under det att Mannerstam intressant nog fäster sig vid inrikesvärdet och anser att utväxlingsgrunden skall bestämmas genom jämförelse mellan den dåvarande och den vid tiden för sedlarnas inlöslighet rådande prisnivån.

Utskottens yrkande rörande realisationen lydde: »Närvarande omständigheter medgiva ännu icke vidtagande av något sådant riksens ständers beslut, som skulle lämna till resultat ett bestämt förklarande av sedelmyntets silvervärde.»¹ Detta bifölls av samtliga stånd, i borgareståndet först efter en av Holms anförande framkallad debatt.²

Förhandlingarna om utskottens betänkande hava sålunda klargjort, att det fanns en visserligen liten, men ständigt växande grupp, som med allt större klarhet i uppfattningen ansluter sig till det först av Cederschiöld och sedan av utskotten klarlagda programmet. De hava även visat, att det icke finnes en enda avgjord motståndare till detta program. Under alla debatterna är det ingen, som uttryckligen bestrider någon av utskottens stora principiella grundsatser; i skrivelsen till K. M:t och riksdagsbeslutet inleda ständerna tvärtom sin framställning med ett litet sammandrag av utskottens utredning: »Då RSt anse förnämligaste orsaken till den överklagade pänningeförlägenheten vara det vacklande begreppet om sedlarnas värde, vilket efter växelkursens förhållande vanligen mätes, men tillika finna, att bankens befattningar såsom växelbank än vidare måste vara inställda, förekommer till undersökning, huruledes det oaktat den möjligaste stadga må kunna åt det representativa myntet beredas.»³ Vi finna här några av utskottens principer i sammanträngd form: värdeväxlingarna äro orsak till pänningebristen; detta bör avhjälpas genom realisation; då sådan ej för tillfället kan företagas, bör man försöka att det oaktat stadga myntvärdet.

¹ Bih 6,480.

² Ad 7: 1,218; Pr 5,413; Bg 4,3026; Bg 5,326.

³ Bih 10,608, 737.

Växelkurs på Hamburg 1807—1817

noterad på Stockholms börs.

Uppgifterna äro hämtade från Inrikes Tidningar och Stockholms Post-Tidningar och beteckna maximum och minimum för varje månad. Första siffran i varje kolumn anger datum.

	1807	1808	1809	1810	1811	1812	1813	1814	1815	1816	1817
Jan.	2. 57—58 23. 56	1. 55 ¹ / ₂ 22. 54 ¹ / ₂	— 56 20.	2. 65 23. 72	7. 93 —	10. 77—80 31. 84—88	5. 92—94 12. 96	—	3. 101 24. 103	{ 102 9. 110—112	7. 121—122 28. 116 ¹ / ₂ —117
Febr.	{ 55 ¹ / ₂ —56 6. 55 ¹ / ₂ —56	5. 55—55 ¹ / ₂ 26. 53 ¹ / ₂ —54	—	2. 69—69 ¹ / ₂ 13. 67—68	1. 93 19. 116	4. 88 7. 96	2. 94—95 12. 93	—	3. 103 21. 106	27. 116 7. 105	4. 106 25. 106
Mars	27. 54 11. 53	4. 53—53 ¹ / ₂ 11. 53	—	2. 67 ¹ / ₂ —73 30. 72—73	1. 116 19. 136	20. 88 26. 92	2. 93 30. 88	—	7. 105 14. 96—98	19. 118 29. 114—116	4. 102 11. 99
April	3. 53 ¹ / ₂ 17. 54 ¹ / ₂ —55	{ 52 52	—	3. 72 24. 69—70	2. 128 30. 100—104	3. 89—90 10. 84	2. 87 20. 83—84	—	4. 100 22. 110—112	2. 116 30. 114—115	1. 99 29. 110—118
Maj	8. 53—54 22. 53—54	{ 52 52	2. 58 9. 60	1. 70 29. 73	7. 98 28. 112	7. 89—90 28. 94	7. 89—90 28. 94	—	5. 108—112 30. 116	7. 113—115 ¹ / ₂ 14. 115—116	6. 118—120 27. 106—110
Juni	26. 54 5. 53 ¹ / ₂ —54	{ 52 52	16. 60 9. 62	8. 85 1. 75	4. 100 14. 116—120	2. 89 26. 93	1. 94—96 4. 100	7. 94—95 14. 96	13. 112—114 20. 116	7. 115—116 28. 122	3. 112 10. 112—114
Juli	3. 53 ¹ / ₂ —54 31. 52 ¹ / ₂ —53	{ 52 52	4. 61—62 21. 64	6. 82 78	2. 106—112 12. 108—112	3. 93 21. 89—90	—	26. 92—93 2. 94—95	4. 110 4. 102—103	16. 128—130 30. 116—120	1. 112 29. 111—112
Aug.	14. 52 28. 53—54	{ 52 52	1. 64 18. 63—64	7. 74—75 17. 79	6. 108—112 9. 108—114	11. 98 28. 89—90	—	23. 90—91 13. 92	29. 107—108 5. 105—106	20. 124—126 120	5. 108—109 2. 111
Sept.	11. 54—55 25. 54—55	{ 52 54	8. 62 ¹ / ₂ —63 29. 62—62 ¹ / ₂	4. 75 ¹ / ₂ —76 28. 78 ¹ / ₂ —79 ¹ / ₂	4. 112 27. 107—108	1. 93 15. 88—89	—	27. 93 4. 92—93	19. 108—109 3. 105—106	120 120	16. 110 7. 100
Okt.	{ 55 6. 55	{ 56 56	27. 63—64 17. 63 ¹ / ₂	8. 85 10. 83—84	11. 105 26. 93	20. 96 27. 95—96	—	11. 92 1. 95	27. 102 102	5. 120 29. 120—124	14. 104 104
Nov.	27. 56 11. 56	{ 56 57	5. 63—63 ¹ / ₂ 22. 64—65	93 93	3. 98 31. 86	1. 95 9. 93	—	22. 98 6. 97	{ 102 102	29. 120—124 6. 128	9. 103 24. 112
Dec.	18. 55—55 ¹ / ₂	{ 57	22. 64—65	92	31. 86	9. 93	—	27. 100—101	{ 102 102	24. 124—128	24. 112

GÖTEBORG 1908
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A. B.